

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Əliyev Ulfan Malik oğlu

“Büdcə vəsaitinin istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasında Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: İİM060403

Maliyyə

Elmi rəhbər:

i.e.d. Prof. Xudiyev N.N

Magistr proqramının rəhbəri:

Prof. Kərimov A.M

Kafedra müdiri:

i.e.d.

BAKİ 2016

MÜNDƏRİCAT

Səhifə

Giriş-----	3
Fəsil 1. <i>Büdcə vəsaitlərindən istifadə edilməsi üzərində maliyyə-büdcə nəzarətinin təmin edilməsinin nəzəri metodoloji əsasları.</i> -----	7
1.1.Dövlət maliyyə nəzarətinin mahiyyəti, nəzəri və normativ hüquqi əsasları-----	7
1.2.Maliyyə-büdcə nəzarəti institutları sistemində hesablama palatası orqanlarının yeri və funksiyaları-----	14
1.3.Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri-----	23
Fəsil 2. <i>Büdcə vəsaitlərindən istifadə olunmasında Hesablama Palatasının fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri.</i> -----	29
2.1. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili-----	29
2.2. Hesablama Palatasının səmərəli fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin metodiki və praktiki təhlili -----	41
2.3. Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətində xarici təcrübə və onun Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanları-----	56
Fəsil 3. <i>Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması əsasında dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.</i> -----	67
3.1. Müasir büdcə siyasəti və dövlət maliyyə nəzarətinin reallaşdırılmasında Hesablama Palatasının rolunun artırılması yolları-----	67
3.2. Ölkədə Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinin təşkilati normativ bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri-----	73
Nəticə-----	81
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı-----	89
Referat-----	91
Резюме-----	95
Summary-----	96

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Maliyyə nəzarətinin məqsədi əsas etibarlı ilə dövlətin iqtisadi siyasətinin uğurlu şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən, xalq təsərrüfatının hər bir sahəsində nəzərdə tutulmuş mənbələrdən maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını və təyin edilmiş istiqamətdə onlardan səmərəli istifadə prosesinin gerçəkləşdirilməsindən ibarətdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra inzibati amirlik sisteminin dağılması, azad bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə söykənərək iqtisadiyyatın idarə edilməsinə keçidin təmin edilməsi dövlətin iqtisadi fəaliyyətini xeyli dərəcədə məhdudlaşdırsa da, bu heç də dövlətin iqtisadi funksiyalardan məhrum edilməsi və dövlət nəzarətinin sıfıra endirilməsi demək deyildir. Belə ki, dövlət tərəfindən yeridilən büdcə siyasəti iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşdirilməsinə və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. İllər boyu dövlət büdcəsi gəlir və xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin 30%-dən çox olması buna əyani sübutdur. Sözügedən büdcə siyasətinin davamı olaraq mühüm makroiqtisadi problemlərin həll edilməsinin başlıca yollarından biri kimi 2013-2016-cı illər üçün qəbul edilmiş dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini təşkil edən prioritetlər sırasına dövlət investisiya siyasətinin tam şəffaflığının təmin edilməsi və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dövlət nəzarətinin gücləndirilməsinin daxil edilməsi, həmçinin 20 ildən artıq bir dövrdə İsveç modelinə oxşar bir iqtisadi model formalaşdıraraq sosial yönümlülüyə üstünlük verməklə sosial siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsinin davam etdirilməsini və sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi naminə hər il büdcə və büdcədən kənar fondlar vasitəsilə milyonlarla dövlət vəsaitinin sərf edilməsi dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının nə dərəcədə məsuliyyətli, eyni zamanda da məsuliyyətli subyekt olmalarına bir işarədir.

Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiyaya və müvafiq qanunverici aktlar əsasında aparılmaqla qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi və digər dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu

orqanlardan ən mühümlərindən biri də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin yanında daimi olaraq fəaliyyət göstərən və ona hesabat verən Hesablama Palatasıdır. Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun 21-ci maddəsində göstərilir ki, dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və onun Hesablama Palatası həyata keçirir. Belə ki, dövlət büdcəsi və icmal büdcə, həmçinin büdcədən kənar dövlət fondları kimi əhəmiyyətli dövlət vəsaitlərinin mədaxil və məxaric əməliyyatlarının aparıldığı mənbələrə nəzarət adıçəkilən palata tərəfindən aparılır.

2001-ci ildə fəaliyyətə başlayan Hesablama Palatasının yaradılması haqlı olaraq ölkəmizdə nəzarət sisteminin təzələnməsi və yaradılması istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri kimi qiymətləndirilir. Sürətli iqtisadi inkişaf dövründə ictimai sərvətlərin istifadəsinə nəzarəti öhdəsinə götürən, ictimaiyyətin mənafeyini onun inkişafı naminə müdafiə edən bir orqan kimi Palatanın nəzarət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi, ən müasir mexanizmlərdən istifadə edərək fəaliyyət göstərilməsi və təsir gücünün artırılması daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Tədqiqat işinin predmeti və obyekt. Tədqiqat işinin predmetini Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən dövlət vəsaitləri üzrə aparılan əməliyyatlara nəzarətin təkmilləşdirilməsi aspektləri, obyektini isə dövlət vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi zamanı maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi mövcud şəraitdə Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi maliyyə nəzarətinin mühümlüyünün, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, sözügedən fəaliyyət sahəsi ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, buradakı mövcud problemlərin araşdırılması və onun səmərəliliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- müasir iqtisadi şəraitdə Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə nəzarətinin formalaşması prinsipləri, şərtləri və rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin elmi araşdırılması və bu istiqamətdə təklif və tövsiyələr hazırlamaq;
- müasir şəraitdə Hesablama Palatasının maliyyə nəzarətinin qiymətləndirilməsini aparmaq və son dövrlərdə baş verən meyllərin analitik təhlilini vermək;
- Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətində qabaqcıl dünya təcrübəsi və Azərbaycandakı mövcud şərait əsasında təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyin artırılması istiqamətində elmi təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Azərbaycanın və digər ölkələrin elm xadimlərinin maliyyə nəzarəti və Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyəti haqqında əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəy və hesabatları və s. təşkil edir. Tədqiqat işində iqtisadi-statistik, statistik qruplaşdırma, müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bütçə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətini həyata keçirən bir orqan kimi Hesablama Palatasının fəaliyyətinin inkişafı mövcud iqtisadi şəraitin tələbləri nəzərə alınmaqla qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsindən birbaşa olaraq asılıdır. Eyni zamanda Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

- nəzarət tədbirləri üzrə normativ-hüquqi bazanın zamanın tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi;
- Palatanın potensial bazasının və kadr ehtiyatlarının artırılması;
- Palatanın fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və ictimailiyinin genişləndirilməsi;
- nəzarət tədbirləri zamanı aşkara çıxarılan mənfi halların aradan qaldırılmasının ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi nəzəri və praktiki nəticələri dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması prosesində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi nəzərdə tutulmuş standartlara uyğun olaraq kompyuter yazısı ilə yazılmaqla 96 səhifə təşkil edir. Tərkib hissələri giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Birinci fəsildə dövlət vəsaitləri üzrə Hesablama Palatası Orqanlarının maliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərindən, mahiyyəti və əhəmiyyətindən, təşkili prinsiplərindən bəhs edilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəsilində Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin müasir vəziyyəti və təşkili xüsusiyyətlərindən, eyni zamanda dünya ölkələri təcrübəsində Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətindən bəhs edilir.

Üçüncü fəsildə isə maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması yollarından bəhs edən məsələlərə yer verilir.

Nəticə bölməsində elmi tədqiqatdan əldə edilən nəticələr və tədqiqatın predmeti üzrə 24 bölmədə qruplaşdırılan təkliflər öz əksini tapır.

I Fəsil. Büdcə vəsaitlərindən istifadə edilməsi üzərində maliyyə-büdcə nəzarətinin təmin edilməsinin nəzəri metodoloji əsasları.

1.1 Dövlət maliyyə nəzarətinin mahiyyəti, nəzəri və normativ hüquqi əsasları

Iqtisadiyyatdan kifayət qədər resursların cəlb olunması və müvafiq qaydada onların səmərəli, məqsədyönlü şəkildə yerləşdirilməsi və istifadə edilməsi güclü maliyyə nəzarəti tələb edir. Dövlət maliyyə nəzarəti dövlət tərəfindən resursların səfərbər edilməsi və xərclərin idarə edilməsinin bütün aspektlərindən bəhs edir. Maliyyə nəzarəti hər hansı bir təşkilat daxilində idarəetmənin kritik funksiyalarından olduğu kimi, dövlət maliyyə nəzarəti də dövlət proseslərinin əsas hissəsini təşkil edir. Dövlət nəzarəti resursların səfərbər edilməsini, müxtəlif proqramların, büdcə proseslərinin, resursların səmərəli idarəetməsinin və nəzarətin həyata keçirilməsinin prioritetləşdirilməsini özünə daxil edir. İnsanların tələblərinin, arzu və istəklərinin artması maliyyə resurslarına olan tələbatı da artırmış olur. Xüsusilə də kapitalizm zamanında pul insanın təkə iqtisadi həyatına deyil, bütün həyat sferalarına müdaxilə edir ki, bununla da iqtisadi subyektlər arasındakı münasibətlər daha çox pul müstəvisinə keçir ki, bu da maliyyə nəzarətinə həyati əhəmiyyət vermiş olur.

Maliyyə nəzarəti dedikdə hər şeydən əvvəl bir obyekt kimi pul münasibətləri üzərində həyata keçirilən nəzarət başa düşülür. Dövlət maliyyə nəzarətini maliyyə sistemi üzərində həyata keçirir. Maliyyə nəzarətinin obyektində iki istiqamət ayrılmış olur: mərkəzləşdirilmiş maliyyə olaraq ümumdövlət və bələdiyyə fondlarının pul münasibətləri və özəl sektorun pul fondlarının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada təşkili, istifadəsini və bölgüsünü nəzərdə tutan fəaliyyət sahəsi təşkil edir.

Nəzarətin predmeti rolunda dövrüyyə xərcləri, maya dəyəri, məqsədyönlü şəkildə müxtəlif fondlarda olan ayırmalar, gəlir, gəlirlə xərc arasındakı fərq kimi müəyyənləşən mənfəət, əlavə dəyər vergisi kimi müxtəlif maliyyə göstəriciləri çıxış edir.

Hüquq normaları ilə tənzimlənən münasibətlərdə qarşıya qoyulan vəzifələrə diqqət yetirməklə maliyyə nəzarətinin məzmununu anlamaq olar:

- Dövlət qarşısında maliyyə öhdəliyi daşıyan müəssisə və təşkilatlar tərəfindən bu öhdəliyin nə dərəcədə yerinə yetirilməsi vəziyyətini yoxlamaq;

- hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən onların sərəncamında olan pul vəsaitlərindən, yəni büdcə, kredit və xüsusi vəsaitlərdən məqsədyönlü şəkildə istifadə olunmasını yoxlamaq;
- müəssisə, idarə və təşkilatlar tərəfindən aparılan maliyyə əməliyyatlarının, pul vəsaitlərinin və digər qiymətlilərin saxlanması və qiymətləndirilməsini tənzimləyən qanunvericiliyin, normativ hüquqi aktların tələblərinə riayət olunmasına nəzarət;
- istehsal və kommersiya fəaliyyətini yüksəldə biləcək mövcud, istifadə olunmayan, potensial ehtiyatları aşkara çıxarmaq;
- obyektivlik prinsipini rəhbər tutaraq maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətini qiymətləndirmək;
- qarşılıqlı maraq prinsipləri əsasında dövlət büdcəsinin mədaxil mənbələrinin həcmi artırmaq;
- maliyyə pozuntusunun qarşısının alınması, xəbərdar edici tədbirlərin görülməsi, məsul orqanların məsuliyyətlərinin artırılması.

Vaxt amili maliyyə nəzarətində də əsas üsürlərdən biridir. Bu amilə əsaslanmaqla maliyyə nəzarəti aşağıdakı formalara ayrılır:

a) ilkin nəzarət; b) cari nəzarət; c) sonrakı nəzarət

İlkin nəzarət müxtəlif fəaliyyət növlərinə başlamazdan əvvəl bu fəaliyyətə icazə verən lisenziyaların, maliyyə plan və smetalarının, bu kimi digər hüquqi sənədlərin mövcudluğunun, düzgünlüyünün yoxlanılmasından ibarətdir.

Cari nəzarət- maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi anında aparılan nəzarətdir.

Sonrakı nəzarət- maliyyə-təsərrüfat əməliyyatları aparıldıqdan sonra həyata keçirilən nəzarət formasıdır. Bu nəzarətin məqsədi artıq həyata keçirilmiş əməliyyatların qanunauyğunluğunu, məqsədyönlülük prinsipinə əməl olunma səviyyəsini yoxlamaq, baş vermiş nöqsanları ortaya çıxarmaq və buna görə məsuliyyət daşıyan şəxslərə yol verdikləri pozuntulara görə müvafiq məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsindən ibarətdir.

Maliyyə nəzarəti onu həyata keçirən orqanların mənsubiyyətindən və xarakterindən asılı olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır:

-dövlət nəzarəti; -təsərrüfatdaxili nəzarət; -müstəqil nəzarət

Dövlət maliyyə nəzarəti də öz növbəsində aşağıdakı bölmələrə ayrılır:

a) ümumdövlət nəzarəti, yəni ümumi səlahiyyətlərə malik olan idarəçilik orqanları, həmçinin xüsusi nəzarət orqanlarının yerinə yetirdiyi maliyyə nəzarəti;

b) idarə nəzarəti, yəni nazirliklərin, idarələrin, yerli özünüidarəetmə orqanlarının özlərinin daxili nəzarət şöbəsi tərəfindən onların tabeçiliyində olan müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinə tətbiq edilən maliyyə nəzarəti.

Maliyyə nəzarəti bu nəzarəti tətbiq edən subyektlərin fəaliyyət çərçivəsində asılı olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır:

- Prezident tərəfində həyata keçirilən nəzarət; - Parlament tərəfində tətbiq edilən nəzarət; - Ümumi səlahiyyətlərə malik olan idarəetmə orqanlarının nəzarəti; - Maliyyə-kredit orqanlarının nəzarəti; - İdarələrin daxili struktur bölməsinin apardığı nəzarət;

Təsərrüfatdaxili nəzarət

- Auditor nəzarəti

Xüsusi səlahiyyətlərə malik olan dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarəti bu kimi növlərə ayrılır: büdcə nəzarəti, vergi öhdəliklərinə nəzarət, bank fəaliyyətinə nəzarət, sığorta xidmətlərinə nəzarət, valyuta və gömrük əməliyyatlarına nəzarət.

Yuxarıda haqqında danışılan maliyyə nəzarəti növlərini məcburi və könüllü nəzarətdə qruplaşdırmaq olar. Məcburi maliyyə nəzarəti o zaman tətbiq edilə bilər ki, ya bilavasitə olaraq qanunvericiliyin tələbindən irəli gəlsin, ya da ki səlahiyyətli dövlət orqanlarının bu barədə müvafiq qərarı olsun. Könüllü maliyyə nəzarəti təsərrüfat subyektinin təşəbbüsü ilə həyata keçirilir.

Maliyyə nəzarətinin metodları:

a) müşahidə metodu- nəzarət tətbiq edilən obyektin maliyyə –təsərrüfat fəaliyyətinin ümumi vəziyyəti ilə tanışlıq xarakteri kəsb edir;

b) yoxlama- maliyyə fəaliyyətinin əsas nüanslarına toxunmaqla lazımi sənədlərin mövcudluğunun yoxlanılması ilə həyata keçirilir;

c) iqtisadi tədqiqat- maliyyə fəaliyyətinin ayrı-ayrı tərəflərinə münasibətdə aparılır və yoxlamadan fərqli olaraq daha geniş dairədə olan göstəriciləri əhatə edir. Bu zaman sorğu və anketləşdirmə kimi müxtəlif vasitələrdən istifadə olunması mümkündür.

d) iqtisadi analiz metodu- maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətindəki pozuntuları ortaya çıxarmaqda müvafiq rol oynayır, cari və illik hesabatların təhlili əsasında həyata keçirilir. Ölçülər, standartlar, qruplaşdırmalar kimi müxtəlif analizlərdən istifadə olunur.

e) Təftiş metodu- bu metodlar içərisində başlıca yeri tutur. Təftiş - maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin qanunçuluq, şəffaflıq və məqsədyönlülük prinsipləri əsasında qurulmasında əmin olmaq məqsədi ilə müəssisə, idarə və təşkilatlarda aparılan dərin və hərtərəfli, tam yoxlamadır.

Yoxlanılan obyektədən asılı olaraq təftiş aşağıdakı növlərə ayrılır:

a) Sənədli təftiş- maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin sənədlər əsasında yoxlanılmasıdır.

b) Faktiki təftiş- həm sənədlər, həm də ki sərvətlərin mövcudluğu üzrə aparılan yoxlamadır.

c) Tam təftiş- adından göründüyü kimi də nəzarət altında olan subyektin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bütün sahələrinin yoxlanılması nəzərdə tutulur.

d) Qismən təftiş aparılarkən nəzarət maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bu və ya digər sahəsində cəmləşir.

Həmçinin ədəbiyyatlarda bir sıra başqa təftiş növlərinə də rast gəlmək mümkün olur:

a) tematik təftiş- burada məqsəd idarə və orqanların fəaliyyətinin ayrıca bir sahəsinin düzgünlüyünü yoxlamaqdır.

b) Kompleks təftiş- Bu maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bütün elementlərinin, yəni istehsal və maliyyə elementlərinin qarşılıqlı əlaqəli surətdə yoxlanılmasıdır.

c) Planlı təftiş- təftiş sifariş edənin əvvəlcədən tərtib etdiyi plan əsasında aparılır.

d) təcili surətdə tərtib olunmuş plandan kənar olaraq, xüsusi istintaq orqanlarının sifarişi ilə həyata keçirilən təftiş plandankənar təftiş adlanır.

Azərbaycan Respublikası prezidenti tərəfindən həyata keçirilən maliyyə nəzarəti vacib rol oynayır. İcra hakimiyyətinin rəhbəri olaraq prezident dövlət büdcəsinin qanun layihəsini Milli Məclisə təqdim edir və layihə burada təsdiq edildikdən sonra həmin büdcənin respublika üzrə icra olunmasına prezident nəzarətini həyata keçirir. Qeyd edək ki, maliyyə nəzarəti prezidentin nəzarət sahələrindən yalnız biridir, yəni onun nəzarətinin tərkib hissəsidir.

Ümumi səlahiyyətlərə malik olan bir orqan kimi Nazirlər Kabineti maliyyə nəzarətini bu orqanlar vasitəsilə həyata keçirir: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Gömrük Komitəsi. Bu orqanlar xüsusi səlahiyyətlərə malik olan orqanlar sırasındadır.

Cari maliyyə nəzarətini ən mühüm şəkildə həyata keçirən orqan Maliyyə Nazirliyidir. Dövlət Büdcəsinin işlənilib hazırlanması, büdcənin icrası üzərində dövlət nəzarətinin təmin edilməsi, dövlət istiqrazlarının buraxılması, hökumət proqramlarının maliyyələşdirilməsi, mühasibat uçotu və xəzinədarlıq fəaliyyəti Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nəzarət fəaliyyətinin əsas istiqamətləridir. Respublika və yerli büdcələrin vəsaitlərinin səfərbər edilməsi və xərclənməsinin təşkili və onlara nəzarətin təmin edilməsi Maliyyə Nazirliyinin yanında fəaliyyət göstərən Xəzinədarlıq agentliyinin vəzifəsidir. "Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 40-cı maddəsində göstərilir ki, mühasibat uçotu və onun standartları haqqında respublika qanunvericiliyinə əməl olunmasına nəzarəti Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir. Müəssisə, idarə və təşkilatlar əmlakın, öhdəliklərin və bütün maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunu qanunvericiliyin tələblərini nəzərə almaqla həyata keçirməlidirlər.

Digər mühüm maliyyə nəzarəti orqanı Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyidir. Bu orqanın mühümlüyü ondadır ki, vergilər dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbəyi hesab olunur. Eyni zamanda vergi makroiqtisadi tənzimləmənin bir qolu kimi büdcə-vergi siyasətinin mühüm alətidir. Vergi orqanlarının səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 32-52-ci maddələrində əks olunmaqla qanuni şəkildə öz hökmünü almışdır. Adıçəkilən maddələrə əsasən, vergi orqanlarının nəzarəti həyata keçirməkdə əsas məqsədləri təsərrüfat subyektlərinin büdcə qarşısında vergi öhdəliklərinin tam və vaxtında yerinə yetirilməsini təmin etməkdir.

Vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin uçotu və vergi yoxlamaları olmaqla iki formada həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Vergilər Məcəlləsinin 20-ci maddəsinə əsasən öz səlahiyyətləri çərçivəsində vergi orqanları hüquq-mühafizə orqanlarının vəzifələrini həyata keçirmək iqtidarındadırlar. Vergilər Nazirliyi yanında yaradılmış olan Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamenti məhz bu məqsədi daşıyır.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 25-ci maddəsinə əsasən, dövlət gömrük orqanları mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçirildikdə, vergilərin tutulması sahəsində bu məcəllə, habelə Gömrük Məcəlləsi və digər qanunlarla müəyyən edilmiş hüquqları və vəzifələri həyata keçirirlər. 1991-ci ildə ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra müasir gömrük işinin əsası qoyulmuşdur. Cari Gömrük Qanunvericiliyi əsasında gömrük tarifləri formalaşır ki, bununla da yerli bazarla xarici bazarın qarşılıqlı səmərəli əlaqəsinin təmin edilməsi baş tutur. Müasir mənada gömrük işi dedikdə dövlətin daxili və xarici siyasət fəaliyyəti ilə bağlı olan mürəkkəb, kompleks münasibətlər başa düşülür. Gömrük fəaliyyəti özündə malların və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədlərindən keçirilməsi qaydalarını, gömrük ödəmələrinin, rəsmiləşdirmələrinin, gömrük işi ilə əlaqədar siyasət və nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsini ehtiva edir.

“Banklar haqqında”, “Mərkəzi Bank haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə bankların və digər kommersiya şirkətlərinin fəaliyyəti hüquqi müstəviyə keçir. Bankların fəaliyyətləri zamanı iki istiqamət ayrılır:

-Bankların nəzarət orqanları rolunda çıxışı;-bankların bir sahibkar kimi mənfəət naminə çalışan iqtisadi subyektlər olaraq fəaliyyəti.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bankların rolu xüsusilə qeyd olunmalıdır. Burada Mərkəzi Bankın oynadığı rol xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda vurğulanır ki, Mərkəzi Bankın əsas məqsədi səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi, həmçinin banklararası mərkəzləşdirilmiş və digər lisenziyalasdırılmayan ödəniş sistemlərinin təşkili və fəaliyyətinin təmin edilməsi, habelə bank sisteminin sabitliyinə dəstəyin göstərilməsindən ibarətdir.

Ölkə daxilində Valyuta nəzarəti Valyuta Tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən həyata keçirilir. Valyuta nəzarətini Respublikada Mərkəzi Bank və Gömrük Komitəsi həyata keçirir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı, ölkədə təsərrüfat fəaliyyətinin çox ukladlı mülkiyyət münasibətləri əsasında həyata keçirilməsi, əmlak mənafeələrinin qorunmasını tələb edir ki, bu da öz növbəsində maliyyə nəzarətinin bir forması kimi auditi labüdləşdirir.

Azərbaycan Respublikasında audit fəaliyyəti 16 sentyabr 1994-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının "Auditor xidməti haqqında" Qanunu ilə tənzim olunur. Sözügedən qanuna əsasən audit iki formada həyata keçirilir: məcburi və könüllü. Məcburi audit qanunvericiliyin tələblərinə əsasən öz maliyyə hesabatlarını dərc etdirməli olan təsərrüfat subyektləri üçün qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hallarda və müvafiq dövlət orqanlarının qərarı əsasında həyata keçirilir. Könüllü audit isə təsərrüfat subyektinin öz istəyilə tətbiq edilir.

Yoxlamaları aparan subyektdən asılı olaraq audit iki yerə ayrılır:

- Daxili, yəni təsərrüfat subyektinin daxili struktur bölməsi tərəfindən aparılan audit;
- Kənar audit. Kənar audit təsərrüfat subyektinin audit firması ilə bağladığı müqavilə əsasında özünün təyin etdiyi istiqamətlərdə aparılır.

Auditor fəaliyyətinin mərkəzi orqanı Auditorlar Palatası hesab olunur. Onun verdiyi lisenziya əsasında auditor təşkilatları və sərbəst auditorlar fəaliyyət göstərirlər. Lisenziyalar beş il müddətinə verilir və auditor təşkilatının formalaşması üçün ən azı üç fiziki və ya hüquqi şəxs tələb olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 81-ci maddəsində göstərilir ki, qanunverici hakimiyyətə sahib olan Milli Məclis dövlət nəzarət orqanlarından biridir. 95-ci maddəyə əsasən də parlament maliyyə nəzarəti, yəni dövlət büdcəsinin təsdiqi və onun icrasına nəzarət onun Milli Məclisin səlahiyyətindədir. Milli Məclis də öz növbəsində Konstitusiyanın 92-ci maddəsini rəhbər tutaraq Hesablama Palatasını yaratmışdır ki, burada da əsas məqsəd ictimai vəsaitlərindən istifadə üzrə ilkin və sonrakı nəzarəti təmin etməklə ictimai mənafeni təmin etmək, nəzarət tədbirlərinin nəticələri barədə Parlamentə hesabat verməklə, öz rəy və təkliflərini bildirməkdir. Sözügedən orqan öz fəaliyyətində müstəqildir, daimi fəaliyyət göstərən nəzarət orqanıdır. Onun fəaliyyəti barədə dissertasiya işinin növbəti bölmələrində məlumat verilir.

Beləliklə, Azərbaycanda maliyyə nəzarətini yuxarıda qeyd olunan institutlar aparır və onların fəaliyyəti sayəsində də iqtisadiyyata nəzarət həyata keçirilir.

1.2 Maliyyə-büdcə nəzarəti institutları sistemində Hesablama Palatası Orqanlarının yeri və funksiyaları

Müasir dövlət anlayışı daha çoxtərəfli və dərin prinsiplərə söykənən və xalqın mənafeyinin təzahürü və icraedicisi kimi qavranılır. Hökumətlərin həyata keçirdiyi bütün növ fəaliyyətlər və onun nəticələri xalqın rifahının yüksəldilməsinə, milli maraqların qorunmasına və məxsus olduğu təbii sərvətlərdən daha səmərəli və pragmatik istifadəyə xidmət etməlidir və bu məqsədlə də xalq müəyyən adamlara(hökumət üzvləri) əlahiddə səlahiyyətlər verir və öz hökumətini yaradır. Hökumətlərin həyata keçirdiyi fəaliyyətlərin effektivliyini, səmərəliliyini və optimallığını artırmaq, müasir və beynəlxalq təcrübədən istifadə edərək çevik və ünvanlı maliyyə siyasətini təmin etmək məqsədi ilə müxtəlif adları daşıyan lakin təxminən oxşar funksiyaları yerinə yetirən nəzarət –təftiş qurumları yaradılır ki, müasir dövrdə onlara (AAİ) Ali Audit institutları, Ali Audit Qurumları (AAQ) və ya Hesablama Palatası Orqanları(HPO) da deyilir.

İNOTSAİ(Ali Audit İnstitutları Beynəlxalq Təşkilatı) 1977-ci ildə Perunun Lima şəhərində keçirilən 9-cu konqresində “Audit Prinsiplərinin Rəhbər Sənədi” olan Lima Bəyannaməsini qəbul edib. Bəyannamədə auditin məqsəd yox, maliyyə hesabatlılığını və dövlət idarəetmə sistemində cavabdehliyin komponenti olduğu qeyd edilir.

Bəyannamədə auditin məqsədi, onun müstəqilliyinin təmin edilməsi, habelə hesablama palatası orqanının parlament, hökumət və onun adminstrasiyası ilə münasibətlərin tənzimləməsi, auditin metodları, onun kadr təyinatı və beynəlxalq təcrübə mübadiləsi, hesablama palatası orqanlarının gücü ilə yanaşı hesabatların hazırlanması məsələləri öz əksini tapıb. Sənəddə HPO-nun statusu, fəaliyyəti və gərəkliliyi ümümləşdirilərək aşağıdakı kimi təsvir edilir:

-dövlət maliyyəsini idarə edən orqanların qərarlarının effektivliyi həmin vəsaitlərdən səmərəli və düzgün istifadəni şərtləndirir;-dövlət maliyyəsindən effektiv istifadə və bu prosesə nəzarət üçün hər bir ölkə müstəqilliyi qanunvericiliklə təsbit olunan hesablama palatası orqanına malik olmalıdır;-bu qurumlar ona görə vacibdir ki,

dövlətlər fəaliyyətlərinin ənənəvi maliyyə fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmayaraq sosial və iqtisadi sferalara doğru xeyli genişlənib;

Lima deklarasiyyasında həmçinin spəsfik məqsədlər olaraq aşağıdakılar qeyd edilir:

-dövlət maliyyəsindən düzgün və effektiv istifadə;-səmərəli maliyyə menecmenti mexanizminin inkişafı;-inzibati fəaliyyətlərin düzgün icrası.

Sənəddə həmçinin qeyd edilir ki, dövlət maliyyəsinin menecmentinin idarə edilməsində effektivlik, səmərəlilik, hüquqilik və qənaətcillik prinsiplərinin pozulması vaxtında aşkar edilməlidir ki, lazımi tədbirlər həyata keçirilsin və ictimai inam bərpa edilsin. Dövlət maliyyəsinin auditin məqsədi zamanı baxımından fərqlənir. Bu fərqlənmədən qaynaqlanaraq hesablama palatası orqanları üçün maliyyənin auditinin iki forması “pre-audit” və “post-audit” Lima bəyannaməsində xüsusi vurğulanır.

Pre-audit audit prosesində ilk addım kimi qiymətləndirilir. Bu zaman yoxlanılan maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti rəsmi audit altına alınmamış maliyyə sənədləri orada əks olunmuş məlumatların düzgünlüyünün müəyyən edilməsi məqsədilə nəzərdən keçirilir. “Pre-audit” inzibati və maliyyə fəaliyyətinin faktdan öncə, yəni hər hansı bir vəsatət qaldırılmadan həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman müəyyən metodlardan istifadə edilir:

-“Seçmə” üsulu-nəzarət obyektinin konkret dövrü əhatə edən fəaliyyəti yoxlanılır və bu zaman hər hansı çatışmazlıqlar aşkar edilərsə obyekt bütövlükdə təftiş edilir;

-“Başdan-başa” –bu üsulla isə seçilən obyektin bank və xəzinə hesabları, kassada olan nağd vəsaitlərin hərəkəti, maaşların hesablanması və ödənilməsi, material qiymətlərinin, əsas vəsaitlərin və bir sözlə bütün növ maliyyə axınlarının qanunauyğunluğu yoxlanılır;

Ümumilikdə isə “pre-audit” maliyyə vəsaitlərindən sui istifadə edilməmişdən və ictimai mülkiyyətə ziyan dəyməmişdən baş verdiyi üçün qabaqlayıcı addım olaraq müsbət qiymətləndirilir. Lakin, bu metod hesablama palatası orqanlarının iş yükünün ağırlaşması və bəzən isə auditorlar tərəfindən səlahiyyətlərindən sui istifadə etməklə hansısa qanunsuz məqsədlərə yol açmaqla bilər. Buna görə də hesablama palatası orqanları yoxlamanın bu formasının geniş şəkildə tətbiq edilməsini məqbul hesab

etmir. Buna görədir ki, pre-auditin vacibliyi milli qanunvericiliklərdən asılı olaraq dəyişir. Pre-audit prosesi ilk olaraq müəssisə səviyyəsində məşhurlaşmışdır ki, bu da olduqca əhəmiyyətli bir addım kimi mikrosəviyyədə öz əksini tapmış və təcrübədən uğurla keçmişdir.

Pre auditin müsbət cəhəti ondan ibarətdir ki, mövcud olan səhvlər müəssisənin özü tərəfindən onu audit edəcək qurumdan əvvəl aşkara çıxarılır. Onu audit edən qurum bu kimi səhvlərlə üzləşmədikdə yekun olaraq verdiyi hesabat və rəydə də risklilik səviyyəsini aşağı qiymətləndirir və bu da müəssisə üçün verilən yüksək etimadın göstəricisi kimi qiymətləndirilir. Pre-audit prosesinin il ərzində dəfələrlə keçirilməsi və bu sahədə yüksək təcrübənin qazanılması, həmin müəssisənin verilən zaman anında nələrə malik olması və nə kimi potensiallara arxlanmasını aşkara çıxarmağa imkan verir.

Post-audit Auditin bu növünün maraqlı tərəfi ondadır ki, artıq baş vermiş nöqsanın və ya korrupsiyanın miqyası və səbəblərinin araşdırılması məqsədi daşıyır. Bu zaman yoxlamanın təyinatı və obyekt haqqında daha dəqiq məlumat olur ki, nəticədə auditorlar səthi deyil diqqətli şəkildə araşdırma aparmağa və dəymiş ziyanın həcmnin müəyyənləşdirilməsində və əvəzləşdirilməsində inadkarlıq nümayiş etdirirlər. Həmçinin, bu auditin nəticələri ictimaiyyətə açıqlanır ki, nəticədə ictimai inamsızlıq və hesabatlılıq təmin edilmiş olur. Məhz bu səbəbdən “post-audit” fəaliyyəti bütün dövlətlər üçün məcburi xarakter daşıyır və hər bir hesablama palatası orqanının əsas öhdəliyidir.

Hesablama Palatası Orqanı nəzarət obyektinin bir orqanı olmadığından kənar audit xidməti hesab edilir ki, onun əsas vəzifəsi maliyyənin idarə edilməsində və qanunauyğunluğunda dürüstlüyü yoxlamaqdır. Öz işinin icrası zamanı kənar audit xidməti kimi ali audit xidməti hətta daxili auditin effektivliyini yoxlamağa da səlahiyyətliyədir. Ümumiyyətlə isə kənar və daxili audit xidmətləri arasında əməkdaşlığın olması beynəlxalq təcrübədə maliyyənin idarəedilməsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində müsbət hal kimi qiymətləndirilir.

Yuxarıda sadaladıqlarımızdan başqa Lima bəyannaməsində HPO-ların yerinə yetirdiyi auditin digər istiqaməti performansın auditini də xüsusi olaraq qeyd edilir.

İnzibati idarəetmənin effektivliyi, səmərəliliyi və qənaətcilliyinin auditi performansın auditi adlanır. Performansın auditi sadəcə maliyyə əməliyyatlarının yoxlanılması ilə deyil həmçinin, hökumətin bütövlükdə və orqanların ayrı-ayrılıqda təşkilati və inzibati fəaliyyət sistemlərini də əhatə etməkdə səlahiyyətlidir. Performansın auditi termini əvəzinə dünya təcrübəsində daha çox Dövlət performansının auditi termini işlənir. Dövlət performansının auditi 1960-cı illərin sonunda inkişaf etdirilmiş və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Hesablama Palatası Orqanı tərəfindən daha da təkmilləşdirilmişdir. İlk dəfə olaraq ABŞ-da ştatlarası yayılmış, təcrübədən uğurla keçmişdir. Dövlət performansı Auditinin beynəlxalq səviyyədə şöhrət qazanması isə məhz İNTOSAI-nin fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Bir sıra ölkələrdə dövlət fəaliyyətinin performans auditi kənar dövlət və ya ştat səviyyəsində kənar audit qurumları tərəfindən həyata keçirilir. Bu audit qurumlarının əksəriyyəti özlərində audit bələdçisi deyilən sənəd hazırlayırlar ki, həmin sənəddə də performans auditinin palnlaşdırılması, icrası və nəticələrin rəsmiləşdirilməsi qaydası öz əksini tapır. Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Assosiasiyası olan İNTOSAI öz tətbiq qaydaları sənədlərində performans auditinin həyata keçirilməsi standartlarını əks etdirmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarında dövlət fəaliyyətinin performans auditini həyata keçirmək üçün lazım olan standartlar toplusu Ümumi Qəbul Edilmiş Dövlət Standartları adı altında birləşir ki, bunun digər adı da “Yaşıl Kitab”dır. Oxşar olaraq Avropa Auditorlar Məhkəməsi də “performans auditi bələdçisi” adlı sənəd hazırlamışdır ki, bu da Avropa Birliyinin maliyyə menecmentinə xidmət edir və onun əsasında həyata keçirilən plan və proqramlar da Avropa Birliyinin büdcəsi vasitəsilə maliyyələşir.

Performans Auditini həmçinin audit keçirilən qurumun daxili auditorları vasitəsilə də aparıla bilər. Lakin, belə olduğu zaman da tez-tez kənar auditorlara müraciət olunur ki, həmin daxili auditlə məşğul olan departament və ya şöbələrin fəaliyyəti üzrə kənar auditi təmin etmiş olsun.

HPO-ların xüsusi və bərabər əhəmiyyətə malik məqsədləri aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- 1) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin hüquqiliyini yoxlamaq;
- 2) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin düzgünlüyünü yoxlamaq;
- 3) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin qənaətcilliyini yoxlamaq;
- 4) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin məhsuldarlığını yoxlamaq;
- 5) Maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini yoxlamaq.

Bu sadalananlardan da aydın olur ki, audit yoxlama predmetinin düzgünlüyü, qənaətcilliyi, məhsuldarlığın hüquqiliyi və səmərəliliyi haqqında mövcud vəziyyəti araşdırmaqla hökumətin fəaliyyətinə düzgün rəy verilməsində xüsusi rol oynayır. Əlbəttə ki, auditin nəticələrinin ictimailəşdirilməsi vacib şərt hesab edilir. Yuxarıda sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün HPO-lar müstəqil qurum olmalı və fəaliyyətinə hökumətin müdaxiləsi imkanları məhdudlaşdırılmalıdır.

Dövlət sektorunun audit zamanı mövcud olan ümumi elementlər aşağıdakılardır:

-auditor, dövlət sektorunun audit zamanı auditorun yerini bir qurum kimi Hesablama Palatası Orqanı və şəxslər qismində isə audit tapşırığını öhdəsinə götürən orqan işçiləri yeyinə yetirir;

-audit olunan tərəf, bu tərəf də auditin həyata keçirilməsinə imkan və şərait yaradılması üzrə məsuliyyət daşıyır, onun məsuliyyəti qanunvericilik və normativ aktlardan irəli gələrək qanuni şəkildə təsbit olunur. Məsul tərəflər burada müxtəlif təşkilatlar və ya fərdlər ola bilərlər. Məsul tərəflər auditoru lazımi predmetlə təmin etməlidir. Lazımi predmet dedikdə auditorun tədqiqat mərkəzində duran elə bir informasiya başa düşülür ki, bu informasiyanı auditor müəyyən kriteriyalara əsasən ölçür və ya qiymətləndirə bilir, beləliklə də auditorun rəyinin və hesabatının hazırlanması üçün lazım olan sübutların toplanmasına öz əsaslı təsirini göstərir.

-maraqlı şəxs qismində olan üçüncü tərəflər, fərdlər, təşkilatlar və ya siniflər. Bu tərəflər qanunverici, icraedici, nəzarətedici orqanlar və ya adi ictimai kütlə ola bilər.

-predmeti informasiyadır- Predmeti İnformasiya dedikdə məsul tərəfindən auditora təqdim olunan predmet üzrə aparılaraq kriteriyaya əsaslanan qiymətləndirmənin nəticəsi olan informasiya başa düşülür;

-predmet və predmeti informasiyaların əldə olunması üçün lazım olan kriteriyalar. Kriteriya dedikdə göstərici, ilkin, meyar başa düşülür. Hər bir auditor

auditinin vəziyyətinə uyğun olaraq kriteriyalara malik olmalıdır. Burada auditor ilk növbədə ele kriteriyalar seçməlidir ki, onun rəy və hesabatlarının istifadəçilərinə uyğun və başadüşümlü olsun. Etibarlılıq, tamlıq və düzgünlük prinsipləri də qorunub saxlanılmalıdır. Kriteriyalar ümumi və xüsusi ola bilər, müxtəlif mənbələrə əsasən təyin oluna bilər, məsələn, qanunvericilik, tənzimləmə, standartlar, prinsiplər və ya təcrübi-praktiki mənbə;

Bunlarla aparılan əməliyyatların xarakterindən də asılı olaraq HPO-ların audit prosedurlarını bu kimi qruplara bölmək olar:

-attestasiyon cəlb olunmada məsul tərəf özü predmeti kriteriyalar üzrə qiymətləndirərək predmeti informasiyanı əldə edir və onu auditora təqdim edir, bundan sonra auditor həmin predmeti informasiyaya əsaslanaraq rəy və hesabatlar hazırlamaq üçün özünə lazım olan sübutları əldə edir;

-Birbaşa məruzə cəlb olunmasında isə auditor özü predmeti kriteriyalar üzrə qiymətləndirir və predmeti informasiyanı əldə etmiş olur. Auditor burda riskliliyi və materiallığı nəzərə alaraq predmet və kriteriyanı seçmiş olur. Predmeti informasiya üzrə əldə olunanlar isə auditorun hesabatında aşkara olunanlar, nəticə, məsləhət və təklif kimi başlıqlarla əks etdirilir;

Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinə əsasən üç növ audit xidməti aid edilir:

- a) Maliyyə auditi- maliyyə auditinin predmeti maliyyə vəziyyəti, pul axınlarının hərəkəti və maliyyə hesabatlarında əks olunmuş, ölçülə bilən digər elementlərdir. Maliyyə auditi həmişə attestasiya xarakterlidir, belə ki, auditor həmişə audit aparılan məsul tərəfindən verilən maliyyə informasiyalarına əsaslanır. Maliyyə auditinin predmeti informasiyası isə maliyyə hesabatı hesab olunur.
- b) Performans auditi- Performans auditinin predmeti isə auditin məqsədindən və onun əhatə etdiyi suallardan asılı olaraq müəyyənləşir. Predmet hər hansı bir proqrama, fonda və ya mövcud fəaliyyətə və ya situasiyaya uyğun olan maliyyə və qeyri-maliyyə informasiyası ola bilər. Auditor özü bu predmetlərdə kriteriyaların nə dərəcədə yerinə yetirilib yetirilməməsini ölçür. Buna görə də performans auditi birbaşa məruzə xarakterli hesab olunur.

c) Ümumi audit- bu audit həm attestaiyon, həm də ki birbaşa məruzə xarakterli ola bilər. Lima Bəyannaməsinin başlıca məqsədi müstəqil dövlət auditı üçün çağırışdır. Belə tələblə yaşamayan Hesablama Palatası Orqanı bu standartlara uyğun gəlmir. Qanunun aliliyi və demokratiya qaydaları göstərilən səbəblərdən hökumət auditinin əsl müstəqilliyi üçün əsas özül və sütundur və Lima Bəyannaməsi onlar üzərində formalaşdırılıb.

HPO-ların müstəqilliyi onun subyektlərinin müstəqilliyi və bu halın qanuni əsası ilə tarif edilə bilər. Monokrat formada təsis edilən AAİ-nin üzvləri kollegial qaydada qərarların qəbulunda iştirak edən və üçüncü tərəf qarşısında məsuliyyət daşıyan şəxslərdir. Beləliklə HPO üzvlərinin vəzifəyə qəbulu və vəzifədən getməsi qaydaları hər bir ölkənin Konstitusiyasında onların müstəqilliyinə mənfi təsir etmədən və ölkənin konstitusional strukturuna optimal şəkildə həyata keçirilməlidir. Lima bəyannaməsində qeyd edilir ki, HPO-ların üzvləri öz peşəkar karyeralarında audit etdikləri təşkilatların təsirinə məruz qalmamalı və onlardan hər hansı şəkildə asılı olmamalıdır.

HPO-ların maliyyə müstəqilliyinin təminatı üçün bu qurumlar qanunla təsbit edilən büdcəyə malik olmalı və gərəkdiyində dövlət büdcəsi haqqında sərəncam verən dövlət orqanına ona lazım olan qədər vəsaitin ödənilməsi məqsədi ilə sorğu göndərə bilməlidir. Əlbətdə ki, bu audit orqanına imkan verir ki, təftiş zamanı hər hansı nöqsanları ortaya çıxararkən hər hansı maliyyə sanksiyası ilə qarşılaşsın. Belə ki, Lima bəyannaməsində Hesablama Palatası Orqanlarının maliyyə müstəqilliyi ilə bağlı aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1. Hesablama Palatası Orqanları öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün maliyyə vəsaitləri ilə təmin edilməlidirlər;
2. Lazım olduğu təqdirdə Hesablama Palatası Orqanının zəruri maliyyə vəsaiti əldə etmək məqsədilə bilavasitə milli büdcə üzrə qərarlar qəbul edən dövlət orqanına müraciət etmək hüququ olmalıdır;
3. Hesablama Palatası Orqanının öz səlahiyyətləri çərçivəsində onun üçün ayrıca büdcə sətiri ilə ayrılmış pul vəsaitlərindən istifadə etmək hüququna malik olmalıdır.

HPO-ların öz funksiyalarını tam və səmərəli şəkildə yerinə yetirmə imkanı onun hüquqi, təşkilati və funksional müstəqilliyinin səviyyəsindən asılıdır və bunu

əhəmiyyətlik dərəcəsini nəzərə alaraq İNTOSAİ özünün 19-cu konqresində “HPO-nun müstəqilliyi üzrə Mexiko Bəyannaməsi” qəbul edib.

Mexiko Bəyannaməsi dövlət maliyyəsinin keyfiyyətli kənar audit üçün əsas hesab edilən 8 prinsipin əks olunduğu sənəddir. Sənəd qeyd edilən prinsipləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

MEXİKO BƏYANNAMƏSİ

Bəyannamənin Əsas Prinsipləri

Əsas Prinsiplərin Mahiyyəti

Müvafiq və səmərəli konstitusional, yerli, qanuni çərçivənin mövcudluğu və bu çərçivənin de-fakto tətbiqi imkanlarının mövcudluğu

HPO-nun müstəqilliyini özündə müfəssəl şəkildə əks etdirən Qanunvericiliyin qəbul edilməsi tələb olunur.

Öz vəzifələrinin normal icrası zamanı HPO-nun rəhbər və üzvlərinin müstəqilliyinin, təhlükəsizliyinin və hüquqi toxunulmazlığının təmin edilməsi

Qəbul edilmiş qanunvericilik HPO-nun rəhbərlərinin və üzvlərinin vəzifəyə təyin olunmasının İcaredici orqanlardan asılılığını aradan qaldırmalı, onların öz vəzifələrini lazımi səviyyədə yerinə yetirmələri üçün kifayət qədər lazımi vaxt vəd etməlidir.

Öz funksiyalarının icrasında kifayət qədər geniş mandatın və müfəssəl mülahizənin təmin edilməsi

Mülki və hüquqi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq ictimai sərvətlərin istifadə edənlərin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yoxlanılması HPO-lar tərəfindən həyata keçirilməlidir. Əlavə olaraq hökumət büdcəsinə daxilolmalar, təqdim edilən hesabatların qanuniliyi, maliyyə-nəzarətinin keyfiyyəti, aparılan əməliyyatların səmərəliliyinin də auditi aparılmalıdır.

İnformasiyaya məhdudiyyətsiz çıxış imkanı

Öz vəzifəsini lazımi şəkildə həyata keçirmək üçün HPO-lar lazımi sənəd və məlumatlara vaxtında, məhdudiyyətsiz, birbaşa və azad şəxsiyyətə çıxış imkanı ilə təmin edilməlidirlər.

Fəaliyyəti üzrə hesabat vermə hüququ və öhdəliyi

HPO-lar öz fəaliyyətləri üzrə hesabat vermə imkanından məhrum edilməməli, əksinə qanunvericiliklə təsbit edilmiş şəkildə ildə ən azı bir dəfə olmaqla sözügedən hesabatı verməlidirlər.

Nəzarət tədbirləri üzrə hesabatların məzmununun,

HPO-lar üçün nəzarət tədbirləri üzrə hesabata

zamanının məyyən edilməsində, dərc edilməsində və yayılmasında sərbəstlik

olan minimum tələblər qanunvericiliklə müəyyən olunmalıdır. HPO-lar onlara verilmiş sərbəstlik zamanı hesabatların tam şəkildə ictimaiyyətə təqdim olunmasını da nəzərə almalıdırlar.

HPO-lar tərəfindən irəli sürülən tövsiyələrin effektiv təqib mexanizmlərinin mövcudluğu

HPO-lar öz təkliflərini Qanunverici orqana və audit olunmuş müəssisələrin rəhbərlərinə fəaliyyətlərində müvafiq korrektələrin edilməsi üçün verir. Bununla belə, HPO-lar həmin təklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət edə bilən daxili təqib mexanizmlərinə də malik olmalıdırlar. Bunun nəticəsi HPO-ların hesabatlarında öz əksini tapmalıdır.

Maliyyə və inzibati idarəetmədə avtonomluq, səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün lazımi insan kapitalı, maddi və maliyyə resursları.

Sadalanana malik olmaq qanunvericiliklə təsbit edilməli, bunu rəhbər tutan HPO çatışmazlıq hallarında dərhal qanunvericiliyə uyğun olaraq tədbir görməlidir. İcraedici orqan sözügedən resursların idarə edilməsinə və təchiz edilməsinə birbaşa olaraq müdaxilə edə bilməz.

1.3 Azərbaycan Respublikasının dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri

Dövlət maliyyə nəzarəti sistemi çərçivəsində Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası müxtəlif hüquqi sənədlərdə əks olunmaqla qanunvericilik bazasında özünə yer tapmış və bununla onun özünəməxsus fəaliyyət xarakteristikaları təsbit edilmişdir.

Hesablama Palatasının qanunvericilik aktlarına başlıca olaraq daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,
- “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu; Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsi;
- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Daxili Nizamnaməsi;
- “Milli Məclisin Komitələri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
- “Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu;
- Digər normativ hüquqi aktlar;
- Hesablama Palatasının digər normativ metodiki sənədləri;

Respublikamızda Hesablama Palatasının yaradılmasının rəsmiləşdirilməsilə bağlı atılan ilk addımlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının Milli Məclisin işinin təşkil edilməsilə bağlı olan 92-ci maddəsinə Milli Məclisin komissiyalar təşkil etməsilə yanaşı Hesablama Palatasının yaratması ilə bağlı məlumatın daxil edilməsi və 2 iyul 1999-cu ildə “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunun qəbul edilməsində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası Parlamentin bir hissəsidir, yəni ona tabedir, onun yanında daimi olaraq fəaliyyət göstərir, fəaliyyətində məqsəd dövlət büdcəsi proseslərinin maliyyə nəzarətini həyata keçirməkdir və bu fəaliyyət həyata keçirilərkən təşkilati və funksional müstəqillik qorunub saxlanılır.

Azərbaycan Respublikası Hesablama palatasının funksiyaları aşağıdakılardır:

- Hər il növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondları üçün layihələr hazırlanır ki, Milli Məclisin təqdimatı ilə həmin layihələrə Hesablama Palatası rəy verir;

-Qəbul edilmiş həmin layihələrdə gəlir və xərc maddələrinin həcmi, strukturu və təyinatı təsdiqlənir ki, onların icrasının vaxtında həyata keçirilməsinə nəzarət edir, əldə olunmuş nəticələr barədə, yəni rübdə bir dəfə olaraq Milli Məclisə məlumat verir,;

-Müvafiq icra orqanları tərəfindən dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat tərtib olunur ki, onlara Palata rəy verir, belə ki rəy vermək üçün büdcə üzrə aparılan maliyyələşmə proseslərini təhlil edir, üzə çıxarılmış nöqsanların aradan qaldırılması, ümumilikdə büdcə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələrə hazırlayır və Milli Məclisə təqdim edir;

-Müvafiq icra orqanlarının ixtiyarına verilən dövlət əmlakının idarə edilməsinə, sərəncam verilməsinə və onların özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlərin qanuni şəkildə istifadə olunmasına nəzarət edir;

-Milli Məclis və onun komitələri dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının qanun layihələrinin, eyni zamanda Milli Məclis tərəfindən təsdiq olunmuş Azərbaycan respublikasının dəstəklədiyi beynəlxalq müqavilələrin maliyyə ekspertizasını Hesablama Palatasının ixtiyarına verir;

-Dövlət büdcəsi vəsaitlərinin xəzinə hesabına daxil olmasının və istifadəsinin təsdiq olunmuş dövlət büdcəsində müəyyən edilmiş göstəricilərə uyğunluğunu təhlil edir və Milli Məclisə məlumat verir;

-Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və müvəkkil bankları Hesablama Palatasının nəzarəti altında olan vəsaitlər üzrə həyata keçirilən əməliyyatların siyahısı barədə məlumatları Hesablama Palatasına ötürür, Palata da həmin məlumatlar üzrə analizlər aparır və gəldiyi nəticələr barədə Milli Məclisi məlumatlandırır;

-Həyata keçirdiyi nəzarət tədbirləri nəticəsində aşkara çıxardığı hüquq pozuntuları barədə Milli Məclisi məlumatlandırır;

-Yuxarıda sadalanan fəaliyyət sahələri üzrə nəzarəti həyata keçirərkən aşkar etdiyi hüquq pozuntularında cinayət əlamətləri üzə çıxarsa, bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunu məlumatlandırır;

-Ona həvalə olunmuş, həyata keçirdiyi funksiyaların səmərəliliyini artırmaq üçün öz fəaliyyətini digər dövlət nəzarət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirir;

-Fəaliyyətini qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirir;

Qeyd edək ki, Hesablama Palatası təkcə büdcə vəsaitlərinin auditini aparmır. Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası bələdiyyələrin fəaliyyətinə inzibati nəzarəti həyata keçirən orqanın sorğusu əsasında yerli büdcənin maliyyə-büdcə ekspertizasını keçirir, rəy hazırlayır, təkliflər verir və zərurət yarandıqda, audit yoxlamasını həyata keçirir.

Hesablama Palatasının dövlət büdcəsi və icmal büdcə ilə bağlı funksiyaları 2 iyul 2002-ci il tarixli, 358-IIQ sayılı “Büdcə sistemi haqqında” Qanunda (Maddə 22. Dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin audit), Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 24 may tarixli, 75 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş «Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası Qaydaları»nın təsdiq edilməsi haqqında” 24 may 2004-cü il tarixli, 75 sayılı Qərarında və Palatanın Daxili Nizamnaməsində də təsbit olunub. Hər üç sənəddə göstərilir ki, Dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin gəlirlərinin və xərclərinin, o cümlədən büdcədən kənar dövlət fondlarının audit qanunvericiliyə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası tərəfindən aparılır.

Hesablama Palatası sədrdən, sədr müaviniindən və 7 auditorlardan ibarət olamlıdır. Hesablama Palatası sədrinin, sədr müaviniinin və auditorların səlahiyyət müddəti 7 ildir.

Hesablama Palatasının sədri və sədr müavinləri Parlament daxilində Milli Məclisin sədri tərəfindən təqdim olunmuş şəxslərin namizədliyi əsasında keçirilən daxili seçkilər prosesinin nəticəsi olaraq təyin edilir.

Hesablama Palatasının auditorları barəsində də Parlamentə ümumi məlumatlar verilir. Hesablama Palatasının sədrinin, sədr müaviniinin, auditorlarının vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi Milli Məclisin 63 və ya daha çox deputatının səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

Hesablama Palatasının tərkibində Kollegiya yaradılır. Kollegiyaya Hesablama Palatasının sədri başçılıq edir. Kollegiyanın digər iştirakçıları isə Palatanın üzvləri və struktur bölmələrinin rəhbərləridir.

Palata öz fəaliyyətində qanunçuluq, sərbəstlik, obyektivlik, kollegiallıq, aşkarlıq və ədalətlik prinsiplərini rəhbər tutur. Hesablama Palatası Milli Məclisin komitələri ilə əlaqəli şəkildə öz işini qurur.

Hesablama Palatası dövlət büdcəsi tərəfindən maliyyələşdirilir. Maliyyələşmənin həcmi və strukturu Palatanın özü tərəfindən Milli Məclisə təqdim olunur və Parlamentdə dövlət büdcəsinə baxılarkən təsdiq olunur.

Hesablama Palatası özü öz iş planını qurur, bu proses Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Milli Məclisin, onun komitələrinin sorğularına əsasən həyata keçirilir. Əldə edilmiş sorğulara 3 gün ərzində baxılır və bu barədə iclasında qərarlar qəbul edilir. Həmin qərarların yekunu olaraq maliyyə-büdcə ekspertizası həyata keçirilir. Palata iş planından kənar yalnız Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin və Milli Məclisin tapşırığı ilə maliyyə-büdcə ekspertizasını həyata keçirə bilər.

Hesablama Palatası həyata keçirdiyi tədbirlərin yekunu olaraq aşkar etdiyi nöqsanların aradan qaldırılması və kompensasiya proseslərinin həyata keçirilməsi, günahkar şəxslərin qanunvericiliyə uyğun olaraq qanun qarşısında cavab verməsi üçün yoxlama aparılan idarə və müəssisələrin rəhbərlərinə təqdimatlar göndərir.

Hesablama Palatası öz fəaliyyətinin ictimailiyini və açıqlığını təmin etmək üçün öz fəaliyyəti üzrə mütəmadi olaraq kütləvi informasiya vasitələrinə məlumat verməlidir.

Nizamnamədə həmçinin Palatanın işinin təşkilini və tənzimlənməsi, Palata üzvlərinin və əməkdaşlarının səlahiyyətləri və məsuliyyəti, dövlət maliyyə-büdcə nəzarətinin əsas istiqamətlər üzrə yerinə yetirilməsi, maliyyə-büdcə ekspertizası ilə bağlı audit tədbirlərinin reallaşdırılması, rəy və hesabatların tərtib və təqdim olunması qaydaları və Palatanın fəaliyyətinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi kimi məsələləri əhatə olunub.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin icrasına nəzarət paralel olaraq Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi tərəfindən təmin olunur.

Hesablama Palatasının fəaliyyətini qanunvericilik bazasında əks etdirən digər normativ hüquqi aktlardan ən mühümü Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası

Kollegiyasının 2011-ci il 07 fevral tarixli Q-13 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə-büdcə nəzarəti tədbirləri keçirilən qurumlarda normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunmasının yoxlanılması Qaydaları”dır. Qaydaların hazırlanmasında məqsəd nəzarət tədbiri həyata keçirilən qurumlarda qüvvədə olan normativ-hüquqi aktların tələblərinə əməl olunma səviyyəsini müəyyənləşdirən qaydalarının və prosedurlarının müəyyən olunmasıdır.

Hesablama Palatasının normativ və metodiki sənədləri kargüzarlığın aparılması, vətəndaşların qəbulu, etik qaydalar, kollegiya iclasının iş qaydası, hesabatların hazırlanması. sənədlərin rəsmiləşdirilməsi, rəylərin hazırlanması, birgə nəzarət tədbirlərinin keçirilməsi, veb sayt işinin təşkili və idarə olunması kimi məsələləri əhatə edir.

Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təşkilinin digər özünəməxsus xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir:

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının üzvləri maliyyə xarakterli məlumatları Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən müəyyən edilmiş quruma təqdim edirlər;
- Hesablama Palatasının üzvlərinə Dövlət sirri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun təyin etdiyi yoxlama tədbirlərini icra etmədən dövlət sirri ilə işləməyə icazə verilir;
- Dövlət bayrağının qaldırılmalı olduğu yerlərdən biri Hesablama Palatasının binası, Dövlət bayrağının yerləşdirilməli olduğu yerlərdən biri də Hesablama Palatasının sədrinin iş otağıdır;
- Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Hesablama Palatasının sədrinə, sədr müavininə və auditorlarına şamil olunmur, qanunda dövlət orqanlarının təsnifləşdirildiyi kateqoriyalar sırasında Hesablama Palatasının əks olunmur.
- Hesablama Palatasının sədrinin müvafiq orqan və şəxslərin xəzinə və bank hesabları üzrə əməliyyatların dayandırılması ilə bağlı əmrlərinin yerinə yetirilməməsinə görə məsul şəxslərə cərimələr təyin edilir;

- Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında 2002-ci il oktyabrın 17-də imzalanmış saziş prezidentin 2002-ci il 31 oktyabr tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş və sazişin həyata keçirilməsi ilə bağlı lazımi tədbirlərin bir hissəsi də Hesablama Palatasına həvalə olunmuşdur;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 29 aprel tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Almaniya Federativ Respublikasının və Azərbaycan Respublikası Hökumətlərinin nümayəndə heyətləri arasında ikitərəfli Maliyyə və Texniki Əməkdaşlıq üzrə məsləhətləşmələrin zəmin yaradacağı məsələlərdən biri də Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının müvafiq peşəkar və institusional potensialının gücləndirilməsi olmuşdur;
- 2004-cü ildən etibarən Hesablama Palatasına maliyyə nəzarətini tənzimləyən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, dövlət satınalmaları haqqında normativ hüquqi aktların sistemləşdirilməsi, dövlət zamanətlərinin verilməsi və şəffaflığın artırılması kimi tədbirlər həvalə olunmuşdur;
- “Şəffaflığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya” da maliyyə nəzarətinin həyata keçirən orqanlardan biri kimi Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və fəaliyyətində şəffaflığın artırılması məqsədilə nəzərdə tutulan strateji tədbirlər öz əksini tapır;
- 2012-ci il 5 sentyabr tarixli Sərəncam ilə «Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı» və Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı» da nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasını təmin etmək tövsiyə olunan orqanlardan bir də Hesablama Palatası olmuşdur. Eyni zamanda “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”da maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətindəki şəffaflığın artırılmasının bir hissəsi kimi informasiya açıqlığının təmin edilməsi istiqamətində atılacaq addımlar öz əksini tapmışdır.

II Fəsil. Büdcə vəsaitlərindən istifadə olunmasında Hesablama Palatasının fəaliyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri.

2.1. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin səmərəliliyinin təhlili.

Hesablama palatası qanunvericilikilə ona həvalə olunmuş funksiyaları həyata keçirmək üçün fəaliyyət göstərir və Parlamentin bir hissəsidir, yəni ona tabedir, ona hesabat verir.

Hesablama Palatasının fəaliyyətinin açıqlıq dərəcəsini təmin etmək üçün elektron informasiya mərkəzi kimi günün 24 saati istifadəçilərin üzünə açıq olan rəsmi internet saytı yaradılmışdır.

-Strateji İnkişaf: Palatanın missiyası obyektiv və qərəzsiz nəzarət mexanizmlərinin tətbiq etməklə hesabatlılıq və şəffallığı təşviq etmək, ölkənin resurslarından maksimum dərəcədə effektiv, qənaətli və səmərəli istifadəsinə, dövlət idarəetməsinin və maliyyə inzibatchılığının inkişaf etməsinə, vətəndaşların həyat səviyyəsinin artırılmasına dəstək göstərməkdir. Nəzarət mexanizmlərini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq, fəaliyyətini vaxtında və peşəkar şəkildə müstəqil olaraq həyata keçirmək rəhbər tutulan dəyərlərdir. “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının 2015-2017-ci illər üzrə Strateji İnkişaf Planı (PDF)” başlığı altında sənədin orijinal versiyasına rəsmi internet sahifəsində elektron keçid təqdim olunsada texniki nasazlıq üzündən keçid mümkün deyildir. Lakin Avropa Birliyi tərəfindən HPO-ların strategiyasının ictimaiyyətə elan edilməsinin zəruriliyi dəfələrlə vurğulanmışdır. Belə ki, strategiya açıqlanarkən ictimaiyyət palatanın fəaliyyətində gedən cari təkmilləşdirilmə istiqamətlərindən xəbərdar olur ki, bununla da palatanın strateji intervalın sonunda veriləcək hesabatlarla olan məsuliyyət hissini artırmış olur. Həmçinin strategiyanın ətraflı açıqlanması SWOT analizə yol açır. Strateji tədbirlər üzrə büdcə layihələrinin hazırlanması, təqdim edilməsi həm bu kimi layihələrin kənar qurumlar tərəfindən yoxlanılaraq rəy verilməsinə, beləliklə də Palatanın özü tərəfindən strateji xərcləmələrdə səmərəliliyə can atmasına şərait yaratmış olar.

-Hesabatlar: Azərbaycan Respublikasının Ali Audit Qurumu olan Hesablama Palatası hər il üzrə yerinə yetirilmiş fəaliyyət barədə geniş ictimai kütləni məlumatlandırmaq,

bir növ onlarda ictimai sərvətlərdən istifadədə nəzarətə olan inamı təmin etmək üçün özünün hesabatlarını təqdim edir. Hesabatın strukturu aşağıdakı kimidir:

1-ci bölmə- Ümumi məlumatlar bölməsidir, burada Hesablama Palatasının qanunvericilik bazasından olan çıxarışlar məsələn, hüquqi əsaslar, yerinə yetirdiyi funksiyalar, fəaliyyətinin təşkili və eyni tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr öz əksini tapır. 2-ci bölmə- Hesablama Palatasının nəzərdə tutulan ildəki fəaliyyətilə bağlı icmal məlumatlar bölməsidir. Bu bölmədə daha çox statistik məlumatlar öz əksini tapır. Məsələn keçirilən nəzarət tədbirlərinin sayı. 3-cü bölmə- Hesablama Palatasının digər fəaliyyətləri bölməsidir. Burada Palatanın strateji inkişaf planının həyata keçirilmiş hissələri barədə, inzibati fəaliyyət və maliyyə təminatlılığı barədə məlumat verilir. Maliyyə təminatlılığı hissəsində büdcədən ayrılan vəsaitin nə qədər hissəsinin və hansı istiqamətlərə xərclənməsi öz əksini tapır. 2014-cü il hesabatında bu bölməyə ilk dəfə olaraq Hesablama Palatasının Korrupsiyaya qarşı mübarizə tədbirlərinin gedişatı da daxil edilmişdir.

-Kollegiya: Kollegiyanın üzvləri Hesablama Palatasının sədri, sədr müavini, beş nəfər auditor, aparatın rəhbəri və dövlət investisiyalarının auditi şöbəsinin müdiri olmaqla 8 nəfərdir.

Hesablama Palatası tərəfindən 2015-ci ilin yanvar ayı ərzində 3, fevral ayında 4, mart ayında 5, aprel ayında 2, may ayında 2, iyun ayında 2, iyul ayında 1, avqust ayında 1, sentyabr ayında 3, oktyabr ayında 2, noyabr ayında 3, dekabr ayında isə 3 Kollegiya iclası keçirilmişdir.

Hər bir iclas ən çox halda üç hissədən ibarət olur. İlk əvvəl müzakirəsi indiyədək baş tutmayan müxtəlif idarə və müəssisələrdə dövlət vəsaitlərinin pronozlaşdırılması, formalaşması və icrasına dair həyata keçirilmiş audit tədbirləri üzrə hesabat və rəy müzakirə olunur.

Daha sonra isə müzakirələrin nəticəsi olaraq müvafiq zəruri tədbirlərin görülməsi və həmin tədbirlərin nəticələri barədə Hesablama Palatasına məlumatların verilməsi üçün Kollegiya Qərarının aidiyyəti dövlət qurumuna göndərilməsi, eyni zamanda, audit tədbirlərinin nəticələri barədə məlumatların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunması qərara alınır.

İclasın üçüncü hissəsində isə nəzarət tədbirləri üzrə proqramlar Audit proqramları təsdiq olunur və proqrama daxil olan istiqamətlər öz əksini tapır. Bu hissədə həmçinin Palatanın fəaliyyəti ilə əlaqədar tədbirlər planının müzakirəsi və təsdiqi də yer ala bilər.

Ayrı-ayrı hallarda iclasların keçirilməsi strukturu yalnız birinci və ikinci hissədən və ya üçüncü hissədən, yaxud hər üç hissədən ibarət ola bilər.

Qeydə alınan mənfi hal iclasların keçirilməsi tarxinin rəsmi internet saytında məlumatın yerləşdirildiyi tarixlə üst-üstə düşüb-düşməməsinin təsdiq edilməməsi və ya onlar arasındakı vaxt fərqinin qeyd edilməməsidir. Bəzi hallarda eyni iclasın saytın xəbərlər bölməsində təkrar olaraq yerləşdirilməsi qeydə alınır ki, bu da oxucu kütləsində iclas sayının və iclasda təsdiq olunan audit tədbirlərinin hesablanması və icrasına bir oxucu kimi nəzarət edilməsində çəşqınlıq yaradır.

İclasın strukturunun birinci hissəsində aparılmış audit tədbirlərinin hansı müddəti əhatə etməsi, hansı iclasın üçüncü hissəsində təsdiq olunmuş tədbirlər proqramının istiqamətinə aid olduğu, yoxlama tədbirlərinin əvvəlkilərdən fərqi, yeni beynəlxalq standartların, əvvəlki illərdə səmərəlilik auditi üzrə keçirilən təlim və seminarlarda əldə edilən praktiki biliklərin tətbiq edilib-edilməməsi göstərilir. Belə ki hər il bu təlim işləri üzrə müqavilələr bağlanır ki bunlara da külli miqdarda vəsait cəlb olunur. Fikrimizcə Palatanın özünün şəffaflıq, hesabatlılıq və Performans göstəricilərinin artırılmasında bu kimi məlumatların verilməsi önəmlidir. Məsələn, audit tədbirlərinin əhatə etdiyi dövrün 5 gün və ya 25 gün olması arasındakı fərq kimi.

Iclasların keçirilməsi prosesini təsvir edən məlumatların heç birində şərti olaraq böldüyümüz iclasının keçirilmə strukturunun ikinci hissəsində görülcək zəruri tədbirlərin istiqamətləri barədə məlumata rast gəlinmir. Hesablama Palatası tərəfindən İNTOSAİ təlimatlarının tətbiqi üzrə təkmilləşmə prosesi qeyd olunsada, 2015-ci ilin noyabr ayının 4-də keçirilən iclasın ikinci hissəsi 4 sətirdən ibarət olmaqla yalnız ümumiləşdirilmiş sözlərin cəmindən ibarətdir. İclasdan çıxarış: “Müvafiq zəruri tədbirlərin görülməsi və həmin tədbirlərin nəticələri barədə Hesablama Palatasına məlumatların verilməsi üçün Kollegiya Qərarlarının aidiyyəti dövlət qurumlarına göndərilməsi, eyni zamanda, audit tədbirlərinin nəticələri barədə

məlumatların qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunması qərara alınmışdır.”

Bəzi iclasların üçüncü hissələrində audit tədbirlər proqramının təsdiqləndiyi haqda məlumat verilsə də istiqamətlər göstərilir. Sözügedən icaslara misal olaraq yuxarıda adıçəkilən 2015-ci ilin noyabr ayının 4-də keçirilən iclası göstərmək olar. İclasın 3-cü hissəsinin çıxarışı: “Kollegiya iclasında, həmçinin, İş planı ilə nəzərdə tutulmuş bir neçə nəzarət tədbirinə dair Audit proqramları təsdiq edilmişdir.”

2014-cü ildə Hesablama Palatasının 40 dəfə Kollegiya iclası keçirilmişdir.

-Ekspert-analitik fəaliyyət: Qanunvericiliyə uyğun olaraq Palatanın yerinə yetirdiyi funksiyaların bir hissəsi kimi verdiyi rəylər illər üzrə göstərilir ki, bu barədə də dissertasiya işinin ikinci fəsilinin ikinci bölməsində ətraflı məlumat verilir.

-Audit tədbirləri: Auditor tədbirləri daxili və beynəlxalq olmaqla iki yerə ayrılır. Daxili auditor tədbirlərinin hər biri üzrə Kollegiya iclasında həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticələri müzakirə olunur, nəzarət işinə məsul olan auditorların rəy və hesabatları dinlənir. Rəy və hesabatın qısa icmalı ictimaiyyətə Hesablama Palatasının rəsmi internet sahifəsində eyniadlı bölmədə çatdırılır. Bu qısa icmalda auditorun audit prosesi zamanı aşkar etdiyi nöqsanlar və təklif olunan tövsiyələr ümumiləşdirilmiş halda əks olunmuşdur. Auditor tədbirlərinin təqdim olunmasının formasını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1-ci hissə- Giriş:

“Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının [V. Gülməmmədovun] sədrliyi ilə keçirilmiş Kollegiya iclasında [Auditor tədbirinin adı] ilə bağlı auditin nəticələri müzakirə edilmişdir. Yoxlama qrupunun rəhbərinin məruzəsi dinləndikdən sonra, fəaliyyət istiqaməti üzrə auditorun müəyyən edilmiş nəticələr və təqdim olunmuş tövsiyələrlə bağlı məlumatı iştirakçıların diqqətinə çatdırılmışdır.” Şablon formasını almış bu cümləyə “giriş” olaraq hər bir audit tədbirinin təqdim olunma formasında rast gəlmək mümkündür.

2-ci hissə- Audit prosesi. Bu hissədə auditor prosesinin həyata keçirilməsi zamanı müşahidə olunan faktlar, xüsusəndə nöqsan halları və təklif olunan tövsiyələrin ümumiləşdirilməsi əks etdirilir.

3-cü hissə - Yekun. Bu hissədə də 1-ci hissədə olduğu kimi dəyişməz cümlələrdən istifadə olunur: “Nəzarət tədbirinin nəticələri üzrə Kollegiya Qərarının layihəsi də müzakirə edilmiş, Kollegiya üzvlərinin təklif və iradları dinlənilmiş və nəzərə alınmışdır. Kollegiya Qərarı səsə qoyularaq qəbul edilmişdir.”

Rəsmi internet sahifəsində Hesablama Palatası tərəfindən indiyədək həyata keçirilən yalnız 21 audit tədbirinin məzmunu haqda məlumat təqdim olunur. Eyni zamanda audit tədbirini apararkən Palatanın əməkdaşlarının hansı audit standartlarına əsaslandıkları və ya ixtisas artırma məqsədilə keçirilən beynəlxalq tədbirlərin nəticələrindən nə dərcədə faydalandıkları göstərilir. Həmçinin bu kimi tədbirlərin nəticəsi olaraq kollegiya iclaslarında qəbul edilən qərarların nə zaman və nə dərcədə yerinə yetirilməsi ilə bağlı ictimaiyyət məlumatlandırılır. Keçirilərək kollegiya iclasında nəticəsi təsdiq edilmiş audit tədbirləri üzrə hesabatların yalnız bir qisminin ictimaiyyətə elan edilməsi, digərlərinin isə gizli saxlanması palatanın fəaliyyəti haqda neqativ düşüncələrə yol açır. Bütün bunlar Palatanın açıqlıq dərəcəsinə və onun ictimaiyyət arasındakı performansına mənfi təsir göstərir.

-Vətəndaşlarla iş: 2013-cü ildən etibarən vətəndaşlarla əlaqə və müraciət imkanlarının yaradılması üçün əlaqə telefonları, elektron müraciət forması və qəbul günlərinin siyahısı təqdim edilmişdir. Lakin bu istiqamətdə Qanunvericilikdə yetərinə boşluğun olması və palata daxilində konkret mexanizmlərin yoxluğu səbəbindən sözügedən mövzuda fəaliyyətin səmərəliliyi olduqca aşağıdır. Bunu palata özünün illik hesabatlarında çatdırdığı məlumatlar da təsdiq edir.

- Təkliflər: 2015-ci ildə Nazirlər Kabinetinə edilən təkliflər 7 bölmədə qruplaşdırılmışdır. Təkliflərin hansı tarixdə həyata keçirilən audit tədbirlərinin, kollegiya iclaslarının və icra orqanlarının fəaliyyətinin təhlilinin nəticəsi olduğu, Nazirlər Kabineti tərəfindən bu təkliflərə nə cür reaksiya verilməsi və təkliflərin nəticəsi olaraq müvafiq icra orqanlarının fəaliyyətində hansı dəyişikliklərin edildiyi göstərilir. Belə ki, 2015-ci ildə həyata keçirilən çoxsaylı audit tədbirlərinin və kollegiya iclaslarının müqabilində təkliflərin 7 bölmədə qruplaşdırılması və 10 sahifədə ictimaiyyətə təqdim olunması, təqdim olunan materialın da əksər hissəsini təkliflərdən kənar məlumatların təşkil etməsi ilk baxışda açıqlıq prinsipilə ziddiyyət

təşkil etməsi kimi görünür və yaxud da əgər bu prinsipə riayət olunnursa o zaman bunu əsaslandırmaq üçün ən azından Palata tərəfindən bu abzasın üçüncü cümləsində qeyd etdiyimiz mənfi halların aradan qaldırılması, eyni zamanda “Öz həllini tapmış təkliflər” bölməsinin yaradılması məqsədəuyğundur. Bu yolla Nazirlər Kabinetinin hesabatlılığının artırılmasına nail olmaq mümkündür. 2014-cü ildə 14 səhifəlik 15 bölmədən, 2013-cü ildə 15 səhifəlik 16 bölmədən ibarət olmaqla təkliflər məzmunlaşdırılmışdır. 2015-ci il üçün qeyd edilən mənfi hallar bu illər üçün də aktualdır.

-Cari fəaliyyət: Hesablama Palatasının 2015-ci ildə xərc maddələri üzrə smeta miqdarı və kassa icrası ictimaiyyətə açıq elan olunur. Lakin palatanın maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzərində kənar nəzarət olmadığından verilən məlumatların etibarlılıq dərəcəsi aşağıdır.

-Beynəlxalq əməkdaşlıq: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası öz xarici həmkarları ilə işgüzar əlaqələrini ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyələrdə fəal şəkildə inkişaf etdirir. Bununla əlaqədar Hesablama Palatası xarici ölkələrin Ali Audit Qurumları ilə ikitərəfli əməkdaşlığa dair saziş və memorandumlar bağlamış, həmçinin INTOSAI (Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı) və onun müvafiq regional işçi qruplarının üzvlüyünə daxil olmuşdur. Əlavə olaraq Palata ECOSAI (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələrin Ali Audit Qurumlarının Birliyi) və Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası Müstəqil Dövlətlər Birliyinin iştirakçısı olan dövlətlərin ali maliyyə nəzarəti orqanlarının rəhbərləri Şurasının üzvüdür. Azərbaycan Respublikası İNTOSAI, EUROSAI, ECOSAI, ASOSAI kimi beynəlxalq təşkilatlara öz fəaliyyətini təkmilləşdirmək və səmərəliliyi artırmaq, vətəndaşların mənafeyinin müdafiə edilməsində öz öhdəsinə düşən vəzifələrin öhdəsindən yetərincə gəlmək məqsədilə üzv olmuşdur. Onların fəaliyyətindən xəbərdar olmaq və bu kimi məlumatları onun fəaliyyətində maraqlı olan tərəflərə çatdırmaq İNTOSAI-in Ali Audit İnstitutlarının fundamental prinsiplərinə riayət edən bir qurum kimi Palatanın məsuliyyət dairəsindədir (“Açıqlıq” prinsipi). Desək ki, Palata bu məsuliyyətdən yayınır, o zaman yanılmış olarıq. Belə ki, Hesablama Palatasının rəsmi internet səhifəsində 2015-ci il yanvar ayının 6-da Birləşmiş

Millətlər Təşkilatının (BMT) Baş Assambleyası “Ali Audit Qurumlarının gücləndirilməsi vasitəsilə dövlət idarəetməsində səmərəliliyin, cavabdehliyin, effektivliyin və şəffaflığın inkişaf etdirilməsi və gücləndirilməsi” ilə bağlı Qətnamə qəbul edilməsilə bağlı məlumat yerləşdirilmişdir. Bir səhifədən artıq olmamaqla qısa şəkildə qətnamənin mövzusunun şərh edilməsi aydın olacaq şəkildə qətnamədən əsas istiqamətlərin çıxarılması və ümumi şəkildə qısa olaraq əks etdirilməsi, ingilis dilində olan orijinal versiyaya və rus dilinə tərcümə olunan versiyalarına elektron keçidlərin təmin edilməsinə təşəbbüs Palata tərəfindən sözügedən “Açıqlıq” prinsipinə əməl olunması gedişində müsbət addımdır.

Qeydə alınan mənfi hallar: Təmin edilən elektron keçidlərə rəsmi internet səhifəsindəki nasazlıqlar üzündən keçidin təmin edilməməsi, Qətnamənin səhifədə yerləşdirilməsindən bir ilə qədər vaxt keçməsinə baxmayaraq onun orijinal versiyasının və ya qısaldılmış, bir qədər təfəssilatlı formada tərcüməsi hələ də təqdim olunmamışdır. Qətnamənin qəbul edildiyi tarix də Palata tərəfindən göstərilir.

-Sazişlər: Palata öz işini təkmilləşdirmək istiqamətində atdığı addımlar yalnız beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaqla bitmir. Eyni zamanda ayrı-ayrı ölkələrlə öz fəaliyyət sahəsində sıx əməkdaşlıq həyata keçirilir ki, bunlar da sazişlər vasitəsilə baş tutur. Sazişlərin siyahısı:

2002-ci ildə “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası və Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası arasında əməkdaşlıq haqqında Saziş”. Bu saziş sonuncu dəfə 2015-ci ilin iyun ayında yenilənmişdir.

2010-cu il iyun ayında “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası və Belarus Respublikasının Dövlət Nəzarət Komitəsi arasında əməkdaşlıq haqqında Saziş”

2010-cu il dekabrın 8-də Azərbaycan Hesablama Palatası ilə İsveçrə Konfederasiyası Hökuməti arasında “Korporativ və Dövlət Sektorunda Hesabatlılıq Layihəsi” (CAPSAP) üzrə texniki yardım haqqında Saziş imzalanmışdır.

2014-cü il oktyabr ayında “Moldova Respublikası Hesablama Palatası ilə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası arasında ikitərəfli əməkdaşlığa dair Saziş”

Sazişlərin heç biri təfəssilatla təqdim edilmir, həmçinin sazişlərin bağlanması ilə əlaqədar məlumatların əksəriyyətini rəsmi internet səhifəsindən deyil, digər mətbuat

xidmətlərindən əldə etmək mümkündür. Belə ki, sazişlər üzrə müfəssəl məlumatların verilməsi ictimaiyyəti bir növ strateji tədbirlərdən xəbərdar etmiş olar.

-Beynəlxalq audit: Beynəlxalq audit tədbirlərinin (birgə, paralel və koordinasiya edilmiş auditlər) keçirilməsi hər bir Ali Audit Qurumu üçün potensialın artırılması mexanizmi rolunu oynayır. Belə ki, bu beynəlxalq audit tədbirləri AAQ-lar arasında bilik və təcrübə mübadiləsinin genişlənməsi, həmçinin ətraf mühit və s. kimi transmilli məsələlər üzrə daha səmərəli audit tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə nəticələnir.

Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası ilk dəfə olaraq 2006-cı ildə Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası və Respublika Büdcəsinə Nəzarət üzrə Qazaxıstan Respublikasının Hesablama Komitəsi ilə Xəzər dənizi hövzəsinin bioloji resurslarından istifadənin səmərəliliyi, habelə nəre balıqlarının mühafizəsi, qorunması, bərpası və rəasional istifadəsi üzrə paralel auditlər həyata keçirmişdir.

-Beynəlxalq tədbirlər: Bu kimi tədbirlərin mövzusu üzrə ictimaiyyətə təqdim olunan məlumatların strukturunu şərti olaraq 3 hissəyə bölmək olar: 1-ci hissədə sözügedən tədbirlərin keçirildiyi tarix, yer, iştirakçıların adları, hansı layihə çərçivəsində keçirildiyi əks olunur. 2-ci hissədə hansı sualların cavablandırılması və hansı alt mövzuların müzakirə edilməsi barədə məlumatlar verilir. 3-cü hissədə isə tədbirin tədbir iştirakçılarına hansı istiqamətdə fayda verə biləcəyi açıqlanır.

Qeydə alınan mənfi hallar: suallar və mövzular əks olunsada onların necə cavablandırılması və mövzuların müzakirəsinin məzmunu öz əksini tapmır.

2015-ci ildə Palatanın iştirak etdiyi mühüm tədbirlərdən biri EUROSAl-ın “Fəlakətlərin və nəticələrinin aradan qaldırılmasına ayrılmış vəsaitlərin auditi üzrə İşçi qrupu”nun ilk toplantısı olmuşdur. Burada əsas müzakirə obyektini kimi İNTOSAl-ın yeni standartları olan İSSAl-5500-5599 praktiki tətbiqi və Qlossarının təkmilləşdirilməsi üzrə təcrübə mübadiləsi aparılmasının olduğu vurğulansa da bu standartların adlarının və nədən bəhs etdiyinin və Qlossarının nə demək olduğunun onun fəaliyyətində maraqlı olan oxucu kütləsinin diqqətinə çatdırılmaması nəzərə çarpmaqdadır. Digər bir mühüm Beynəlxalq tədbir olan BMT-İNTOSAl simpoziumunun gedişatı barədə sadəcə olaraq “Hökumətin fəaliyyətinin səmərəlilik

auditi”, “Maliyyə auditi” və “Ən yaxşı maliyyə idarəetməsi vasitəsilə genişləndirilmiş cavabdehlik üzrə dövlət büdcəsi haqqında doğru və ədalətli baxış” “Dayanıqlı inkişaf üzrə auditlərə vətəndaşların cəlb edilməsi”, “Qeyri-iqtisadi məsələlərin auditi vasitəsilə dayanıqlı inkişafın qorunması” və “Artım meylli audit” mövzularında müzakirələrin aparılması vurğulansa da müzakirələrin necə aparılması və sonda nə kimi nəticələrin qəbu edilməsi və ya hansı töhfələrin əldə edilməsi, əldə edilə biləcəyi barədə məlumat verilmir. Ümumiyyətlə bu kimi tədbirlər üzrə təqdim olunan məlumatlara belə ad vermək olar: “tədbirin mövzusu üzrə yazılan kitabın mündəricatının izahı”.

Hesablama Palatası təşkil olunduğu gündən indiyədək beynəlxalq və beynəlxalq olmamaqla əməkdaşlıq etdiyi tərəf müqabillərinin iştirakı ilə bir çox tədbirlərdə iştirak etmişdir. 2015-ci ildə Palatanın nümayəndə heyətinin iştirakı ilə baş tutan təlim və seminarlardan yalnız biri Hesablama Palatasında keçirilmişdir. Oktyabr ayının 30-da “Maliyyə auditi” mövzusunda təşkil olunan dörgünlük təlim Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası ilə Latviya Respublikasının Dövlət Audit Ofisi arasında mövcud olan əməkdaşlıq çərçivəsində Latviya Ali Audit Qurumunun peşəkar bilik və təcrübəyə malik əməkdaşları tərəfindən keçirilmişdir.

2014-cü ildə Palatanın nümayəndə heyəti İrlandiya Respublikası və Birləşmiş Krallıqda, Ankara şəhərində təlim səfərlərində, Litva və Çexiya Respublikalarında seminarlarda, CAPSAP çərçivəsində İngiltərə, Şotlandiya və Niderlandda tədris səfərində olub, Almaniya Kənar Auditinin 300 illik və Rumıniya Hesablama Məhkəməsinin 150 illik yubileyində, MDB iştirakçısı olan dövlətlərin AAQ-nın rəhbərləri Şurasının XIV sessiyasında və Ali Audit Qurumlarının Avropa Təşkilatının (EUROSAI) IX Konqresində iştirak edib.

-Beynəlxalq sənədlər: Burada Lima Bəyannaməsi, Meksiko Bəyannaməsi, Qətnamə A-66-209, Qətnamə A-RES-69-228 sənədlərinin tərcümə olunmuş versiyası təqdim olunur, yalnız sonuncu sənəd rus dilindədir, həmin sənədin də tərcüməsi təqdirəlayiq addım olardı.

2015-ci ildə Hesablama Palatasının sədri Vüqar Gülməmmədov ilə Dünya Bankının nümayəndə heyəti ilə müxtəlif vaxtlarda 3 görüş keçirilmişdir. Ümumilikdə isə Vüqar

Gülməmmədovun rəhbərliyi ilə Hesablama Palatasının nümayəndə heyəti nəzərdə tutulan fəaliyyət ilində 5 görüş keçirilmişdir ki, bunun da üçünün, eyni zamanda 2014-cü ildə keçirilən 4 görüşdən üçünün Dünya Bankının payına düşməsi Palatanın adıçəkilən maliyyə institutu ilə əməkdaşlığa verdiyi önəmdən irəli gəlir. Qeyd edilməlidir ki, Hesablama Palatası Dünya Bankının idarəçiliyi ilə həyata keçirilən “Korporativ və Dövlət Sektorunda Hesabatlılıq” Layihəsinin iştirakçısıdır.

Dünya Bankı ilə keçirilən görüşlərin əsas mövzusu CAPSAP layihəsinin müzakirəsi çərçivəsində olmuşdur. CAPSAP layihəsinin əsas nəticələrindən biri Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası haqqında yeni qanun layihəsinin qəbul olunması üzrə proseduraların həyata keçirilməsi olmuşdur. Dünya Bankı ilə keçirilən hər üç görüşdə Bankın nümayəndə heyətləri bu barədə məlumatlandırılmışdır.

Avropa İttifaqının nümayəndə heyətinin iştirak etdiyi görüşdə isə SIGMA-nın təşkilatçılığı ilə 16 iyun tarixində dövlət satınalmaları sahəsində fəaliyyətlə bağlı seminarda Palata nümayəndələrinin iştirakı ilə bağlı olmuşdur. Burada xatırlatmaq gərək ki, Palata tərəfində indiyədək hələ də “Satınalmalar üzrə Dövlət Agentliyinin” fəaliyyəti üzrə auditor tədbirləri barədə ictimaiyyətə heç zaman məlumat verilməmişdir. Bunu da birmənalı olaraq neqaitvlər sırasına daxil etmək olar.

2015-ci ilin sentyabr ayı ərzində Hesablama Palatası üzvü olduğu İNTOSAI-in iki qurumuna üzv seçilmişdir: Uyğunluq Auditi üzrə alt Komitə və Dövlət borcu üzrə İşçi Qrupu.

Hesablama Palatasının həm özünü rəsmi internet sahifəsindən, həm də digər rəsmi saytlardan Palatanın fəaliyyəti üzrə müxtəlif məlumatları təhlil edərək yuxarıdakı kimi mövzular üzrə qruplaşdırmaq və statistikasını vermək vaxt və əməktutumludur. Belə ki, Palatanın müxtəlif dövlətlərlə imzaladığı sazişlərin heç də hamısına rəsmi sahifədə rast gəlmək mümkün deyil. Eləcə də Hesablama Palatasının Sədrinin çıxışlarını və verdiyi müsahibələrin bəziləri xəbərlər bölməsində öz əksini tapmır. Xəbərlər bölməsində məlumatlar fəaliyyət növləri və mövzular üzrə deyil, yalnız xronoloji qaydada göstərilir ki, bu da müvafiq illərdə sözügedən məlumatın axtarılıb tapılmasında çətinliklər yaradır. Sözügedən bölmədə kollegiya iclaslarının sayı Palatanın fəaliyyətinə dair hesabatlarda əks olunan say ilə bəzi hallarda ziddiyyət

təşkil edir. Elektron səhifədə əks olunan əlaqə nömrələri vasitəsilə əlaqə yaratmaq çətinləşdirilib, belə ki, ilk əvvəl operator söhbətin mövzunu öyrəndikdən sonra həmsöhbətindən digər bir nömrəyə zəng etməsini xahiş edir. Tədqiqat işi zamanı operatorun istiqamətləndirdiyi telefon xəttinin cavablandırılması isə çox az hallarda mümkün olmuşdur. Bu isə ictimai orqan kimi Palatanın fəaliyyətinə birbaşa olaraq ziddir. Müxtəlif mövzular üzrə təqdim edilən əlaqəli sənədlərin orijinal versiyalarına keçid təmin edilsə də əksəriyyəti hələ də tərcümə edilməmişdir. Məsələn, alt bölmə olan “Beynəlxalq Audit Tədbirləri”ndə “EUROSAİ-in koordinasiya edilmiş audit Hesabatı”, “ECOSAİ hesablarına dair auditin Hesabatı-2010-2012”, “Fəlakət riskinin azaldılmasına dair audit üzrə birgə Hesabat”, “EUROSAİ-in iqlim dəyişmələrinə dair audit üzrə birgə Hesabat” sənədləri yalnız rəsmi səhifələrə elektron keçidi təmin etməklə ingilis dilində təqdim edilir. Hesablama Palatasının labüdlüyü, onun yaranma tarixi və ictimai əhəmiyyəti haqda məlumatlar rəsmi internet səhifəsində mövcud deyildir. Belə ki, Palatanın yaranma tarixi və ulu öndər Heydər Əliyevin buradakı rolu haqda sabiq sədr Heydər Əsədovun müəllifliyi ilə onun sədrliyi dövründə rəsmi səhifədə yazılı şəkildə təqdim edilsə də hazırkı sədr V. Gülməmmədovun rəhbərliyi müddətində rəsmi səhifənin interfeysinin yenilənməsindən sonra bu kimi məlumatlar öz əksini tapmır. Rəsmi elektron səhifənin ingilis dilində təqdim edilən versiyası da natamamdır. Fikrimizcə gələcəkdə Palata həm öz performansını ictimaiyyət arasında artırmaq, həm də ki İNTOSAİ-in “2011-2016-cı illərdə Strateji Plan”-da qeyd olunan informasiyanın daha əlçatan edilməsi kimi vurğulanan strateji istiqamətinə uyğun şəkildə öz fəaliyyətini qurmaq üçün rəsmi internet səhifəsinin xəbərlər bölməsini yenidən təchiz edərkən yuxarıdakıları nəzərə almış olması məqsədəuyğun olardı.

Qeyd edilməlidir ki, İctimaiyyət arasında Hesablama Palatasının mahiyyətinin dərk edilməsi və onun haqqında məlumatlılıq səviyyəsinin öyrənilməsi məqsədilə axırıncı dəfə 2013-cü ildə Avropa birliyinin Bakı nümayəndəliyinin təşkilatçılığı ilə aparılmış sorğunun nəticələri aşağıdakı kimidir:

- Sorğu iştirakçılarının yalnız 23%-i Palatanın mövcudluğundan xəbərdardır;
- Hesablama Palatasının sədrinin kimliyini iştirakçıların 7%-i bilir;
- Hesablama Palatasının xidməti məqsədi 11-12% iştirakçıya məlumdur;

- Palatanın mövcudluğundan xəbərdar olan iştirakşılarn 94%-i ali təhsillidir və iqtisadi sferada fəaliyyət göstərənlərdir;
- Palatanın fəaliyyətindən xəbərdar olanların 86%-i Palatanın fəaliyyətinin geniş şəkildə ictimailəşdirilməsinə ehtiyac olması fikri ilə razılaşıır;
- Palatanın fəaliyyətindən xəbərdar olanların 76%-i Palatanın müstəqil bir orqan kimi fəaliyyətinə və onun müstəqil qərar qəbul etmək qabiliyyətinə malik olmasına inanmırlar.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyəti həmçinin Dünya bankı və Beynəlxalq Büdcə Əməkdaşlığı kimi iri beynəlxalq təşkilatların tədqiqat obyektinə də çevrilmişdir.

Dünya Bankına görə mövcud audit standartları müasir tələblərə yetərincə cavab vermir və audit standartlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı yeni Audit Xidmətləri haqda Qanunun qəbul edilməsilə bağlı öz təkliflərini vermişdir.

Beynəlxalq Büdcə Əməkdaşlığının öz rəsmi internet səhifəsində elan etdiyi Açıq Büdcə İndeksinə görə Azərbaycan 2010-cu ildə 100 balndan 43 balla, 2012-ci ildə isə 42 balla qiymətləndirilmişdir. Səbəb kimi hökumətin ictimaiyyəti ancaq mərkəzi hökumətin büdcəsi və büdcə ili ərzində yalnız maliyyə fəaliyyəti ilə məlumatlandırmasıdır. Bu da ictimai vəsaitin idarə edilməsində vətəndaşların hökumtədən hesabat tələb etməsini çətinləşdirir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən nəzarətin zəif olduğu, nəzarətlə bağlı qanunvericilikdə məhdudiyyətlərin mövcudluğu, Palatada resurs məhdudluğu, nəzarət tədbirləri zamanı ortaya çıxan nöqsanların aradan qaldırılmasının müvafiq mexanizmlərinin olmaması da səbəb kimi göstərilir.

2.2 Hesablama Palatasının səmərəli fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin metodiki və praktiki təhlili.

Müasir dövrdə maliyyə orqanlarının işinin keyfiyyət və səmərəliliyini ifadə edən vahid göstəricilər sistemi demək olar ki, yoxdur. Əsasən bu fəaliyyəti müxtəlif aspektlərdən xarakterizə edən dolayı göstəricilərdən istifadə olunur. Bizcə fəaliyyət səmərəliliyi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından qiymətləndirilə bilər. Kəmiyyət göstəriciləri informasiya toplanması və təhlili əsasında müxtəlif göstəricilər çeşidi vasitəsilə ifadə oluna bilər. Keyfiyyət göstəricisi isə qarşıya qoyulmuş məqsədlərin yerinə yetirilməsi səmərəliliyini və nəticəliliyini əks etdirməlidir.

Bizcə nəticəlilik göstəricisini müəyyən edilmiş pozuntular məbləğinin bütün yoxlanılan büdcə vəsaitinə nisbəti kimi hesablamaq olar:

$$N.Ə = T.V.M / Y.B$$

Burada N.Ə.- nəticəlilik əmsalı, T.V.M.-təmin edilən vəsait məbləği, Y.B isə yoxlanmaya təqdim edilən büdcə vəsaitinin ümumi məbləğidir. 2015-ci ildə AR Hesablama Palatası üçün dövlət büdcəsi xərcləri üzrə T.V.M.=4170000 AZN, B.=4200000000 AZN, N.Ə.=0,001

Bundan əlavə nisbi göstərici olan “Əhatəlilik” əmsalını da tapmaq olar:

$$Ə.Ə. = Y.B. / B.$$

Burada Ə.Ə. – Əhatəlilik əmsalı;

Y.B.- yoxlanmaya təqdim edilən büdcə vəsaitinin məbləği;

B.- büdcə vəsaitinin ümumi məbləğidir. 2015-ci ildə AR Hesablama Palatası üçün dövlət büdcəsi xərcləri üzrə B.=17784000000 AZN, Ə.Ə.= 0,24

Nəzəri baxımdan “Büdcə vəsaitinin səmərəsiz istifadəsi qrupu”nu da təqdim etmək olar:

$$Q/S.Ə. = [Q/S.M.] / Y.B$$

Q/S.Ə.- budcə vəsaitindən qeyri-səmərəli istifadə əmsalı; Q/S.M.- qeyri-səmərəli istifadə edilmiş büdcə vəsaiti; Y.B.- yoxlanmaya təqdim edilən büdcə vəsaitinin məbləği.

2015-ci ildə AR Hesablama Palatası üçün dövlət büdcəsi xərcləri üzrə Q/S.M.= 377800 AZN, Q/S.Ə.= 0,00009 .

Hesablama Palatasının büdcə vəsaitlərindən istifadəyə nəzarət üzrə fəaliyyətinin əsas hissələrindən birini də büdcə layihələrinə rəy verilməsi təşkil edir. Hesablama Palatasının fəaliyyətinin əsas hissələrindən birini də büdcə layihələrinə rəy verilməsi təşkil edir. 2008-ci ildən 2016-cı ilədək bütün illər üzrə sözügedən rəyləri Palatanın rəsmi elektron sahifəsindən əldə etmək mümkündür. Adıçəkilən rəylər struktur və məlumat zənginliyi baxımından hər növbəti il üzrə inkişaf etdirilmişdir. 2015-ci ilədək olan rəylər sırasında ən təkmil variant kimi 2014-cü ildə verilən rəyi hesab etmək olar. Rəyin ilk hissələrində dünya maliyyə böhranından Azərbaycan iqtisadiyyatının uğurla çıxmasından, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və araşdırma mərkəzləri tərəfindən ölkənin sosial-iqtisadi həyatında qazanılan nailiyyətlərin yüksək şəkildə qiymətləndirilməsindən, makroiqtisadi tarazlığın layiqincə qorunub saxlanılmasından, sonrakı hissələrində isə ÜDM üzrə statistik göstəricilərin təhlilindən və tərkibinin struktur dəyişikliyinə müsbət addım hesab edilməsindən, dövlət büdcəsi gəlirlərinin mülkiyyət, vergi ödəyiciləri, ayrı-ayrı tədiyələr üzrə təhlildən, növbəti ildə bu proqnoz göstəricilərinin artma-azalmalarının səbəblərindən, dövlət büdcəsi xərclərinin funksional təsnifatı üzrə 2013-cü ilin proqnoz göstəriciləri ilə müqayisəsindən bəhs edilmişdir. Rəyin sonunda isə gəlirlərin formalaşması və xərclərin səmərəliliyinin artırılması yolunda mövcud problemlərin aradan qaldırılması üzrə təkliflər və məqsəduyğun tədbirlər yer alır.

2015-ci il dövlət büdcəsinə olan rəyin həcmində artım nəzərəcərpacaq dərəcədədir, belə ki 29 səhifədən ibarətdir. Burada əsas diqqətçəkən məqam Azərbaycanın sosial-iqtisadi göstəricilərinin təhlilindən əvvəl Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya səviyyəsində müqayisəli təhlilini aparmaqdan ötəri 5 səhifədən ibarət “Dünya üzrə makroiqtisadi meyllər”, “Dünyanın fiskal siyasətini prioritetləri” “Beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın müvqeyi”adlı başlıqlardan ibarət üç bölmə ayrılmışdır. Rəyin həcmənin çox olmasına səbəb dövlət büdcəsinin gəlir və xərc maddələrinin əvvəlki illərdəki kimi qarışıq şəkildə deyil, yəni gəlir və xərclərdən bəhs edən təhlilin ayrıca başlıqlarla ifadə olunması, hər bir gəlir və xərc maddələrinə toxunulmasıdır.

İlk dəfə olaraq məhz bu ildə verilən rəydə icmal büdcə üçün də ayrıca bölmə ayrılmış, adı çəkilən büdcənin gəlir və xərc maddələri üzrə statistik təhlillər aparılmışdır. Digər bir fərqli cəhət isə məqsədəuyğun hesab edilən təklif və tövsiyələr ümumiləşdirilərək sonda bir və ya iki abzasla deyil, hər bir bölmənin sonunda həmin bölmənin əhatə etdiyi məsələlər üzrə ayrıca olaraq verilmişdir. “Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun Layihəsinə Rəydə 32 təklif və tövsiyələr verilmişdir ki onları aşağıdakı istiqamətlərdə qruplaşdırmaq olar:

-büdcə qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi; -dövlət büdcəsi gəlirlərinin hesablanması və toplanılmasında fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi; -maliyyə bazarının təkmilləşdirilməsi; -dövlət büdcəsi xərclərinin səmərəli istifadəsi; -dövlət borcuna xidmətlə bağlı işlərin təkmilləşdirilməsi; -dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirmə strukturunun təkmilləşdirilməsi;

İstifadə olunan proqnoz göstəricilər: ÜDM-in artım tempinin 4,4%, həcmnin 59,8 mlrd manat olması, qeyri-neft sektorunun payının 39,5 mlrd manat olması; büdcə gəlirlərinin 19438 mln manat olmaqla ötən ilə nisbətən 5,7% çox olması, ÜDM-ə nisbətinin 32,5% təşkil etməsi, qeyri-vergi gəlirlərinin 11580,4 mln manat olması. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibində xüsusi çəkisinə görə əsas daxilolmalar: Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar - 53,4%, ƏDV - 17,8%, hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi -11,4%, fiziki şəxslərin gəlir vergisi - 5,1%; büdcə xərclərinin 21100 mln manat olmaqla ötən ilə nisbətən 5,2% çox olması, ÜDM-də çəkisinin 35,3% olması; xidmət sektoru üzrə artım 8%; inflasiya 3% və 4% arasında; əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi 19,8 mlrd manat, daxili investisiyaların payı 14,4 mlrd manat; əhali gəlirləri 43,8 mlrd manat; funksional təsnifat üzrə xərclərin bölgüsü.

Ali Audit Qurumlarının fəaliyyətini araşdıran müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müxtəlif ölkələrdə bu qurumların fəaliyyətini tədqiq edən müxtəlif proqramlar maliyyələşdirilmişdir ki, belə proqramlar Azərbaycanda əsasən 2013-2014-cü illəri əhatə etmişdir. Bunu da nəticəsi özünü ilk növbədə Hesablama Palatasının 2015-ci ildəki fəaliyyətində biruzə vermişdir. Məsələn, “Azərbaycan

Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Rəyi 286 səhifədən ibarətdir. Övvəlki illərlə müqayisədə fərq göz qabağındadır.

2016-cı il dövlət büdcəsinə olan rəydə ilk dəfə olaraq ilk səhifədə mündəricat verilmişdir. Rəyin strukturu 5 bölmədən və hər bölmədəki alt bölmələrdən ibarətdir. Rəyin hazırlanmasında Azərbaycan Respublikasının 2015-ci və 2016-cı illər üçün “Büdcə zərfi”nə daxil olan materiallardan, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabat və statistik məlumatlarından, Hesablama Palatası (bundan sonra Palata) tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin, həmçinin, büdcə təşkilatlarından Palataya daxil olan maliyyə və digər hesabatlar əsasında aparılmış təhlillərin nəticələrindən, eyni zamanda, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabat və tədqiqatlarından istifadə edilmişdir.

Rəyin hazırlanması zamanı Palata tərəfindən “Büdcə zərfi”nə daxil olan sənəd və materialların, habelə, təqdim edilmiş ümumi büdcə layihəsinin “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun tərtib olunmasına, dövlət büdcəsinin əsas parametrlərini şərtləndirən makroiqtisadi mühitin araşdırılmasına, layihədə nəzərdə tutulan dövlət büdcəsinin gəlir və xərc göstəricilərinin strateji sənədlərə və prioritet vəzifələrə uyğunluğunun təhlilinə, habelə ölkənin iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyasında müəyyən olunmuş məqsəd və hədəflər nəzərə alınmaqla büdcənin strukturunun, eləcə də, kəsin maliyyələşmə mənbələrinin təhlilinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

I Bölmədə növbəti ildə dövlət büdcəsi layihəsinin əsas parametrlərini şərtləndirən makroiqtisadi göstəricilərin, dünya üzrə makroiqtisadi meyllərin, beynəlxalq reytinglərdə Azərbaycanın mövqeyinin, sosial-iqtisadi göstəricilərin təhlili, makro-fiskal çərçivədə dövlət büdcəsinin əsas göstəricilərinin, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin ümumi təhlili aparılmışdır.

II Bölmədə dövlət büdcəsi gəlirlərinin növbəti il üçün müəyyən edilmiş proqnoz göstəriciləri vergi və digər gəlir mənbələri, tədiyyə və mülkiyyət növləri üzrə təhlil edilmişdir.

III Bölmədə dövlət büdcəsi xərclərinin funksional və iqtisadi təsnifatının bölmələri, köməkçi bölmələri və bəzi hallarda isə paraqrafları səviyyəsində dövlət idarəetmə orqanları və güc strukturları, sosialyönlü sahələr, iqtisadiyyatın real sektoru və iqtisadi fəaliyyətin digər sahələri, habelə təsdiq edilmiş proqram və layihələr üzrə xərclərin strukturu və əsas istiqamətlərinin təhlili aparılmışdır.

IV Bölmədə dövlət borcunun və büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi, o cümlədən, dövlət borcunun və dövlət borclanma limitinin strukturu, dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin əsas istiqamətləri təhlil olunmuşdur.

V Bölmədə makroiqtisadi şərait, dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri, dövlət borcu, həmçinin, icmal büdcə üzrə aparılmış təhlillər əsasında Palatanın nəticə və tövsiyələri ümumiləşdirilmişdir.

İstifadə olunan əsas proqnoz göstəriciləri: ÜDM 57 735,1 mln manat, real artım tempi 1,8%; aqrar sektorda real artım tempi 5,5%; dövlət büdcəsinin gəlirləri 14 566 mln manat olmaqla ötən ilin proqnoz göstəricisinə nisbətən 25,1% az, xərclər isə 16264 mln manat olmaqla ötən ilə nisbətən 22,9% az olması; xərclərin ÜDM-də çəkisinin 28,2% olması. Qeyd: Dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə düşərək bir barelinin 30 ABŞ dolları ətrafında dəyişməsi və büdcə proqnozlarında 50 ABŞ dollarında qiymətləndirilməsi nəzərə alınaraq yeni büdcə layihəsi üzərində işlənilir. Buna görə də dissertasiya işində sözügedən büdcə layihəsinə Hesablama Palatası tərəfindən təqdim edilən rəydəki statistik göstəricilərə geni yer ayrılır.

“Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyi “ümumi müddəalar” və 4 bölmə üzrə 55 səhifə olaraq tərtib edilmişdir. Ümumi müddəalarda Rəyin hazırlanması zamanı istifadə edilən məlumat mənbələri, habelə, Rəyin strukturu barədə icmal məlumat verilmişdir. Digər 4 bölmənin quruluşu isə dəyişiklikdən öncəki “2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” Qanun layihəsinə verilən rəydəki ilə eynilik təşkil edir. Layihəyə əsasən dövlət büdcəsinin gəlirləri 16822,0 mln. manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da ilkin proqnoza nisbətən 2256,0 mln. manat və ya 15,5% çox, 2015-ci ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən isə 331,2

mln. manat və ya 1,9% az, xərclər isə 18495,0 mln. manat məbləğində nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da ilkin proqnoza nisbətən 2231,0 mln. manat və ya 13,7%, 2015-ci ilin faktiki icra göstəricisinə nisbətən isə 708,2 mln. manat və ya 4,0% çoxluq təşkil etməklə, büdcə kəsiri ilkin göstərici ilə müqayisədə 25 milyon manat azalaraq 1673 milyon manat həcmində proqnozlaşdırılmışdır.

Kənd təsərrüfatı üzrə köməkçi bölmə istisna olmaqla digər bölmələrdə xərc və gəlir maddələrində olan dəyişikliklərin əksəriyyətinə izah verilmədən statistik yanaşma, verilən izahların isə əksəriyyətinin qısa cümlələrlə ifadə olunması və əvvəlki rəylərdə olduğu kimi Palata tərəfindən səmərəlilik auditi əsasında təkliflərin, yeni büdcə layihələrinin verilməməsi müşahidə olunmaqdadır. Dəyişiklikdən öncəki qanun layihələrinə verilən rəylərdə Palata tərəfindən Nazirlər Kabinetinə normativlərin təkmilləşdirilməsi və standartlara uyğunlaşdırılması ilə bağlı verilən təkliflərə nə dərəcədə bu sözügedən layihədə əməl edilib-edilməməsinə toxunulmur ki, bu da verilən proqnoz göstəricilərindəki dəqiqlik səviyyəsinə şübhə yaratmış olur. Yekun olaraq göstərmək olar ki, rəydə əksər dəyişikliklərin səbəbi izahsızdır, bəzi dəyişmələrə verilən izahlarda dəyişilmələrin səbəbi göstərilse də, kəmiyyət dəyişikliyinə bundan da az və ya çox ola biləcəyinə, azlığın və ya çoxluğun müsbət və ya mənfi tərəfləri barədə məlumat verilməsinə rast gəlinmir, bir sözlə Palata tərəfindən alternativ büdcə layihəsi irəli sürülmür. Hətta bəzi xərc maddələrində dəyişikliyin izah edilə bilinməməsinə səbəb kimi müvafiq icra orqanları tərəfində bu barədə izahatın verilməməsinin göstərilməsi Palatanın icra orqanları üzərində olan nəzarətinin, ictimai məsuliyyət, hesabatlılıq və cavabdehliyi təmin etmək kimi əhəmiyyətli funksiyalarının nöqsanla yerinə yetirilməsi kimi özünü biruzə verir.

Dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabat ilə bağlı rəylərin mövzusu büdcə layihələrində təqdim olunan proqnoz göstəricilərin neçə faiz yerinə yetirilməsinin hesablanaraq təqdim olunması və bu nəticələrin müsbət və ya mənfi hal kimi qiymətləndirilməsi üzrə məlumatlardan ibarətdir. Burada da sonda təklif və tövsiyələr öz əksini tapır. 2007-ci ildən indiyədək ilbəlil verilən rəylərin həcmində artım müşahidə olunur. Hələlik isə ən çox həcm 2013-cü il dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı verilən rəydə müşahidə olunur, belə ki rəy 16 səhifədən ibarətdir. İlk dəfə olaraq,

2013-cü il rəyində rəyin strukturu daha aydın şəkildə verilmiş, bölmələr ayrılmışdır. Həmçinin bu rəydə “Dünya üzrə əsas iqtisadi inkişaf meyilləri”, “Dünya üzrə fiskal trendlər” adı altında iki bölmə ayrılmışdır ki, burada da digər illərdəki rəylərdən fərqli rast gəlinməyən məlumatlar öz əksini tapır. Məsələn əsas makroiqtisadi göstəricilərin dünya ölkələri üzrə statistik göstəriciləri, 2013-cü ildə adıçəkilən rəydən çıxarış-“ 2013-cü ildə dünya iqtisadiyyatı üzrə real artım tempi 3,0% olmaqla 2012-ci illə müqayisədə 0,2%, inkişaf etmiş ölkələrdə 1,3% təşkil etməklə 0,1%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 4,7% olmaqla 0,2%-dək azalmışdır. Böyük yeddiliyə daxil olan ABŞ, Yaponiya, Kanada, İtaliya kimi dövlətlərdə əvvəlki illə müqayisədə ÜDM-in aşağı artım templəri müşahidə edilmişdir. Ümumən Avrozona, Birləşmiş Krallıq, Yaponiya və İtaliya böhrandan öncəki iqtisadi artım templərini tam bərpa edə bilməmişdir.”

İlk dəfə olaraq **2014-cü il dövlət büdcəsinin icrasına dair illik hesabat** mündəricat əlavə olunmuşdur. 2013-cü ildə olduğu kimi bu ildə də rəy bölmələr üzrə təşkil edilmiş. Rəy 6 bölmədən ibarətdir. “Ümumi məlumatlar” bölməsində Rəyin hazırlanması zamanı istifadə edilən məlumat mənbələri, habelə Rəyin strukturu barədə izahat verilmişdir.

I bölmədə hesabat ilində dünya və ölkə miqyasında makroiqtisadi tendensiyalar qeyd olunmuş, dövlət büdcəsinin icrasını xarakterizə edən makroiqtisadi şərait və büdcəparametrlərinin ümumi təhlili aparılmış, təqdim edilmiş hesabat əsasən “Azərbaycan Respublikasının 2014-cü il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun ayrı-ayrı maddələrinin, habelə, müəyyən olunmuş limit və ya hədlərin icrası vəziyyəti araşdırılmışdır. Burada qeydə alınan mənfəət halı ondan ibarətdir ki, dünya ölkələrinin makroiqtisadi göstəricilərini müəyyənləşdirən və onları müqayisə edən təşkilatların məlumatlarına əsaslanıb cədvəl hazırlansa da bu cədvəllərin bir çoxunun orijinal versiyalarına keçid təmin edilməmişdir. Məsələn: Mənbə: “Economic freedom index” hesabatları 2012-2016. (burada keçid yoxdur). Bəzi göstəricilər üzrə Azərbaycan Respublikası yüksək cərgələrdə dayanarkən digər ölkələrlə müqayisə olunur. Məsələn; Sözügedən rəydən çıxarış: “BMT-nin İnsan inkişafı hesabatı ilə bağlı dərc etdiyi son hesabatında ölkəmiz 82-ci yerdən 76-cı yerə

yüksəlmişdir. Azərbaycan bu hesabatda məcmu borca xidmətlə bağlı xərclərin Ümumi Milli Gəlirə nisbətində görə yuxarı inkişaf qrupunda yer alan bütün MDB dövlətlərini, həmçinin, qonşu Türkiyə və Gürcüstanı özündən arxada qoymuşdur.” Göründüyü kimi burada digər ölkələrdən üstün olması vurğulanır. Sözügedən rəyin eyni bölməsindən digər bir çıxarış: “Heriteyc Fondu tərəfindən hazırlanan “İqtisadi Azadlıq İndeksi”nin fiskal azadlıq subindeksinə görə ölkəmiz 37-ci yerdən 32-ci yerə yüksəlmişdir (Şəkil 7). Bu ilk növbədə, gəlir vergisinin maksimal dərəcəsinin 25%, son 4 hesabatda isə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsinin 20% olması ilə əlaqələndirilmişdir.” Əgər orijinal sənədə nəzər salsaq Türkiyə və Gürcüstanın müvafiq göstərici üzrə Azərbaycanı üstələdiyi müşahidə olunur. Lakin sözügedən rəydə Palata tərəfindən bu barədə heç bir fikir bildirilmir. Hətta göstəricilərin kəmiyyətində də orijinal sənədlə müqayisədə ziddiyyətlər əmələ gəlir. Belə ki, Azərbaycanın Heriteyc Fondu tərəfindən qiymətləndirilən iqtisadi azadlıq indeksinə görə dünya ölkələri arasında 32-ci yox, 81-ci yerdədir. Türkiyə 64, Gürcüstan isə 22-ci sırada yer alır. (Qeyd: orijinal sənədi bu linkdən də əldə etmək olar: https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_Economic_Freedom#2014)

II bölmədə dövlət büdcəsi gəlirlərinin müəyyən edilmiş proqnozlarının vergi və digər gəlir mənbələri, tədiyə və mülkiyyət növləri, habelə bir sıra iri dövlət vergi ödəyiciləri üzrə icra vəziyyəti təhlil edilmişdir. Əsas statistik göstəricilər: 18400565,2 min manat məbləğində icra edilmişdir ki, 2012-2013-cü illərin göstəriciləri ilə müqayisədə müvafiq olaraq 1119,1 mln. manat və ya 6,5% çox, 1095,8 mln. manat və ya 5,6% az olmuşdur. 2014-cü ildə büdcə gəlirlərinin ÜDM-ə faiz nisbəti 31,2% təşkil etmişdir ki, bu da 2012-2013-cü illərlə müqayisədə 0,4 və 2,3 faiz bəndi azdır.

III bölmədə dövlət büdcəsi xərclərinin funksional və iqtisadi təsnifatının bölmələri, köməkçi bölmələri və bəzi hallarda isə paraqrafları səviyyəsində dövlətidarəetmə, müdafiə və hüquq-mühafizə orqanlarında, sosial yönümlü sahələrdə, iqtisadiyyatın real sektorunda və iqtisadi fəaliyyətin digər sahələrində, habelə təsdiq edilmiş proqram və layihələr üzrə vəsaitlərdən istifadə vəziyyəti ətraflı araşdırılmışdır. Əsas statistik göstəricilər: 2014-cü ilin dövlət büdcəsinin xərcləri 20063,0 mln. manata qarşı 18709,0 mln. manat məbləğində (93,3% səviyyəsində) və ya 1354,0 mln. manat az

icra edilmişdir ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 434,5 mln. manat və 2,3% azdır. Dövlət büdcəsi xərclərinin ÜDM-ə faiz nisbəti 31,7% təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilin müvafiq göstəricisindən 1,2 faiz bəndi azdır. 2014-cü ildə dövlət büdcəsinin ümumi xərclərinin 55,1%-i ilin birinci yarısında, 44,9%-i isə ikinci yarımillikdə həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, ümumi büdcə xərclərinin 32,2%-i hesabat ilinin sonuncu rübündə icra edilmişdir. Qeyd: Burada xərclərin böyük bir hissəsinin ilin sonunda icra olunması sanki inkişaf etməkdə olan dövlətlərə xas olan planın yerinə yetirilməsi kimi görünür. Fikrimizcə bu məsələyə Palata tərəfindən verilən rəydə aydınlıq gətirilməlidir.

IV bölmədə dövlət borcunun mövcud durumu, dövlət borclanma limitinə riayət olunması, büdcə kəsiri və onun maliyyələşdirilməsi mənbələrindən istifadə vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Əsas statistik göstəricilər: Beynəlxalq-maliyyə kredit təşkilatları ilə dövlət zəmanətli 12 saziş imzlanmışdır ki, bunlar da ümumilikdə 978,3 mln ABŞ dolları məbləğindədir. Eyni zamanda hökumət tərəfindən 1250 mln ABŞ dolları məbləğində qiymətli kağızlar emissiya edilmişdir ki, bununla da dövlət zəmanətli xarici borclanmanın ümumi həcmi 2228,3 mln ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ümumilikdə beynəlxalq-maliyyə kredit təşkilatları ilə 10211,3 mln ABŞ dolları məbləğində saziş imzalanmışdır.

V bölmədə təhlillər nəticəsində ədlə edilmiş ümumi nəticələr əks etdirilmişdir. 33 bölmədə nəticə hazırlanmışdır. Nəticələr statistik xarakterlidir. Məsələn, gəlirlərin rayonlar üzrə icra səviyyəsinin ən çox və ən az qeydə alındığı rayonlar. “Yerli gəlirlərin ən yüksək icra səviyyəsi Kəlbəcər rayonu (136,3%), ən aşağı icra səviyyəsi İmişli rayonu (100,1%) üzrə olmaqla bütün rayon və əhərlər üzrə icra səviyyəsi 100%-dən çox olmuşdur”.

Ümumilikdə rəydə qeydə alınan mənfi hallar ondan ibarətdir ki, proqnoz və icra göstəriciləri arasındakı fərq adi statistik faiz və kəmiyyət göstəricisi ilə ifadə olunur, bu fərqlin səbəbi bəzi hallarda göstərilir, göstərilərsə də çox az hallarda həmin səbəblərin mənfi və ya müsbət xarakterdə olmasına dair Palatanın rəyinin əks olunmasına rast gəlinir. Bəzi hallarda yalnız faiz göstəricisi əks olunur, lakin həmin faizlər milyonları ifadə edir ki, bu da Palatanın fikir bildirməsini zəruri etsə də buna

rast gəlinmir. Yaxud da ki, demək olar ki, düzgün çıxan proqnoz göstəricilərinin təsadüfi və ya dəqiqləşdirilmiş proqnoz tədbirlərinin nəticəsi olduğuna, və ya qeyri-dəqiqlik özünü daha çox biruzə verən icra göstəricilərini proqnozlaşdırarkən harada səhvə yol verilməsinə və gələcəkdə bunun qarşısını almaq üçün hər hansı bir tədbir görülcəyinə, hər hansı üsullardan istifadə ediləcəyinə aydınlıq gətirilmir. Məsələn, sözügedən rəydən çıxarış: ““Ümumdövlət xidmətləri üzrə tətbiqi tədqiqatlar” paraqrafı üzrə isə 10173,9 min manat dürüstləşmiş təyinatə qarşı icra 8480,0 min manat və ya 83,4% olmuşdur. Bu paraqraf üzrə icra edilmiş vəsaitin məbləği 2012-ci illə müqayisədə 1792,5 min manat və ya 26,8%, 2013-cü illə müqayisədə isə 1343,5 min manat və ya 18,8% çoxdur”. Palata dəyişikliyin əhəmiyyəti və proqnozun icra olunma səviyyəsi barədə yalnız statistik mövqe tutur. Fikrimizcə əvvəlki illərdə verilən hansı təkliflərə əməl edilməsi sayəsində proqnoz göstəricilərinin dəqiqliklə yerinə yetirilməsinin və ya verilən təkliflərə nəyə görə əməl edilməməsinin göstərilməsi Palatanın həm məsuliyyətini, həm də ki performans göstəricisini artırmış olar. Palatanın hesabına bərpa edilən vəsaitlər rəydə icra orqanları üzrə təsnifləşdirilərsə bu həmin icra orqanlarının məsuliyyət hissini artırmış olar. Palata tərəfindən həyata keçirilən auditor tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilərək analitik fikirlər rəydə ifadə olunarsa verilən məlumatlar daha əhatəli olar, nəinki rəydə daha çox icra orqanlarının təqdim etdiyi hesabatlarla əsaslanaraq büdcənin icrasını şərh etməklə.

İstifadə olunan əsas statistik göstəricilər: ÜDM 59 mlrd manat, real artım tempi 2,8%; büdcə gəlirlərinin 18384 mln manat, ÜDM-ə fəzi nisbəti 31,2% xərclərin 18709 mln manat, ÜDM-ə faiz nisbəti 31,7% təşkil etməsi. ÜDM-in xərclər üzrə təhlilində diqqəti çəkən məqam: son istehlak xərcləri 2013-cü illə müqayisədə 11,0% artmışdır. Əsas artım ev təsərrüfatlarının son istehlak xərcləri hesabına olmuşdur ki, bu da daha çox nominal pul gəlirlərinin artması ilə bağlıdır.

Hesablama Palatası 2008-ci ildən başlayaraq **Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsi haqqında qanun layihələrinə rəy** verməyə başlamışdır. 2008-ci ildə verilən rəy 1 səhifədən ibarət olmaqla gəlir və xərc maddələri üzrə təhlil hər birinə bir və ya iki cümlə ayrılmaqla heç bir rəqəm göstəricisindən istifadə etməməklə ümumi sözlər

altında aparılmışdır. 2010-cu il üçün olan rəydə isə ilk dəfə olaraq orta aylıq əmək haqqı, yaşayış minimumu, yoxsulluq səviyyəsi üzrə müəyyən, çox da geniş olmayan yəni iki və ya üç ili əhatə edən statistik təhlillərdən istifadə olunmağa başlanılmışdır. Əsalı fərq yalnız “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun 2014-cü il büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Hesablama Palatasının Rəyində müşahidə olunur. Rəy 8 səhifədən ibarətdir. Rəyin strukturunda da aydınlıq müşahidə olunur. Əvvəlkilərdən fərqli olaraq rəy qısa icmal və bölmələr üzrə təqdim olunur. Qısa icmalda istifadə olunan məlumatların mənbəyi, birinci bölmədə fondun gəlirlərinin, ikinci bölmədə fondun xərclərinin təhlili aparılır, nəticə və təkliflərə ayrıca olaraq rast gəlinməsə də əvvəlki illərlə müqayisədə təhlilin daha statistik və daha çox göstəriciləri əhatə etməsi aydın nəzərə çarpır. 2014-cü ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə əsasən 62534,1 manat vəsait Fondun büdcəsinə bərpa edilmiş, həmçinin, əlavə hesablanmış 210476,9 manat vəsaitin isə müvafiq hesablara bərpa edilərək qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada ödənilməsi həyata keçirilmişdir. Fondun rayon (şəhər) şöbələri tərəfindən vətəndaşlara ödənişlər üzrə əskik məbləğlərin vətəndaşların hesablarına köçürülməsi təmin edilmiş və bu, cəmi 9397,8 manat təşkil etmişdir. 2016-cı il üçün təqdim edilən rəyin strukturunun 2014-cü ildəkin fərqi nəticə və təkliflər bölməsinin qeyd edilməsidir. Həcmi 23 səhifədən ibarət olmaqla nəzərəcarpacaq artım müşahidə edilir. Burada istifadə olunan əsas proqnoz göstəricilər: Fondun gəlirlərinin 3078570,1 min manat olmaqla, 2015-ci il üzrə proqnoz göstəricisindən isə 22284,4 min manat və ya 0,7% çox olması, gəlirlərin 64,1%-i məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından daxilolmalar təşkil edəcəyi; Fondun xərcləri 3078570,00 min manat olmaqla 2015-ci ilin proqnoz göstəricisindən isə 22284,30 min manat və ya 0,7% çox olması və Fondun xərclərinin əsas hissəsini, yəni 97,8%-ni və ya 3011144,90 min manatını əhaliyə ödənişlər təşkil edəcəyi. Lakin Hesablama Palatası tərəfindən adıçəkilən Fondun büdcəsinin icrası ilə bağlı hesabatlara rəy verilmir. Buna Hesablama Palatası haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda da əks edilən funksiyalarında da rast gəlinmir.

Fikrimizcə gələcəkdə qanuna ediləcək dəyişikliklərdə Palata tərəfindən yerinə yetirilən funksiyalara nəzərə yetirilərkən bunun nəzərə alınması məqsədəuyğundur.

2014-cü ildə Hesablama Palatası tərəfindən 2-si analitik təhlil olmaqla dövlət büdcəsi və büdcədənəkar fondlar üzrə 82 nəzarət tədbiri həyata keçirmişdir. 4 tədbirin nəticəsində cinayət əlamətləri ehtimal olunmuşdur ki, bunlar üzrə məlumatlar Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğuna göndərilmişdir. Fikrimizcə Vergilər Nazirliyinin təcrübəsindən istifadə edərək “Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamenti”nə analoji qurumun Hesablama Palatasının tərkibində təşkili istintaq prosesinin icra orqanlarının təsirindən tamamilə azad və səmərəli şəkildə aparılmasına gətirib çıxaracaq. Nəzarət tədbirlərindən 78-i dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərini, 4-ü büdcədənəkar dövlət fondlarının (təsisatlarının) gəlir və xərclərini, 20 nəzarət tədbiri Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsini əhatə etmişdir. Hesabat ilində dövlət büdcəsinin gəlirləri üzrə Palata tərəfindən 3362,8 min manat və dövlət büdcəsinin xərcləri üzrə həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri nəticəsində isə 2809,1 min manat bərpa edilmişdir. ümumilikdə, 8683,9 min manat, 7532,0 ABŞ dolları və 47104,7 avro məbləğində vəsaitin dövlət büdcəsinə 85,0 min manat isə təşkilatların hesabına bərpa edilmişdir. Həmin ildə Hesablama Palatasının Səmərəli fəaliyyətini təşkil etmək üçün 3250 min manat istifadə olunmuşdur. Bu da o deməkdir ki, Palataya qoyulan hər manatdan 5 dəfədən çox qazanc götürülmüşdür. Hesabat ilində dövlət büdcəsinə vəsaitlərin bərpası ilə yanaşı, 314,9 min manat məbləğində maliyyələşmənin azaldılmasına nail olunmuşdur ki, bu da dövlət vəsaitlərinin qənaətli istifadəsini təmin etmişdir. Dövlət büdcəsi ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələrinə əsasən 62534,1 manat vəsait Fondun büdcəsinə bərpa edilmişdir. Fond tərəfindən vətəndaşlara olan ödəmələrin miqdarındakı əksikliklər aradan qaldırılması üzrə tədbir görülmüş, bunun üçün vətəndaşların hesabına 9397.8 manat məbləğində vəsait köçürülmüşdür. Palata tərəfindən 2011-ci ildə həyata keçirilmiş 53 nəzarət tədbirindən 46-ı audit və 7-i analitik təhlil, 2012-ci ildə həyata keçirilmiş 70 nəzarət tədbirindən 68-i audit və 2-i analitik təhlil, 2013-cü ildə isə 75 audit tədbiri keçirilmişdir. 2013-cü ildə 4751 min manat və 37.9 min dollar vəsaitin dövlət

büdcəsinə bərpası təmin edilmişdir. 2013-cü ildə Palatanın səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün 2794.6 min manat vəsait istifadə olunmuşdur. Bu da o deməkdir ki, Palataya qoyulan hər bir manatdan iki dəfəyə qədər qazanc əldə olunmuşdur. Müvafiq göstəricilər: 2007-ci ildə 3 audit və 20 ekspert-analitik təhlili, 2008-ci ildə 23 audit, 21 analitik təhlil işi 1 monitoring, 2009-cu ildə 31 audit və 10 analitik təhlil işi, 2010-cu ildə 41 audit və 6 analitik təhlil işi. Digər illər üzrə büdcəyə bərpa olunan vəsaitlərin miqdarı əks etdirilmir. 2014-cü ildə lüzumsuz borcların aradan qaldırılması ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində debitor borclardan 262,2 min manat məbləğində borcun uçota götürülməsinə, 2197,0 min manat borcun ləğv edilməsinə və 8758,0 min manat borcun isə bağlanılmasına, kreditor borclardan isə 536,6 min manat məbləğində borcun uçota götürülməsinə, 168,6 min manat borcun ləğv edilməsinə, 387,3 min manat borcun bağlanılmasına nail olunmuşdur. Əlavə olaraq 226,4 mln. manat məbləğində əsas vəsaitin, 1604,4 min manat məbləğində mal-materialın uçota götürülməsi təmin olunmuşdur. 2014-cü ilin dövlət büdcəsində Hesablama Palatası üçün nəzərdə tutulmuş vəsait 3634,2 min manat təşkil etmişdir ki, həmin vəsaitdən cəmi 3250,0 min manat istifadə olunmuşdur. Başqa sözlə, Palatanın xərclər smetası üzrə nəzərdə tutulmuş proqnoz 89,4% səviyyəsində icra edilmişdir. Burada ən yüksəkdə əməyin ödənişi 2 539 257 manatla, ən aşağı pillədə isə 3428 manatla qeyri-istehsal aktivlərinə çəkilən xərclər durur.

2015-ci ildə başa çatdırılmış nəzarət tədbirləri 175 qurumun, o cümlədən 29 rayon İcra hakimiyyəti orqanının və Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdəki 4 diplomatik korpusunun fəaliyyətini əhatə etmişdir.

2015-ci ildə dövlət büdcəsinin xərcləri ilə bağlı həyata keçirilmiş nəzarət tədbirləri ilə 4,2 mlrd. manat məbləğində vəsaiti əhatə olunmuşdur. Qeyd edək ki, 2014-cü illə müqayisədə nəzarət tədbirlərinin sayında əhəmiyyətli dəyişiklik olmasa da, 2015-ci ildə əhatə edilmiş vəsaitin məbləği əvvəlki illə müqayisədə 15,3% çoxdur.

Dövlət büdcəsinin funksional xərcləri üzrə strukturu baxımından daha çox investisiya ilə bağlı xərclərə yönəldilmiş vəsait əhatə olunmuş, 2015-ci ildə nəzarət tədbirləri ilə əhatə olunmuş cəmi vəsaitin 90,9%-ni mərkəzləşdirilmiş, 9,1%-ni isə yerli xərclər təşkil etmişdir.

2015-ci ildə büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlir və xərcləri ilə bağlı aparılmış nəzarət tədbirlərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun 2014-ci il üçün maliyyə hesabatları, həmçinin, Neft Fondundan Azərbaycan Respublikasının Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fonduna 2013-2014-cü illərdə ayrılmış vəsaitlər audit olunmuşdur. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu ilə bağlı isə nəzarət tədbirləri ilə 128,7 mln. manat məbləğində vəsait əhatə edilmişdir.

2015-ci ildə beynəlxalq təşkilatlardan cəlb edilmiş kreditlər hesabına icra olunmuş bir sıra layihələr üzrə həyata keçirilmiş nəzarət tədbirlərində 68,1 mln ABŞ dolları, 17,3 mln avro və 7,0 mlrd. yapon yeni məbləğində vəsait əhatə olunmuşdur.

Ümumilikdə, 2015-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri, dövlət büdcəsinin xərcləri, Baş Prokurorluğa göndərilmiş materiallar və əvvəlki illərdə aparılmış nəzarət tədbirlərinin nəticələri nəzərə alınmaqla 10286,7 min manat və 60,2 min avro məbləğində vəsait müvafiq qaydada bərpa edilmişdir.

Hesabat ilində nəzarət tədbirləri nəticəsində artıq ödənilmiş vəsaitlərin dövlət büdcəsinə bərpası ilə yanaşı, müvafiq olaraq, 1,6 mln. manat məbləğində işlər və xidmətlərin görülməsi həyata keçirilmiş və 1,7 mln. manat məbləğində inventar və materialların natura şəklində bərpası təmin edilmişdir. Dövlət büdcəsi ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu üzrə aparılmış 4 nəzarət tədbirinin nəticələrinə əsasən 266,0 min manat vəsait Fondun büdcəsinə bərpa edilmiş, həmçinin, məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə az hesablanmış 636,9 min manat məbləğində vəsait sığortaedənlərin hesabatlarında əks olunmuşdur. həyata keçirilmiş nəzarət tədbirlərinin nəticəsi olaraq Hesablama Palatası tərəfindən 134 təqdimat göndərilmişdir. Hesablama Palatasının qəbul edilmiş Kollegiya qərarları ilə 995 tövsiyə verilmişdir ki, həmin tövsiyələrin 10,8%-i yol verilmiş nöqsanlar üzrə dövlət büdcəsinə bərpa və işlərin (xidmətlərin) görülməsi, 8,5%-i debitor və kreditor borclarla bağlı olmuş, 80,7%-i isə müəyyən edilmiş nöqsanlara gələcəkdə yol verilməməsi, fəaliyyətin gücləndirilməsi ilə bağlı müxtəlif istiqamətləri əhatə etmişdir.

Hesablama Palatası yuxarıda göstərilən funksional fəaliyyəti üçün dövlət büdcəsindən 2015-ci ildə 3175,5 min manat vəsait istifadə edilmişdir. Bu məbləğ

təsdiq edilmiş xərclər smetasının 81,6 faizinə bərabərdir və keçən ilin analoji göstəricisindən 2,3 faiz azdır. Bu vəsaitin 82,5 faizi əməyin ödənişi xərcləridir ki, bu, hesabat ilində Naxçıvan Muxtar Respublikası üzrə İdarə də daxil olmaqla 146 nəfər işçini əhatə etmişdir.

2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının Ali Audit Orqanı kimi fəaliyyəti beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir. Qeyd edək ki, hesabat ilində “Açıq Büdcə İndeksi”i ilə bağlı Hesabatda Azərbaycan Respublikasının AAQ-ı olaraq Hesablama Palatasının büdcəyə nəzarət baxımından fəaliyyəti 100 ballıq şkala ilə 50 balla dəyərləndirilmişdir ki, bu da əvvəlki qiymətləndirmədən 8 bal çoxdur. Bildirmək istərdik ki, bu dəyərləndirmədə 2014-cü ildən sonrakı fəaliyyətlər nəzərə alınmamışdır. Palatanın 2015-ci ildəki fəaliyyət səmərəliliyini də nəzərə alsaq bu göstəricinin cari dövr üzrə 50 balı üstələməsi mütləqdir.

2.3 Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətində xarici təcrübə və onun Azərbaycan Respublikasında tətbiqi imkanları

İyirmi birinci əsrdə Hesablama Palatası Orqanlarına olan tələblər olduqca geniş vüsət almışdır. Bu əsasən ona görədir ki, həmin Orqanlar dövlət orqanlarının onların idarəetməsinə verilmiş ictimai resursların istifadəsi üzrə hesabatlılığını artırır və dövlət tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatların şəffaflığının təmin edilməsində yardımçı olur. Öz növbəsində bu da ona işarədir ki, Hesablama Palatası Orqanları toxunulmazlıq hüququna malik olamlı və öz fəaliyyətlərində yüksək standartlara söykənməlidirlər. Eyni zamanda HPO-lar öz fəaliyyətlərini və əməliyyatlarını ele standartlar üzrə təşkil edib və idarə etməlidirlər ki, onlar tərəfindən audit olunan təşkilatların, idarə və ya müəssisələrin fəaliyyətinin əsasında duran standartlara bərabər olsun və hətta onları üstələsin. Bir sözlə, HPO-lar öz qarşılarına qoyduqları məqsədləri səmərəli şəkildə həyata keçirmək üçün daimi, mütəmadi olaraq inkişafa, yəni müsbətə doğru dəyişikliyə can atmalıdırlar. Buna görə də istər istəməz tələb olunur ki, dünya ölkələri üzrə HPO-ların birləşmiş qurumları yaransın. Bu məqsədə xidmət edən müxtəlif təşkilatlar hal-hazırda dünyada öz fəaliyyətini həyata keçirir. Onlardan bir neçəsi ilə tanış olaq.

İNTOSAI-Ali Audit İnstitutlarının Beynəlxalq Təşkilatı. – 1953-cü ildə yaradılıb. Hazırda İNTOSAI-in 197 üzvü vardır. Altımış ildən artıqdır ki, bu təşkilat inkişafın sürətləndirilməsi və biliklərin mübadilə edilməsi, dövlət audit xidmətinin dünya səviyyəsində inkişaf etdirilməsi, professional bazanın qurulması və genişləndirilməsi, daimi olaraq öz üzv ölkələrinin HPO-larına yardım edilməsi naminə HPO-lar üçün institusional çərçivə təmin edərək fəaliyyət göstərir. Bu təşkilat xüsusi şüara malikdir: 'Experientia mutua omnibus prodest'- yəni, müxtəlif ölkələrdən olan HPO-ları arasında biliklərin transfer edilməsi həmin ölkələrin ali audit institutlarının proqress, yəni inkişaf altında olmasının zəmanətidir.

İNCOSAI(Ali audit İnstitutlarının Beynəlxalq Konqresi)- İNTOSAI-a üzv ölkələrin ali audit institutları arasında hər üç ildən bir keçirilən görüşə xidmət edir.

Hesablama Palatası Orqanlarının digər bir təşkilatı isə **ECOSAI**-dır. İngilis dilindən tərcümədə bu abreviaturanın açılışı bu cürdür: **“Ali Audit İnstitutlarının**

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı". ECOSAI cənubi və mərkəzi asiya regionlarının ali audit institutlarını əhatə edən regional forumdur. 1994-cü ildə qurulmuşdur. Başlıca məqsədi İNTOSAI-ın regional işçi qruplarının məqsədilə üst-üstə düşür və bunu ümumiləşdirərək bu cür ifadə etmək olar: təcrübə və fikirlərin mübadiləsi, seminarların, təlim xarakterli işçi mərkəzlərin və kursların təşkil edilməsi yolu ilə üzv ölkələrin dövlət auditi sahəsini təkmilləşdirmək.

ECOSAI-in üzvləri sırasına daxildir: Azərbaycan, Əfqanıstan, İran, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan, Türkmənistan, Türkiyə, Özbəkistan.

İndiyədək 15 dəfə ECOSAI-ın Təlim Komitəsinin iclası keçirilmişdir ki, bunlardan yalnız beşində 6-cı, 7-ci, 8-ci, 9-cu, 13-cü iclaslarda Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının nümayəndə heyəti iştirak edib. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası yuxarıda adıçəkilən təşkilatlara, həmçinin İNTOSAI-a üzv olmaqla yanaşı onun **EUROSAI(Avropa Ölkələrinin Ali Auidt İnstitutlarının Birliyi)** adlanan İşçi Qrupuna da üzvdür.

Almaniya Federativ Respublikası Hesablama Palatası Orqanı(Bundesrechnungshof) və ya Bundestaq

1948-ci ildə "Audit Court of the Combined Economic Area"("İqtisadi Birləşmiş Zonaların Audit Məhkəməsi) Frankfurtda təşkil edildi. Bu Bundestaqın sələfi hesab olunur. 1950-ci ildə Bundestaq Frankfurt-Maynda təchiz edildi.

Bundestaq Almaniya Federativ Respublikasında federal audit məsələləri üzrə ali federal səlahiyyətlərə malik institutdur. Audit missiyası illik olaraq 600 milyarddan artıq həcmdə olan federal gəlir və xərc maddələrini əhatə edir. Federal Hakimiyyət iyerarxiyası çərçivəsində Federal Prezident Aparatı, Federal dövlət Departamenti ilə eyni statusa malikdir.

Dövlət auditnin müstəqil orqanı kimi Bundestaq yalnız qanuna tabedir. Digər dövlət institutlarından heç biri onu hər hansısa bir audit işinə cəlb edə bilməz. Bundan əlavə Bundestaq qanunvericiliyə uyğun olaraq hazırlanmış siyasi qərarların qiymətləndirilməsilə məşğul olmur.

Bundestaq üzvləri məhkəmə müstəqilliyinə malikdir, hesabatların auditi və maliyyə idarəetməsinin performansının, dayanıqlığının və uyğunluq dərəcəsinin təhlili ilə

məşğul olur. Bundestaq hər il birbaşa olaraq yalnız Parlament Evinə və federal hökumətə hesabat verməlidir.”(Almaniya Konstitusiyası, 2-ci bölmə, 114 maddənin birinci və ikinci cümlələri.) Almaniya Federal Hesablama Palatasının rəyindən istifadə edərək Bundestaq (Milli Məclis) hökuməti istefaya belə göndərmə hüququna malikdir.

Bundestaq istədiyi zaman vacib məsələlər üzrə Parlament evinə və federal Hökumətə xüsusi hesabatlar təqdim edə bilər.

Almaniya Hesablama Palatası Şura və ya palata tiplidir. Bu tip həmçinin Asiya ölkələrində məşhurdur, bir növ Vestminster tipi ilə oxşarlıq təşkil edir, belə ki, burada da institut müstəqildir, icraedici orqana tabe deyildir və parlamentə öz işini təşkil etməkdə köməklik göstərir, yəni nəzarət funksiyasını həyata keçirir.

Rəsmi internet saytında bütün məlumatlar əlçatandır və təqdim edilən keçidlərdə heç bir texniki nasazlıq müşahidə olunmur.

Birləşmiş Krallıqda Hesablama Palatası Orqanı- Burada bu institut “**National Audit Office**”(NAO) adlanır. İngiliscədən tərcümədə bu “Milli Audit Bürosu” və ya “Milli Audit İdarəsi” kimi ifadə olunur.NAO Parlamentin yanında fəaliyyət göstərir, onun yerinə yetirdiyi auditor xidmətləri Parlamentə dövlətin hesabatlılığının və ictimai sektor üzrə yerinə yetirilən xidmətlərin keyfiyyətinin artırılmasında köməklik göstərir.

Rəsmi internet saytına malikdir.Həmin mənbədə vurğulanır:

Bizim fəaliyyətimizin iki əsas məqsədi vardır:

- Biz audit tədbirlərinin nəticələri barədə Parlamentə hesabat veririk, vergi ödəyicilərinin maraqlarını təmin etmək naminə büdcə vəsaitlərinin istifadəçilərinin hesabatlılığını təmin edirik;
- Həyata keçirdiyimiz tədbirlərin nəticəsi olaraq həmin bu idarə və müəssisələrin büdcə vəsaitlərindən effektiv, səmərəli və qənaətlə istifadə edib-etməməsi barədə məruzələr və ya hesabatlar hazırlayırıq. Bu hesabatları Parlamentin Dövlət Auditi Komitəsinə təqdim edirik. Həmin Komitə də bu hesabatlardan dəlil, sübut kimi istifadə edir.Bizim işimiz idarə və ya müəssisələrdən nəyisə tələb etmək yox, obyektiv və

müstəqil şəkildə pul dəyərlərinin hərəkəti üzrə əməliyyatların auditini həyata keçirməkdir.

Strateji məqsədlərə daxildir:-Biliklərimizi həm nəzəri, həm də praktiki yöndən inkişaf etdirmək;-Yüksək performansla nail olmaq;-Öz təsir gücümüzü artırmaq;

NAO fəaliyyətinə Parlamentin Dövlət Auditı Komitəsi başçılıq edir:

-NAO-nun büdcəsini təsdiq edir;- onun xərclərini və təqdim etdiyi performansla nəzarət edir;- onun fəaliyyətinə kənar auditorları cəlb edir;- onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin qayğısına qalır;

2014-cü ildə NAO-nun fəaliyyəti nəticəsində 1150000000 funt sterlinq civarında büdcə vəsaitləri bərpa olunmuşdur. 2014-2015-ci illərdə NAO-nun fəaliyyəti 442 audit tədbiri sayəsində bir trilyon funt sterlinqə çatmışdır.

Fəaliyyətində rəhbər tutulan dəyərlər:

-Müstəqillik;Etibarlılıq;Əməkdaşlıq;Ədalət;

Rəsmi internet saytında açıqlıq dərəcəsi olduqca yüksəkdir. Belə ki, burada istifadəçilərin rahatlığı demək olar ki, maksimum səviyyədə nəzərə alınmışdır. NAO-nun hesabatları burada dövrlər üzrə verilməklə yanaşı, həm də ki auditor tədbirlərinin keçirildiyi yerin fəaliyyət sahələri üzrə, başqa sözlə funksional təsnifat üzrə də verilir.

Həmin təsnifat aşağıdakı kimidir:

-biznes və sənaye—məsələn, 2013-cü ilin oktyabrında Royal Mail PLC-dəki dövlət səhmlərinin 60%-nin satılaraq 1980 milyon funt sterlinqin əldə olunması barədə hesabat; -mərkəzi maliyyə və xəzinədarlıq;-uşaqlar və ailələr-Məsələn,kimsəsiz uşaqların qayğısına qalmaq kimi fəaliyyətlə məşğul olan fondlara olan ödəmələr, 2014-2015-ci illərdə həmin fondlara 756,6 milyon funt sterlinqin ödənilməsi;-cəməliyyatlar və regionlar- burada əsasən ayrı-ayrı regionlara fəvqəladə hallar üzrə göstərilən xidmətlərin dəyəri əks olunur;-mədəniyyət, media və əyləncə- dövlətdən maliyyələşən sözügedən xidmətlərə şəkildə xərclər.BBC –nin lisenziyası üzrə xərclər aid məlumatlar aiddir;- müdafiə

- təhsil və bacarıqlar;-peşə, iş və karyera;-vergi və öhdəliklər;-nəqliyyat və infrastruktur;-rifah iqtisadiyyatı

Müsbət cəhətlərdən biri də hal-hazırda harada audit tədbirlərinin aparılması barədə məlumatların verilməsidir. Mənfi cəhət bu sayt üzrə məlumatların yalnız ingilis dilində əldə oluna bilinməsidir.

İngiltərə Hesablama Palatası Vestminster sisteminə məxsusdur. Bu sistemdə audit institutu müstəqil orqandır və parlamentə hesabat verir

Birləşmiş Ştatlarda Hesablama Palatası Orqanı–“**Government Accountability Office**”(GAO) adlanır. İngilis dilindən tərcümədə, “Dövlət Hesabatlılıq Bürosu” kimi ifadə olunur. GAO müstəqil, heç bir partiyayı dəstəkləməyən, Konqress(Parlament-qanunverici orqan) üçün çalışan orqandır.

Missiyası- Konqresə Konstitusiya ilə onun üzrəinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməkdə yardımçı olmaq, Konqresin performansını yüksəltməkvə amerikan xalqının xeyrinə federal dövlətin hesabatlılığını təmin etməkdir. GAO dövrü olaraq Konqresi obyektiv, faktlara əsaslanmaqla, heç bir partiyaya meyl etmədən, ideologiyadan kənar, ədalətli və balanslaşdırılmış şəkildə informasiya ilə təmin edir.

Dəyərlər- hesabatlılıq, toxunulmazlıq və etibarlılıq GAO tərəfindən görülen bütün işlərdə qorunub saxlanılır. Mövcud Audit siyasəti Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Standartlarının 3-cü səviyyəli Fundamental Audit Prinsipləri ilə uyğunluq təşkil edir.

GAO öz işini Konqresin komitələrinin və subkomitələrinin tapşırığı ilə, eyni zamanda qanundan irəli gələn tələblərə əsasən görür.

Rəsmi internet saytında “Reports and Testimonies” bölməsində xronoloji ardıcılıqla GAO tərəfindən həyata keçirilən audit tədbirlərinin başlıqları əks olunur. Həmin başlıqlardan hesabat üzrə məlumatları əldə etmək olar. Təqdim olunan hesabatlar üç hissədən ibarətdir: 1)GAO nəyi aşkarladı; 2) GAO bu tədqiqatı nəyə görə apardı; 3)GAO tərəfindən edilən tövsiyələr;

“Key Issues” adlı bölməsinə daxil olaraq orada mövzular üzrə hesabatları əldə etmək olar. Burada diqqət çəkən məsələ GAO-nun təkəcə maliyyə resursları üzrə əməliyyat aparmasının yox, eyni zamanda icra orqanlarının nəzərdə tutulan proqramlar və standartlar üzrə fəaliyyətinə nəzarətdir. Məsələn, GAO Ekologiya nazirliyinin yeni enerji texnologiyalarından istifadəsinin nəticələri barədə öz rəyinin

verir və eyni zamanda bu texnologiyanın müsbət və mənfi cəhətləri barədə Nazirlikdən hesabat tələb edir. Bunu havanın xalqın sərvəti olması və ondan səmərəli istifadə olunması ilə əlaqələndirir.

“Resources” adlı bölməsinin “Peer Review” adlı alt bölməsində bildirilir: Hər üç ildən bir müstəqil təşkilatlar tərəfindən GAO-nun daxili idarəetmə sisteminə baxış keçirilir ki, burada da məqsəd onun fəaliyyətinin ümumi dövlət standartlarına əsaslanıb əsaslanmaması, səmərəli olub olmaması haqda nəticə çıxarılsın. Bu tədbirə audit sənədləşməsinə baxış, funksional sahələrin test olunması, işçi heyətinin intervyusu daxildir. 2010-cu ildən başlanılaraq Ali Audit Qurumlarının performans və maliyyə auditi bir-birindən ayrı olaraq həyata keçirilir”. Bu məlumtdan sonra axırncı 2013-cü il olmaqla yuxarıda sözügedən xarakterli baxışların xronoloji ardıcılıqla nəticələri əks olunmuşdur.

“Careers” adlı bölmədə kifayət qədər vakant yerlər elan edilmişdir. Təkcə 2015-ci ilin dekabr ayında 7 ədəd vakant yer saytın bu bölməsində əks olunub. Hətta tələbələr üçün pullu və pulsuz internatura imkanları vardır.

GAO-nun fəaliyyəti sayəsində 2013-cü ildə 51.5 milyard dollar vəsait büdcəyə daxil olmuşdur ki, bu da GAO-ya edilən hər 1 dollara görə 100 dolların əldə edilməsi deməkdir. Belə ki, həmin ildə GAO-nun büdcəsi 502,7 milyon dollar təşkil etmişdir. 2013-cü ilin axırına kimi GAO-nun 2009-cu ildə etdiyi tövsiyələrin 79%-i həyata keçirilmişdir.

Mənfi Cəhəti saytdan birbaşa olaraq ingilis dilindən digər dillərə keçmək imkanının olmamasıdır. Lakin GAO barədə illər üzrə iki səhifəlik pdf formatında olan sənədi fransız, ingilis, ispan, ərəb dilində əldə etmək mümkündür.

Rusiyada Hesablama Palatası Orqanı-Rusiyada bu institutun adını Azərbaycan dilinə “Hesablama Palatası” kimi tərcümə etmək ən düzgünü olardı. Rusiya Hesablama Palatası kənar dövlət nəzarətini həyata keçirən, Rusiya Federasiyası Qanuverici orqanının (Parlamentin) yanında daimi olaraq fəaliyyət göstərən orqandır. Hesablama palatası öz fəaliyyətində bu prinsipləri rəhbər tutur: qanunilik, səmərəlilik, obyektivlik, müstəqillik və açıqlıq.

Struktur: Sədr, sədr müavini, 12 nəfərdən ibarət auditor heyəti.

Rəsmi internet saytının “Fəaliyyət” adlanan bölməsində Hesablama Palatasının verdiyi rəylər öz əksini tapır. Müsbət cəhət ondan ibarətdir ki, büdcə ilə bağlı qanun layihələrinə, büdcənin icrası ilə bağlı hesabatlarla, eyni zamanda büdcənin rüblük icrası ilə bağlı hesabatlarla verilən rəylər üçün ayrıca olaraq eyniadlı alt bölmələr ayrılmışdır.

Mənfi cəhət rus dilində olan məlumatlar tamlıqla ingilis dilinə çevrilmir. Nəzərə alsaq ki, Rusiya çoxmillətli və əcnəbi vətəndaşların kifayət qədər yer aldığı bir ölkədir, buna ciddi yanaşılmalıdır. İllik hesabatda müsbət cəhət hesabatın ilk səhifələrində yerinə yetirilən tədbirlərin tam təfəsilatı ilə statistik göstəricilərinin əks olunmasıdır və növbəti ildə nəzərdə tutulan addımlar barədə də 3-4 səhifədən ibarət yetərli ümumi məlumatların verilməsidir.

Rus dilində təqdim olunan rəylərin müsbət cəhəti geniş məlumat verilməsi lakin, bəzilərinin mündəricatsız tərtib olunmasıdır. Məsələn, 2014- cü il federal büdcənin icrası ilə bağlı rəy. Lakin, 2016-cı ilin federal büdcəsi ilə bağlı qanun layihəsi mündəricatla və bölmələrlə kifayət qədər aydın struktur olmaqla tərtib edilmişdir.

Bülletenlərdə illər üzrə həyata keçiriləcək tədbirlərdə tədqiqatın adı, əhatə dairəsi, və məqsədinin göstərilməsi açıqlıq dərəcəsini artırmış olur.

Gündəlik federal büdcə vəsaitləri üzrə məlumatların adı bir xəbər portalı kimi müşahidəçi mövqeyindən, mövzular üzrə deyil xronoloji ardıcılıqla verilməsi müşahidə olunur.

Qanunvericilik bazası üzrə məlumat qıtlığı yaşanmaqdadır, qanunvericilik bazasına rəsmi internet saytıdan keçmək mümkün deyildir.

İctimaiyyət üçün elan edilən vakant iş yerləri müşahidə olunmamaqdadır.

Ümumi obrazda ictimaiyyət üçün məlumatların açıqlıq dərəcəsi digər qabaqcıl ölkələrdən nisbətən geridə qalsa da onlarla müqayisə olunandır.

Fransa Hesablama Palatası Orqanı- “Cour des comptes” adlanır. Fransada ilk dəfə olaraq 1256-cı ildə Yuxarı Normandiya regionundan illik hesabatların təqdim olunması tələb edilirdi. Artıq 15-ci əsrdən etibarən “Cour de Comptes”in sələfi hesab olunan “Chambre des Comptes” ölkənin ikinci ən böyük institutu idi. Əsrlər boyu

davam edən və son dövrlərdən 1982, 2001, 2008 və 2011-ci illərdəki islahatlardan sonra “Cour des Comptes” müasir cari səlahiyyətlərinə yiyələnmişdir.

Sözügedən orqan dövlətdən və parlamentdən ayırıdır. Maliyyə sanksiyalarını tətbiq etmək hüququna malikdir. Dövlət və İctimai təhlükəsizliyin maliyyə məsələləri ilə bağlı hesabatların auditini aparmağa məsuldur. Rəhbər tutduğu dəyərlər digər ölkələrin AAQ-larının fəaliyyətində olduğu kimi müstəqillik, ədalətlik və kollektiv məsuliyyətlik prinsipləridir. 1958-cil Fransa Konstitusiyasının tələblərinə əsasən Fransa Ali Audit Qurumu ictimaiyyəti daim öz fəaliyyətində gedən proseslər barədə məlumatlandırır. Bunun üçün rəsmi internet sahifəsi olan www.ccomptes.fr və Twitter sosial şəbəkəsindəki sahifəsi “Twitter(@Courdescomptes” aktivdir. Rəsmi internet sahifəsində məlumatların hesabat və rəylərin bir hissəsini ingilis dilində də əldə etməyin mümkün olduğu vurğulansa da tədqiqat zamanı bu məlumatlara rast gəlinməmişdir.

Bir çox ali audit qurumlarından fərqli olaraq Fransa Ali Audit Qurumunun tərkibində üç institutun fəaliyyəti ayrılır: a) Bütçə və Maliyyə İntizamı Məhkəməsi, b) İcbari Ayırmalar Şurası, c) İctimai Maliyyələşmələr üzrə Ali Təşkilat. Bunların hər biri ayrıca fəaliyyət sahəsinə malikdir və bir- birinin fəaliyyətinə müdaxilə yol verilməzdir.

Rəsmi internet sahifəsinin dizaynı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının sahifəsinin dizaynı və digər fəaliyyət xüsusiyyətləri digər yuxarıda təqdim edilən ölkələrin ali audit qurumlarının xüsusiyyətləri ilə oxşarlıq təşkil edir.

Fransa Hesablama Palatasının fəaliyyətini bir cümlə ilə “Dövlət maliyyəsinin məqsədəuyğun istifadə edilməsini təmin etmək və insanları məlumatlandırmaq” kimi ifadə etmək olar. Həmçinin, Fransa konstitusiyasında FHP-nın vətəndaşları məlumatlandırmalı olduğu və demokratik fəaliyyət göstərməsi haqqında maddə öz əksini tapıb.

Fransa Hesablama Palatası Napoleonik Sistemə məxsusdur. inzibati və məhkəmə hakimiyyətinə malikdir, qanunverici və icra hakimiyyətindən asılı deyildir. Bu sistemdə Parlament avtomatik olaraq auditorların gəldiyi nəticələri qəbul etmir, bu

nəticələrə yalnız məhkəmənin işinin bir hissə olaraq, yəni məhkəmə hakimiyyətinin vasitəsilə baxır.

Türkiyə Cümhuriyyəti Hesablama Palatası Orqanı- “Sayıştay Başkanlığı”(Hesablama Məhkəməsi) adlanır. Qədim tarixə malikdir. Əsası 1862-ci il 29 may tarixində Sultan I Əziz tərəfindən qoyulub və Ali Audit Qurumu kimi ilk dəfə 1876-cı il Osmanlı Konstitutiyasında təsbit edilmişdir. Avropa ölkələrində mövcud olan, xüsusilə də Fransa modeli əsasında qurulmuşdur. 1924, 1961 və sonuncu, hal-hazırda qüvvədə olan 1982-ci il Konstitutsiyalarında da öz təsdiqini tapmışdır.

Əsas fəaliyyət xüsusiyyətləri: Funksiyası audit və məhkəmə olmaqla iki yerə ayrılır: audit funksiyalarına dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin maliyyə, uyğunluq və performans auditinin aparılması daxildir; məhkəmə funksiyasına isə auditor rəyi əsasında məhkəmə hökmünün çıxarılması və sanksiyaların tətbiq edilməsi aid olunur.

Fundamental dəyərləri qərəzsizlik və obyektivlik, müstəqillik, peşəkarlıq, keyfiyyət, inkişafa meyillilik, dövlətin və ictimaiyyətin tələbatına uyğun olaraq fəaliyyətin təşkili, eyni zamanda peşə məxfiliyi, işçi heyətinə ən dəyərli sərvət kimi yanaşma və buna görə də açıq menecment idarəetmə sistemindən istifadə etmədir.

Strateji planlar 4 illik olaraq qəbul edilir. Rəsmi elektron səhifəsində 2009-2013 və 2014-2018- ci illər üçün strateji planların məzmununu əldə etmək mümkündür. Strateji planların hər biri 2 illik orta müddətli planlardan ibarət olmaqla iki hissədən ibarət olur.

Fəaliyyətində diqqət çəkən digər bir məsələ müxtəlif dövlət əhəmiyyətli layihələrin performans auditinin aparılması və bu barədə pdf formatlı sənədlərin rəsmi səhifədə əks olunmasıdır. Məsələn, Mərmərdə baş verən zəlzələ ilə əlaqədar olaraq dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şəraitin olub-olmamasının və bu tədbirlərin planda göstərilən təyinatı üzrə həyata keçirilib-keçirilməməsinin yoxlanılması. Fikrimizcə bu kimi performans auditinin Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən də həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Kanada Hesablama Palatası Orqanı- Office of Auditor General of Canada, ingilis dilindən tərcümədə “Kanada Ümumi Auditorlar Ofisi”. İlk dəfə 1878-ci ildə

keçmiş parlament üzvü Con Lorn Mak Duqal sözügedən quruma rəhbər seçilməklə “Kanada Ümumi Auditorlar Ofisinin” əsası qoyulmuşdur. 1878-ci ildən indiyədək 13 rəhbər seçilmişdir ki, onların hər biri haqda ətraflı məlumat rəsmi elektron səhifədən əldə etmək mümkündür. Qurum öz hesabatlarını Parlamentə təqdim edir.

Fəaliyyətində diqqət çəkən məqamlardan biri də odur ki, hər il Kanada Ali Audit Qurumunun maliyyə hesabatları Kanada Xəzinə Agentliyinin təyin etdiyi auditorlar tərəfindən yoxlanılır. Auditorların rəyi Xəzinə Agentliyinə təqdim olunur və Kanada İcmalar Palatasında müzakirə edilir. Bununla yanaşı, Ümumi Auditorlar Ofisi tərəfindən öz fəaliyyətini könüllü şəkildə kənar müşahidəçilərin nəzarətinə təqdim edir. 1999-cu ildə Ümumi Auditorlar Ofisinin keyfiyyətin idarə ediləməsi sistemi maliyyə auditi məqsədilə özəl auditor fiması tərəfindən yoxlanılmışdır. 2003-cü ildə Birləşmiş Krallığın Ali Audit Qurumunun əməkdaşları tərəfindən könüllü razılıq əsasında Kanada Ali Audit qurumunun performans auditi sistemi nəzərdən keçirilərək qiymətləndirilmişdir. 2009-cu ildə Avstraliya Ali Audit Qurumu tərəfindən Kanadanın sözügedən orqanının ümumi fəaliyyətinə baxış keçirilmişdir. Fikrimizcə bu kimi kənar auditor tədbirləri Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinə də tətbiq olunması onun öz vəzifəsinə məsul yanaşması istiqamətində məqsədə uyğun olardı.

Fəaliyyətində rəhbər tutduğu dəyərlər qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində olduğu kimidir. Digər diqqət çəkən məqamlardan biri də təqdim edilən auditor tədbirlərinin illər, dövlət orqanları, mövzular üzrə, qarşıdakı ildə planlaşdırılan auditor tədbirlərinin mövzular və ilin fəsilləri üzrə qruplaşdırılmasıdır. Mövzu və dövlət orqanları bölməsində auditor tədbirləri əlifba sırası nəzərə alınmaqla qruplaşdırılır. Məsələn, A-Aboriginal Affairs(Xarici işlər), Air(hava), Agriculture(Kənd təsərrüfatı), B-Biodiversity(Biomüxtəliflik), Business and Industry(Biznes və Sənaye), C-Climate Change(İqlim Dəyişikliyi), Crown Corporations(Qarğıdalı Korporasiyası) və s. Hər bir tədbir üç formada təqdim edilir: a) tam məzmun, pdf formatlı sənəddə; b) qısa icmalı-online rejimdə rəsmi internet səhifəsində: strukturu İngiltərə təcrübəsində olduğu kimi üç bölmədən ibarətdir: keçirilən tədbirin obyektı və predmeti, keçirilmənin səbəbləri, tədbirin nəticəsi olaraq nələrin aşkar edilməsi, məslən, “biznes

və sənaye” adlanan alt bölmədə auditor tədbirlərindən birinin verilən izahını bu cür ifadə etmək olar: Audit tədbiri İxracın İnkişafına Dəstək Departamentinin fəaliyyətini əhatə edir. Buna səbəb 2008-ci ildə yerli avtomobil sənayesini inkişaf etdirmək və dünya bazarında rəqabətə tab gətirmək, ixracı stimullaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən proqramın qəbul edilməsi və ABŞ tərəfindən bu sənayeyə maliyyə dəstəyinin göstərilməsidir. Tədbirin nəticəsi olaraq müəyyən edilmişdir ki, Departament tərəfindən təqdim edilən informasiyalar natamam olduğundan Departamentin hazırladığı layihənin uğurlu olmasını, beləliklə də onun öhdəsinə veriləcək vəsaitlərin səmərəli istifadəsini təsdiqləmək qeyri-mümkündür. ; c) Qurumun rəhbəri tərəfindən video formatında tədbirin nəqli. Hər bir tədbirin sonunda aduti olunan təşkilatın auditor rəyinə olan münasibətləri də öz əksini tapır.

Kanada Hesablama Palatası da İngiltərə də olduğu kimi Vestminster sisteminə məxsusdur. Vestminster sistemi tələb edir ki, parlament ali audit qurumu tərəfindən irəli sürülən hesabatları, rəy və təklifləri maraqlı, aktiv və məlumatlandırılmış bir tərəf kimi daim diqqət mərkəzində saxlasın.

Rəsmi elektron səhifəsində hesabat və rəylər bölməsinə daxil olarkən istifadəçilərə qurum tərəfindən aparılan tədqiqatlarda iştirak etmək təklif olunur. Tədqiqatlar rəsmi səhifənin dizaynında, interfeysində və məlumatların yerləşdirilmə formasında ediləcək dəyişikliklərlə bağlı istifadəçilərin fikirlərini öyrənmək xarakteri daşıyır ki, burada da əsas məqsəd məlumatların daha əlçatan edilməsi və istifadəçilərin rahatlığının təmin edilməsidir. Rəsmi Elektron səhifə həm ingilis, həm də fransız dilində tam eyni səviyyədə təqdim edilir. Bütün diqqətçəkən fəaliyyət növlərinin Azərbaycan Respublikası Hesabalama Palatası tərəfindən tətbiqi məqsədə uyğun olardı.

III Fəsil. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının səmərəliliyinin artırılması əsasında dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi

3.1 Müasir büdcə siyasəti və dövlət maliyyə nəzarətinin reallaşdırılmasında Hesablama Palatasının rolunun artırılması yolları

Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və nəzarət sistemində onların rolunun artırılması tarixində ən böyük mərhələ və nailiyyətlər özünü 1977-ci ildə qəbul edilmiş Lima Bəyannaməsində və 2004-cü ildə seçkilərin nəticəsi olaraq İNTOSAI tərəfindən seçilmiş “2005-2010-cu illər üzrə Strateji Plan”da öz əksini tapır. Lima Bəyannaməsində dövlət sektorunun auditinin fundamental prinsiplərinin əsası qoyuldu. Strateji Planda isə qarşıdakı 5 il ərzində həyata keçiriləsi strateji məqsədlər yer alırdı. Bunlara daxil idi: standartların yaradılması, potensial bazanın gücləndirilməsi, biliklərin paylaşılması, hesablama palatası orqanlarının beynəlxalq standartlarının təkmilləşdirilməsi. Bu strateji planın bir hissəsi olaraq 2007-ci ildə Meksiko bəyannaməsi qəbul edildi. Bu bəyannamə isə Hesablama Palatası Orqanlarının müstəqilliyini və bununla bağlı prinsipləri vurğulayırdı. Hesablama Palatası Orqanlarının fundamental prinsipləri Lima və Meksiko bəyannamələrində cəmləşir ki, bu barədə də dissertasiyanın birinci fəslində məlumat verilib.

2011-ci il 26 aprel tarixində “Ali Audit İnstitutlarının potensialını gücləndirməklə dövlət idarəçiliyində səmərəlilik, hesabatlılıq, effektivlik və şəffaflığın təşviq edilməsi” adlı Qətnamə BMT tərəfindən qəbul edilmişdir.

-Auditin rəhbər prinsiplərinin 1977-ci ildə qəbul edilmiş Lima Bəyannaməsi və Ali Audit Qurumların müstəqilliyi haqqında 2007-ci ildə qəbul edilmiş Meksiko Bəyannaməsini həmçinin ehtiramla nəzərə alır və üzv dövlətləri həmin Bəyannamələrdə qeyd olunmuş prinsipləri öz milli institusional quruluşlarına uyğun olan şəkildə tətbiq etməyə çağırır;

-Üzv dövlətlərə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq strukturlarına Hesablama Palatası Orqanlarının gücləndirilməsi yolu ilə səmərəlilik, hesabatlılıq, nəticəlilik və şəffaflığın təmin edilməsi yolu ilə bütün səviyyələrdə effektiv idarəetmənin inkişaf etdirilməsi, həmçinin, dövlət sektorunda uçot sisteminin,

şərait nəzərə alınmaqla, təkmilləşdirilməsi məqsədilə Hesablama Palatası Orqanlarının Beynəlxalq Təşkilatı ilə əməkdaşlıqlarını davam etdirməyi və gücləndirməyi tövsiyə edir;

-Üzv dövlətlərə Hesablama Palatası Orqanlarının müstəqilliyinə və potensialının gücləndirilməsinə öz milli institusional quruluşlarının xüsusiyyətlərinə müvafiq şəkildə, həmçinin, 2015-ci ildən sonrakı dövrdə inkişaf sahəsində əsas məsələlər kontekstində, milli inkişaf planlarına müvafiq şəkildə, dövlət sektorunda uçot sisteminin təkmilləşdirilməsinə lazımı diqqət yetirmələrini tövsiyə edir;

-Dövlət sektorunda uçot və auditlə bağlı potensialın yaradılmasında, biliklərin toplanmasında və qabaqcıl təcrübənin tətbiq edilməsində İnkişaf etməkdə olan ölkələrə dəstək vermək üçün beynəlxalq əməkdaşlığın davam etdirilməsinin mühümlüyünü qeyd edir.

Qeyd edilməlidir ki, yuxarıda sözügedən tədbirlərin davamı olaraq EUROSAI və ARABOSAI Təşkilatlarının 16-18 aprel 2013-cü il tarixlərində keçirilmiş IV Konfransında iştirak edən nümayəndə heyətləri Bakıda HPO-ların potensialının gücləndirilməsinin müasir çağırışlarını müzakirə etmək məqsədilə toplaşmışdır və Bakı bəyanatı qəbul edilmişdir. Bəyanatda aşağıdakı mövcud problemlər və inkişaf istiqamətləri bəyan edilir:

- Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının “Hesablama Palatası Orqanlarının gücləndirilməsi vasitəsilə dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin, cavabdehliyinin, effektivliyinin və şəffaflığının artırılması” üzrə 2011-ci il 22 dekabr tarixli A/66/209 sayılı Qətnaməsi qabaqcıl dövlət idarəçiliyinin artırılması, həmçinin, HPO-ların müstəqilliyinin gücləndirilməsi üçün HPO-ların birgə söylərində istifadə edilməli güclü vasitədir; -

- Müasir çağırışlar üzrə ümumi anlaşmanın yaranmasına yönəlmiş INTOSAI-ın bütün üzvlərinin dəstəyi və məhsuldar əməkdaşlığı, xüsusilə EUROSAI və ARABOSAI təşkilatları tərəfindən göstərilən səylər, şübhəsiz ki, müstəqil və effektiv kənar dövlət audit funksiyasına nail olmaq istiqamətində vahid bir yanaşmanın formalaşmasına töhfəsini verəcəkdir;

- Sürətlə dəyişən mühitin səbəb olduğu davamlı çətinliklər HPO-larda potensialın uyğun şəkildə artırılmasını tələb edir. HPO-ların regional cəmiyyətləri arasındakı effektiv qarşılıqlı əlaqələr, ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının vəzifələrinin müəyyən edilməsində təcrübə mübadiləsi HPO-ların potensialının artırılmasını təmin edir;
- Sabit iqtisadi inkişaf üçün fundamental mühitin yaradılmasında HPO-ların tutduğu vacib rol beynəlxalq miqyasda tanınır. İnkişaf sahəsində ayrıca proqramlara istiqamətlənmiş auditlərin mürəkkəbliyi, xüsusilə də dövlət-özl sektor əməkdaşlığı yolu ilə dövlət investisiyası HPO-ların üzləşdiyi ən mühüm problemlərdən biridir;
- Kənar dövlət maliyyə nəzarəti sərhədlərinin dəqiq müəyyən edilməsi dövlət maliyyə idarəçiliyinin inkişafında Yaxşı İdarəçilik üçün əsaslı təməl təmin edir. EUROSAl və ARABOSAl-ı və onların üzv HPO-larını çağırır:
- HPO-ların status və səlahiyyətlərinin gücləndirilməsində INTOSAl-ın və onun Regional İşçi Qruplarının potensialından faydalana bilmək üçün əlverişli şərait yaratmağa;
- BMT-nin Baş Assambleyasının 2011-ci il 22 dekabr tarixli A/66/209 sayılı Qətnaməsindən irəli gələn öhdəliklər barədə ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının məlumatlılığının artırılmasına dair regional təşəbbüslərə dəstək verməyə;
- Milli inkişaf proqramları üzrə auditlərin keçirilməsi zamanı ISSAl bazasının tətbiqini gücləndirməyə;
- Hər iki qrup arasında tərəfdaşlığın gücləndirilməsi və ISSAl bazasının müvəffəqiyyətlə tətbiqinin təmin edilməsində təsirli vasitə olan INTOSAl-Donor Əməkdaşlığına tam dəstəyi davam etdirməyə;
- Üzv HPO-ların potensialının daha da artırılması məqsədilə təcrübə mübadiləsinin müasir formalarının tətbiqi mümkünlüyünü ətraflı şəkildə araşdırmağa;
- Daxili və kənar maliyyə nəzarəti sistemlərinin sərhəd və məqsədlərinin müəyyən edilməsi üzrə qabaqcıl təcrübələrin yayılması istiqamətində çalışmağa;

EUROSAI-ın və ARABOSAI-ın Prezidenti və Baş Katibindən xahiş edirlər: Bu bəyanatı INTOSAI-ın Prezidenti və Baş Katibinə, həmçinin INTOSAI-ın Regional İşçi Qruplarının Prezidentləri və Baş Katiblərinə göndərmələrini.

İNTOSAI və ECOSAI kimi qabaqcıl təşkilatlara üzv olan HPO-ları öz milli qanunvericilik və fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alaraq ölkə daxilində, yəni makroiqtisadi səviyyədə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, ən əvvəla düzgün büdcə siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur:

- ədalətli şəkildə dövlətin maliyyə performansını və vəziyyətini təqdim etmək üçün dövlət maliyyə hesabatlarının auditini gücləndirmək məqsədilə intitusional maliyyə çərçivəsinin və maliyyə hesabatları standartlarının əsasını qoymaq;

- yaxşı idarəetmə ilə müşahidə olunan orta və uzunmüddətli fiskal sabilliyin təmin edilməsi məqsədilə dövlət maliyyəsinin performans auditinin inkişaf etdirilməsi;

- Elə bir bacarıq formalaşdırmaq ki, dövlət maliyyəsinin panlaşdırılma mərhələsinin auditini mümkün etsin. İcra və Qanunverici orqanlarını iqtisadi mərhələnin, borc xidmətinin, ictimai proqramların, sosial təhlükəsizliyin, pensiyaların, təhsilin və sağlamlığın, bir sıra təbii xəstəliklər, iqlim dəyişikliyi və maliyyə şokları ilə bağlı olan proqramların inkişafını təmin edəcək orta və uzunmüddətli ssenari və projektləri hazırlamağa vadar etmək;

- iqtisadiyyat, dövlət maliyyəsi və dövlət borcu ilə əlaqəli dövlətin planlaşdırma metodlarını öyrənmək və buradakı mövcud potensial riskləri müəyyənləşdirmək və konstruktiv məsləhətlər vermək;

- bütövlükdə dövlət büdcə proseslərini əhatə edən fiskal qaydaların, maliyyə tənzimləmələrinin və ekspertiza standartlarının auditini aparmaq. Burada məqsəd planlaşdırma, icra, performansın qiymətləndirilməsi və nəticələrə nail olunması kimi mərhələlərdə hesabatlılığın təmin edilməsi və səmərəli daxili nəzarət sistemini risk menecment sistemilə birgə inkişaf etdrimək;

- Dövlət maliyyə siyasətinin qiymətləndirilməsinin dəstəklənməsi. Hesablama Palatası Orqanları öz ölkələrindəki iqtisadi inkişafı dəstəkləmək və sosial rifahı

artırmaq məqsədilə tətbiq olunan maliyyə siyasətinin effektivliyini və açıqlıq dərəcəsinin dayanıqlığının auditini aparmalıdırlar.

Hər üç ildən bir keçirilən İNTOSAI(Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatı)-in bütün üzvlərinin iştirak etdiyi Konqresin sonuncusunda, yəni XXI Konqresdə HPO-lara fəaliyyət startegiyaları təqdim olunmuşdur:

-Ümumi məsuliyyətin qəbul edilməsi: Hesablama Palatası Orqanları audit fəaliyyətlərini öz dövlətlərinin beynəlxalq öhdəçiliyi üzrə də cəmləşdirməlidir. Məsələn, iqlim dəyişikliyi proqramı üzrə. Bununla yanaşı adıçəkilən orqanlar ticarət məhdudiyyətlərini nəzarətdə saxlamalı, maliyyə stabilliyini qoruyub saxlamalı, korrupsiya ilə, çirkli pulların yuyulması ilə mübarizə aparmalıdır. İNTOSAI isə hər vəchlə üzv Orqanların beynəlxalq yığıncağını təmin etməyi öz öhdəsinə götürür. Bu yığıncaqlarda Hesablama Palatası Orqanları maliyyə nizam-intizam qaydalarının tətbiq edilməsi, iqtisadi risklərin aşkara çıxarılması, beynəlxalq korrupsiya əməliyyatlarının qarşısının alınması və dünya iqtisadiyyatının təmin edilməsi istiqamətində öz səylərini birləşdirməlidirlər.

-Ümumi Risklərin İdarə Olunması: İNTOSAI da Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və genişləndirilməsi məsuliyyətini öz üzərinə götürən bir qurum kimi qlobal və regional səviyyədə əsas risk sahələrinin müəyyənləşdirilməsi istiqamətində öz tədqiqatlarını aparacaq və əldə edilən nəticələrlərlə sözügedən orqanlar təmin olunacaq.

-Ümumi fəaliyyət: Hesablama Palatası Orqanları iqlim dəyişikliyi, regional çirkənmə və maliyyə böhranları kimi iqtisadi və siyasi xarakterli məsələləri tədqiq etmək üçün paralel və müştərək audit tədbirlərinə həvəsləndirilməli, sosial inkişafın qiymətləndirilməsinə cəlb edilməli, beynəlxalq və regional təşkilatların kənar auditinə cəlb edilməli, eyni zamanda Hesablama Palatası Orqanlarının (HPO) da hesabatlılığını artırmaq üçün regional və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən onların auditi genişləndirilməlidir. İNOSAI-da bu məsələləri qlobla və regional səviyyədə həll etmək üçün beynəlxalq təşkilatlarla və suveren ölkələrlə öz əməkdaşlığını daha da gücləndirməlidir.

-Ümumi səsle danışmaq: HPO-lar və İNTOSAI müasir dövrün tələbləri ilə uyğunlaşmağa davam etməli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Dünya Bankı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı və G20 ölkələrilə əməkdaşlığın daha effektiv vasitələrindən istifadə etməli, fəaliyyətini hərtərəfli inkişaf etdirməli, dövlət sektoru üzrə beynəlxalq auditori və mühasibatlıq standartlarını genişləndirmək, sosial inkişafı qiymətləndirən milli indikatorları yaratmaq, öz fəaliyyət sferaları üzrə qlobal idarəetmənin davamlı inkişafını təmin etmək naminə öz səylərini birləşdirməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının üzv olduğu digər bir beynəlxalq təşkilat olan ECOSAI tərəfindən ona üzv olan HPO-lar üçün peşəkar potensial bazanın artırılmasının aşağıdakı məsləhət xarakterli strateji istiqamətləri irəli sürülmüşdür:

- Müvafiq audit metodlarını inkişaf etdirmək(maliyyə, performans və uyğunluq auditori);
- hər bir spesifik fəaliyyət sahəsi üzrə audit təlimatları və kitabçası məlumatlarını inkişaf etdirmək;
- işin planlaşdırılması və idarəetməni inkişaf etdirmək. Tələb olunanlar: informasiyanın mükəmməl təhlili, onun əsasında planlaşdırma prosesi, daha sonra işçilərin idarəetmə və liderlik bacarığının stimullaşdırılması.
- Keyfiyyətə zəmanətin artırılması: mövcud standartların, metod və təlimatların tətbiqinə əminlik, təlim və bacarıqların artırılması vaxtının və istiqamətinin düzgün anlaşılması; mövcud standart və təlimatların inkişaf etdirilməsi.

İnstitusional bazanın gücləndirilməsi tədbirləri:

- Strateji hədəflərin müəyyən edilməsi, planın ona uyğun təşkil edilməsi, bacarıqların artırılması, missiya, vizyon və rəhbər tutulan dəyərlərin elan edilməsi;
- təkmilləşdirilmiş insan resursları strategiyası, informasiya və kommunikasiya strtegiyası, idarəetmə və hesabatlılıq strategiyasının hazırlanması.

3.2 Ölkədə Hesablama Palatası Orqanları fəaliyyətinin təşkilati normativ bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi bir dövrdə həm ölkədaxili, həm də Beynəlxalq əlaqələr çərçivəsində əlaqələr geniş vüsət alır ki, bu da müxtəlif büdcə resurslarından istifadə həcmnin artmasını labüdləşdirir, nəticədə bu vəsaitlərə nəzərət olan tələbat da paralel olaraq öz mühümlüyünü artırır. Belə bir şəraitdə Ali Audit Qurumlarının üzərinə nəinki onlara həvalə edilmiş funksiyaları həyata keçirmək, eyni zamanda da daima olaraq öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirmək, yəni effektivlik dərəcəsinin artırılması düşür. Əks halda dövrün tələbatları ilə uzlaşmayan fəaliyyət prosesləri son nəticədə tənəzzülə, beləliklə də ölkənin ictimai sərvətlərinin səmərəsiz istifadəsilə xalqın rifahının və ölkə iqtisadiyyatının acınacaqlı halı ilə nəticələnər.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası da sükunət halında deyil. Palata üçün Strateji-inkişaf planı müəyyən edilmiş və bu plan çərçivəsində müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Beynəlxalq təcrübəli ekspertlər tərəfindən tərtib olunmuş strateji sənəddə Hesablama Palatasının qarşıdakı illərdə inkişafı üçün prioritet sahələr müəyyənləşdirilmişdir:

- səmərəlilik auditi,
- risk əsaslı maliyyə auditi,
- kompüter əsaslı audit texnikası,
- hüquqi və standartlar bazasının gücləndirilməsi
- insan resurslarının idarə olunması,
- Hesablama palatasının işinin nəticələrilə maraqlanan bir sıra kənar tərəfdaşlarla daha möhkəm və səmərəli əlaqə mexanizminin qurulması,
- Palatanın fəaliyyətinə tətbiq olunan qanun və auditin həyata keçirilməsi üzrə standartların daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsi
- Dövlət büdcəsi göstəriciləri üzrə analizlərin aparılması ilə büdcə vəsaitlərinin daha effektiv və qənaətli şəkildə istifadə edilməsi imkanlarının və makrosəviyyədə təsir dairəsinin aşkara çıxarılması üzrə bacarıqların inkişaf etdirilməsi

-Maliyyə və uyğunluq auditi üzrə bacarıqların daha da təkmilləşdirilməsi və maliyyə auditinin daha da səmərəli tətbiqini həyata keçirmək, ümumən Palatanın səmərəlilik auditi üzrə bacarıq və vərdişlərini artırmaq, İT strategiyasına daxil edilmiş müfəssəl planlar üzrə olan tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etməklə nəticədə Hesablama Palatasında yeni İT audit funksiyasını inkişaf etdirmək.

- Palatada çalışan kadrlarda müasir və müvafiq bacarıqları aşılamaq, bu keyfiyyətlər malik olan əlavə kadr heyətini cəlb etmək

Strateji İnkişaf Planında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün SECO təşkilatı ilə Hesablama Palatası arasında müqavilə imzalanmışdır. Bu müqaviləyə və Dünya Bankına çekilən xərclər birlikdə 2 milyon ABŞ dollarında vəsait tələb etmişdir. Vəsaitin əsas təyinatı sözügedən plan tədbirlərinə texniki dəstəyin göstərilməsi və ekspertlər tərəfindən irəli sürülən texniki tapşırıqların Dünya Bankının standartları əsasında həyata keçirilməsini təmin etmək üçün məsləhətçi şirkətlətin cəlb edilməsi olmuşdur. Tapşırıqların istiqamətləri səmərəlilik auditinin tətbiqi, maliyyə auditinin təkmilləşdirilməsi, qanunvericilik və standartlar bazasının gücləndirilməsi və İnsan Resursları vətəlimin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri olmaqla ayrı-ayrı 4 tapşırığa bölünmüşdür.

Səmərəlilik Auditinin tətbiqi komponentinin icrası Hesablama Palatasına imkan verir ki, yeni audit növü olan səmərəlilik auditi ilə yaxında tanış olsun və bu sahədə atılan ilk addımlar sayəsində də ilk təcrübəsini əldə etmiş olsun. Müqaviləyə əsasən məsləhətçi şirkət olan ECORYS Nederland BV şirkəti Hesablama Palatasının rəhbər şəxsləri və əsas təlimçilər üçün sözügüdən audit növü üzrə təlim və seminarlar təşkil etməli, səmərəlilik auditinə məxsus qayda və metodlarla onları tanış etməlidir.

Bu təlim proqramını tərtib edərkən Palatanın nümayəndə heyəti Böyük Britaniya Və Niderlandın Ali Audit Qurumları ilə görüşlər keçirilmiş və onların da təcrübəsindən yaralanmışlar.

2015-2016-cı illər əhatə edən sözügedən audit növü üzrə Strateji Planın hazırlanmasında məqsəd səmərəlilik auditinin həyata keçirilməsinin effektivliyinin

artırılması, İSSAİ standartlarına əsaslanmaqla qanunvericilik bazasının qurulması, Hesablama Palatasının bu audit növü üzrə peşəkar kadr ehtiyatı ilə təmin etmə və institusional potensialını artırmaq, səmərəlilik auditi üzrə prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirmək, keyfiyyətə nəzarəti və maraqlı tərəflərin gözləntilərini təmin etməkdir.

“Azərbaycan – 2020: GələcəyəBaxış” İnkişaf Konsepsiyasında xüsusi məqsəd kimi institusional potensial bazanı gücləndirmək, dövlət vəsaitlərindən effektiv, səmərəli və qənaətli istifadə etmək vurğulanmışdır.

2015-2016-cı illər Səmərəlilik Auditinin Strateji Planına daxil edilən audit tədbirlərinin istiqamətləndiyi prioritet hədəflərə aşağıdakılar daxildir:

-İqtisadi inkişafın davamlılığının və sosial rifahın təmin edilməsi; -dövlət idarəciliyində səmərəliliyin və dövlət sektorunda fəaliyyətin şəffafılığının artırılması;-Azərbaycanın ucqar bölgələrində rahat həyat şəraitini təmin edən kommunikasiya vasitələrinin mövcudluğu;-Alternativ və bərpa edilən enerji;-Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin bərpa edilməsi səviyyəsi;-Enerji, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunu;-Əhəlinin rifahının artırılması;-İnsan kapitalının artırılması, təhsil və səhiyyə sistemində keyfiyyətin yüksəldilməsi, sosial müdafiənin gücləndirilməsi, gəcnlərin potensialının artırılması və idamının inkişaf etdirilməsi;-Mədəni irs və ətraf mühit;

"Maliyyə auditinin təkmilləşdirilməsi" komponenti.Bu komponentə daxil olan alt komponentlər aşağıdakılardır.

-risk əsaslı maliyyə auditi

-dövlət hesablarının analiz edilməsi

-kompyuterlərdən istifadə edilməklə həyata keçirilən audit texnikası

Birinci alt komponent üzrə artıq ilk təlimlər təşkil olunmuşdur ki, həmin təlimlərdə mühasibat və audit prinsiplərinin geniş bazasının başa düşülən edilməsi üçün, maliyyə auditi üzrə beynəlxalq audit standartlarına əsaslanmaqla məlumat verilmişdir, maliyyə auditi və hesabatının ümumi konsepsiyaları,büdcə təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları və bu standartlar əsasında hazırlanmış maliyyə hesabatlarının analizi,risk əsaslı maliyyə auditinin beynəlxalq audit

standartlarına əsaslanmaqla məzmunu, ümumi prinsipləri, planlaşdırılması, auditin həyata keçirilməsi, maliyyə auditinin nəticəsi kimi hesabatların hazırlanması və rəylərin verilməsi kimi məsələlər üzrə məlumatlar, İNTOSAI tərəfindən hazırlanan maliyyə audit standartlarına əsaslanmaqla maliyyə auditinin həyata keçirilməsi izah edilmişdir. Bu təlimlərdə maliyyə audit sahəsində qabaqcıl təcrübəyə malik olan Böyük Britaniya və Türkiyə kimi ölkələrdə həyata keçirilən audit tədbirləri məlumatlarından da istifadə edilmişdir.

Maliyyə hesabatlarının Büdcə Təşkilatları üçün Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına (BTMMUS) uyğun təqdim olunması əməliyyat yönü uyğunluq auditlərindən maliyyə hesabatlarının risk əsaslı auditlərinə keçid tələb edəcəkdir. Sözügedən təlim proseslərinin məqsədi öz hesabatlarını BTMMUS əsasında hazırlayan büdcə təşkilatlarına Ali Audit İnstitutlarının Beynəlxalq Standartları (İSSAI) çərçivəsində aparılan hesabatların auditinin planlaşdırılmasında, həyata keçirilməsində və nəticələrinin təqdimatında dəstək olmaqdır.

İş planına uyğun olaraq "Hüquqi və standartlar bazasının gücləndirilməsi" komponentidir. Bu məqsədlə bağlanan müqavilə 499 950 ABŞ dolları dəyərindədir. Bu komponent üzrə həyata keçiriləcək fəaliyyətlər iki hissəyə bölünmüşdür. Qanunvericilik və Ali Audit İnstitutlarının Beynəlxalq Standartları. Məsləhətçi şirkətlə əldə olunan razılığa əsasən 49 adda İSSAI-lər Azərbaycan dilinə tərcümə olunmalıdır. Sözügedən standartlar dəsti İNTOSAI tərəfindən tərtib olunmuş təməl prinsiplərini, maliyyə, uyğunluq və səmərəlilik auditləri üzrə məsələləri özündə cəmləşdirir. Məsləhətçi şirkət tərəfindən artıq bir neçə standart üzrə tərcümə işləri tamalanmış və Palatnın redaktə və düzəlişləri də nəzərə alınmışdır. Hal-hazırda İSSAI standartları əsasında milli standartların hazırlanması üzrə işlər Palatada getməkdədir və bu işlə məşğul olan işçi qrupu Palatanın 2014-cü il 16 aprel tarixli 35 nömrəli əmri ilə yaradılmışdır. Bununla bağlı Türkiyə Hesablar Məhkəməsində təlim səfəri üzrə silsilə görüşlər keçirilmişdir.

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə qabaqcıl ölkələrin Ali Audit Qurumlarının qanunvericilik bazası öyrənilmiş, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Qanunvericilik bazası təhlil olunmuş, Palatanın statusu,

təşkilati və funksional müstəqilliyinin təminatı, fəaliyyətinin təşkili, audit mandati, funksiya və səlahiyyətlərinin icrası, məlumatların əldə edilməsi və məlumatlara çıxış imkanı, auditlərin spesifikasiyası, maliyyə-büdcə nəzarətinin əhatəliliyi, kənar və daxili nəzarət arasında qarşılıqlı əlaqələr və bir sıra digər mühüm əhəmiyyətli məsələlərlə bağlı Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq Təşkilatının (INTOSAI) təməl prinsipləri, Ali Audit Qurumlarının fəaliyyətinin ilkin şərtləri və auditin fundamental prinsipləri ilə bağlı bir sıra məsələlərdə təkmilləşdirilmələrin vacibliyi müəyyən edilmişdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, təhlillər nəticəsində mövcud qanunvericiliklə Palatanın dövlət vəsaitlərinin və dövlət əmlakının idarəedilməsində və əhatəliliyində, xüsusilə Lima Bəyannaməsinə əsasən, büdcədə əks edilib edilməməsindən və necə əks edilməsindən asılı olmayaraq dövlət maliyyəsi üzrə bütün əməliyyatlara nəzarətdə, maliyyə-büdcə nəzarətinin obyektləri tərəfindən Hesablama Palatası ilə münasibətlərdə hesabatlılıqda və bir sıra digər məsələlərdə qanunvericilikdə boşluqların olduğu, nəzarət tədbiri keçirilən obyektlərdə kommersion sirri təşkil edən məlumatların əldə edilməsində boşluqlarla yanaşı məhdudiyyətlərin olduğu, eləcə də, qüvvədə olan “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsində bir çox hallarda təkrarlanmaların və bəzi məsələlərdə qeyri-müəyyənliklərin mövcudluğu müəyyən edilmişdir. Göstərilən boşluqların, qeyri-müəyyənliklərin və ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və vahid təkmil hüquqi bazanın yaradılması istiqamətində məsləhətçilər tərəfindən yeni qanun layihəsinin hazırlanması təklifi irəli sürülmüş və Hesablama Palatasının fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə yuxarıda qeyd edilən çatışmazlıqlar nəzərə alınmaqla məsləhətçilərlə birgə “Hesablama Palatası haqqında” yeni qanun layihəsi hazırlanmışdır.

Hazırlanmış yeni qanun layihəsində sadalanan faktların həlli ilə bağlı Layihə çərçivəsində tərcümə edilmiş ISSAI standartlarından faydalanmaqla müvafiq tənzimləmələr öz yerini almış, o cümlədən, Palatanın maliyyə-büdcə nəzarətinin obyektlərində INTOSAI standartları əsasında maliyyə-büdcə nəzarəti fəaliyyəti,

maliyyə, uyğunluq, səmərəlilik auditi keçirmək, analitik fəaliyyət və monitorinqlər aparmaq, maliyyə-büdcə nəzarətinin obyektlərindən maliyyə hesabatlarının və zəruri sənədlərin əldə edilməsi, obyektlərin və onların struktur vahidlərinin elektron uçot məlumat bazalarına birbaşa və ya məsafədən çıxış imkanının yaradılması, obyektlərin fəaliyyəti ilə birbaşa və ya dolayısı ilə əlaqəsi olan sahələrə daxil olmaq, maddi və qeyri-maddi qiymətlilərin mövcudluğunu yoxlamaq, müvafiq şəxslərdən və auditin predmeti ilə əlaqədar digər şəxslərdən izahatlar, arayışlar və məlumatlar almaq, dövlət borcu, qrantlar və maliyyə (texniki) yardımları, satınalmalar, dövlət proqramlarına ayrılan vəsaitlər üzərindən nəzarət, daxili nəzarətin qiymətləndirilməsi və Palatanın səlahiyyətlərinin icrası ilə bağlı beynəlxalq standartlarla müəyyən edilmiş digər zəruri tələblərə uyğun müddəalar öz əksini tapmışdır.

Palata əməkdaşlarının korrupsiya və rüşvətlər mövzuları üzrə təşkil olunan təlimlərdə iştirak etməsi, CAPSAP layihəsi çərçivəsində tətbiq olunan təlim və seminarlarda iştirakı sözügedən mövzular ətrafında beynəlxalq təcrübənin qavranılması, yeni audit vasitələri və münasibətlərinin tətbiqi, müasir audit metodologiyalarından istifadə olunması, risk əsaslı maliyyə auditlərinin yerinə yetirilməsi, nəzarət tədbirləri gedişatında risklərin ortaya çıxarılması üçün indikatorların hazırlanması və digər bu kimi məsələlərin mənimsənilməsi yolu ilə onların yoxlama keçirilən idarə və müəssisələrdə dövlət büdcəsi və büdcədən kənar dövlət fondlarının mədaxil və məxaric mənbələri üzrə icrasının müvafiq qanunvericilik aktlarına və normativ-metodik sənədlərə uyğunluğunun araşdırılması, maliyyə əməliyyatları pozuntularının, bu sahədə olan nöqsan və çatışmazlıqların, korrupsiya hallarının aşkar edilməsi, onların aradan qaldırılması istiqamətində bilik və bacarıqlarının daha da artırılmasına müsbət təsirini göstərməkdədir.

Strateji İnkişaf Planına daxil olan digər komponent "İnsan resursları və təlimlərin təkmilləşdirilməsi" komponentidir. Bu komponentin icrası üzrə KOSI Corporation Ltd. şirkəti ilə bağlanan müqavilənin dəyəri 219.950,0 ABŞ dolları

məbləğindədir. Bu komponent çərçivəsində İrlandiya Respublikasında təlim səfəri də həyata keçirilmişdir.

Qeyd olunduğu kimi Palata tərəfindən öz fəaliyyət sahəsində atılan inkişaf yönü addımlardan biri də digər nəzarət orqanları ilə birgə əməkdaşlığın təmin edilməsinin genişləndirilməsidir. Bu məqsədlə, 2015-2017-ci illər üzrə Strateji İnkişaf Planı çərçivəsində 2016-cı ilin ilk ayında Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatası və Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi arasında Razılaşma Memorandumu imzalanmışdır. Memorandumun imzalanmasında məqsəd Hesablama Palatasına və Dövlət Gömrük Komitəsinə həvalə edilmiş səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi zamanı məlumat bazasının genişləndirilməsi, operativ şəkildə məlumatların əldə edilməsi və müştərək fəaliyyətin digər istiqamətləri üzrə hər iki qurumun fəaliyyətinin koordinasiya edilməsi və əməkdaşlığının gücləndirilməsidir. Digər eyniməqsədli razılaşma Memorandumu isə 2016-cı ilin fevral ayında Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi ilə imzalanmışdır.

Qarşıda duran əsas məqsədlərdən biri də nəzarət orqanlarının fəaliyyət dairəsinin dəqiqləşdirilməsi, başqa sözlə sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi, maliyyə nəzarət sistemində daxil olan orqanların fəaliyyəti ilə bağlı Qanunvericilik aktlarında nəzarətin forma və metodlarına vahid yanaşmanın müəyyən edilməsidir. Bu məqsədlə Hesablama Palatasının əməkdaşları müasir dövrün əsas fiskal tələbləri kimi büdcə vəsaitlərindən qənaətli və səmərəli istifadəni rəhbər tutaraq dövlət maliyyə nəzarəti və maliyyə-büdcə sistemini tənzimləyən qanunverici aktların məcəllələşdirilməsini təklif etmişlər. Xatırladaq ki, respublikamızda hal-hazırda iyirmiye yaxın məcəllə qüvvədədir. Belə ki, Palata əməkdaşlarının fikrincə vahid “Büdcə Məcəlləsi”nin qəbul edilməsilə büdcə proseslərinin və nəzarət sisteminin vahid şəkildə tənzimlənməsinin təmin edilməsi mümkün olar.

Dövlət auditinin effektivliyinin yüksəldilməsinin yollarından biri də maliyyə intizamının pozulması faktlarına sistemli yanaşmadır. Bunun nəticəsi olaraq maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyətində müəyyən həmahənglik və sinxronlaşma formalaşar ki, bu da nəzarət obyektləri ilə fikir müxtəlifliliyinin ortaya çıxması

hallarını da azaltmış olar. Pozuntuları təsnifləşdirən sənəd hazırlanarkən onun normativ-hüquqi bazaya müvafiq olaraq yenilənə bilən olması nəzərə alınmalıdır. Hesablama Palatası tərəfindən belə bir sənədin ilkin layihəsi artıq hazırlanmış olsa da bu sahədə hələ də təkmilləşdirmələr davam etməkdədir.

2008-ci ildə Palata ilə Baş Prokurorluq arasında qarşılıqlı əməkdaşlıqla bağlı Memorandum imzalanmış, hal-hazırda Palata tərəfindən həyata keçirilən nəzarət tədbirlərinin nəticəsi olaraq ortaya çıxmış korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalarm, cinayət əlamətlərinin Prokurorluq orqanlarına göndərilməsi zamanı sənədlərin tərtib edilməsini tənzimləyən qaydalar hazırlanmaqdadır.

Palatanın yarandığı gündən bu günə kimi qarşısına qoyduğu əsas məqsədlərdən biri də fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə Hesablama Palatası Orqanlarının ailəsinin müvəffəqiyyətli üzvünə çevrilməkdir. Bu baxımdan Hesablama Palatasının EUROSAl-in Fəalkətlər və Qəzalara ayrılmış vəsaitlərin auditi üzrə yaradılmış İşçi Qrupuna qoşulması təqdirəlayiqdir. Son zamanlar təbii və texnogen qəzaların qlobal səciyyə daşması, sözügedən qəzaların qarşısının alınması və onların nəticələrinin ortadan qaldırılması ilə əlaqədar proqramlara ayrılan vəsaitlərdən səmərəli istifadənin təmin edilməsi Hesablama Palatsı Orqanlarının bu istiqamətdə intensiv və qarşılıqlı fəaliyyətlərini zəruri etmişdir. Adışəkilən qrupun yaradılmasında da məqsəd sözügedən orqanların qeyd edilən istiqamətdə əməkdaşlılığının gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsidir. Eyni zamanda burada Palatanın Satınalma müqavilələrinin auditi üzrə Xüsusi Qrupa üzv olması ilə bağlı atılan addımlar da qeyd edilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkədə həyata keçirilən uğurlu sosial və iqtisadi siyasətin nəticəsi kimi dərin sosial-iqtisadi dəyişikliklərin getdiyi, maliyyə-büdcə intizamının möhkəmləndiyi, maliyyə ehtiyatlarının nəzərəcarpacaq dərəcədə artdığı, xalqın rifahının artırılması naminə dövlət investisiyalı iri proqramların maliyyələşdirilməsinin genişləndirildiyi bir şəraitdə maliyyə nəzarətinə olan tələb də əvvəlki çətin keçid iqtisadi şəraiti ilə müqayisədə ən azından ikiqat artmış olur.

Maliyyə nəzarəti orqanlarından biri olan Hesablama Palatası dövlət vəsaitlərinin formalaşması və istifadəsi üzrəində ictimai nəzarəti təmin etmək kimi mühüm funksiyanı həyata keçirməklə ictimaiyyətin mənafeyini müdafiə etməyi və bu yolla ictimai nəzarəti həyata keçirməyi öz öhdəsinə götürən müstəqil, daimi olaraq fəaliyyət göstərən bir qurumdur. Maliyyə nəzarətinin rolunun və əhmiyyətinin yüksək olduğunu nəzərə almaqla Respublikamızda maliyyə nəzarəti sahəsində aparılan islahatların bir hissəsi olaraq Hesablama Palatasının da fəaliyyətinin təşkilində bir sıra işlər görülmüşdür. İlk əvvəl qeyd edilməlidir ki, Palatanın rəsmi elektron səhifəsi yenilənmiş və qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməklə və İNTOSAİ standartlarına uyğunlaşdırılmaqla yeni interfeysdə istifadəçilərə təqdim edilmişdir. 2012-ci ildən etibarən Hesablama Palatasının fəaliyyətində ciddi sürətdə mütərəqqi informasiya texnologiyalarının tətbiqi və nailiyyətlərindən geniş istifadə olunmasının təmin edilməsi işlərinə başlanılmış və bu işlər hal-hazırda da davam etməkdədir.

Palatanın fəaliyyətində keyfiyyət göstəricilərinin artırılması istiqamətində atılan addımlar sırasına sözügedən orqan tərəfindən il ərzində verilən rəy və hesabatların təkmilləşdirilməsi daxildir. Əgər 2014-cü ilədək Palatanın illik fəaliyyəti üzrə ictimaiyyətə təqdim etdiyi hesabatlar 20 səhifədən artıq olmayan bir həcmdə hazırlanırdısa 2014-cü il üzrə eyniadlı hesabatın mündəricat və bölümlər üzrə 86 səhifədən ibarət olmaqla tərtibi sanki müsbətyönlü bir sıçrayışı özündə əks etdirir. Sözügedən inkişaf tempi özünü Palatanın dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlar haqqında qanun layihələrinə verdiyi illik rəylərdə də müşahidə olunur. Əgər 2015-

ci ilədək dövlət büdcəsi haqqında qanun layihələrinə verilən rəylər 15 səhifədən artıq olmamaqla dərc edilirdisə, 2016-cı il üzrə sözügedən layihəyə verilən rəy mündəricatlı və ayrıca bölmələr üzrə 289 səhifəlik olmaqla təqdim edilməsi həqiqətən də Palatanın öz işinə olan məsuliyyətinin artmasının nəticəsidir.

Belə ki, “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın və “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 5 sentyabr tarixli 2421 nömrəli Sərəncamının 5-ci bəndinin və həmin Sərəncamla təsdiq edilmiş “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” və “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nda nəzərdə tutulan tədbirlərin icrasını təmin etmək məqsədilə Hesablama Palatasının 2013-cü il 04 fevral tarixli 13 nömrəli əmri ilə “Açıq Hökumətin təşviqinə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın və “Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair 2012-2015-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasında görülməli işlər barədə Tədbirlər Planı təsdiq edilmiş və 2014-cü il Palatanın fəaliyyəti üzrə verilən hesabatda tədbir planına uyğun olaraq yerinə yetirilən işlər barədə məlumatlar verilmişdir. Adıçəkilən Sərəncama Hesablama Palatasının daxil edilməsi Palatanın ölkə ərazisində həm məsuliyyətini, həm də əhəmiyyətini və təsir gücünü artırmışdır.

Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində də Hesablama Palatasının atdığı addımlar təqdirə layiqdir. 2010-cu ildən indiyədək onlarla ölkənin eyniadlı orqanları ilə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm sazişlər imzalanmışdır. Palatanın ilk dəfə olaraq 2002-ci ildə Rusiya Federasiyasının Hesablama Palatası ilə imzaladığı saziş 2015-ci ilin iyununda yenilənmişdir. Palatanın birgə, paralel, koordinasiya edilmiş audit tədbirlərində və 2015-ci ildə EUROSAl-in müxtəlif İşçi Qruplarının ilk toplantılarında, BMT-İNTOSAl-in simpoziumlarında, MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Ali Audit Qurumlarının (AAQ) rəhbərləri Şurasının toplantısında iştirak etməsini qeyd etmək kifayətdir ki, bu istiqamətdə görülməli işlərə Palata tərəfindən nə qədər dəyər verildiyi anlaşılsın.

2012-2014-cü illər üzrə Strateji Planın mühüm hissələri uğurla tamamlanaraq baza qurulmuş və bu baza əsasında da təkmilləşmələr davam etdiriləcək. 2015-2017-ci illər üzrə Strateji Planı da qəbul edilmişdir ki, bir sıra kənar tərəfdaşlarla daha güclü və effektiv əlaqələrin qurulması, vəsaitlərin səmərəli və qənaətlili istifadə potensiallarının və makrosəviyyədə təsirlərinin müəyyən edilməsi üzrə bacarıqları inkişaf etdirilməsi, IT strategiyasına daxil edilmiş müfəssəl planların 2015-2017-ci illər ərzində həyata keçirilməsini təmin etməklə nəticədə Hesablama Palatasında yeni IT audit funksiyasını inkişaf etdirilməsi və s. kimi strateji məqsədlərin daxil edilməsi Palatanın fəaliyyətindəki qeyri-sükunətdən, inkişaf istiqamətli tarazlıqdan xəbər verir.

Lakin haqqında bəhs etdiyimiz təqdirəlayiq əməllərlə yanaşı sözügedən fəaliyyət sahəsində bir sıra problemlər hələ də qalmaqdadır. Problemlərin əsaslandırılmasını və aradan qaldırılması istiqamətində verilən təkliflərimizi aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1) Hesablama Palatasının daxili nizamnaməsinə əsasən Palata öz işini Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Milli Məclisin və onun komitələrinin sorğu təkliflərini nəzərə alaraq qurur. Kənar şəxslərin, vətəndaşların və ya vətəndaş cəmiyyəti institutlarının burada nəzərə alınmaması birbaşa olaraq Hesablama Palatası Orqanlarının mahiyyətinə, yəni büdcə vəsaitləri üzrə ictimai nəzarətin təmin edilməsi prinsipilə ziddiyyət təşkil edir. İctimai inamın yetərinə doğruldukları, Palatanın onun öhdəsinə düşən vəzifələrin səmərəliliyinin artırılmasını təmin etmək üçün Hesablama Palatası öz işini qurarkən vətəndaşların sorğu və təkliflərini nəzərə almalıdır. Bunun nəticəsi olaraq Hesablama Palatasının audit istiqamətinə planlaşdırılan auditlə yanaşı, iş planından əlavə yerinə yetirilən strateji və operativ audit də daxil edilməlidir.

2) Hesablama Palatası Haqqında Qanunun ikinci maddəsində aydın şəkildə Palata tərəfindən büdcədən kənar fondların fəaliyyətinin adutinin zərurliyi vurğulansa da, Palata tərəfindən hələ indiyədək Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti və büdcəsi üzrə həyata keçirilən audit tədbirləri barədə heç bir məlumat verilməmişdir. Əgər nəzərə alsaq ki, Dövlət Neft Fondu ölkə iqtisadiyyatının üzərində qurulmuş olduğu əsas

təbii ehtiyatlar hesab olunan neft və qazın hasilatı və satışından əldə olunan vəsaitlərin toplanıldığı fondur, bu fond da ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının 73%-dən artığı toplanıb və sözügedən fond gələcək nəsillər arasında bu ehtiyatların ədalətli bölgüsünü zəmanətçisi qismində çıxış etdiyindən məsələnin nə qədər vacib olduğu aydınlaşır.

3) Büdcə və büdcədən kənar fondlar tərəfindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatların performans auditinin aparılması həmin vəsaitlərin məqsədyönlülüüyünün və strateji planlaşdırılmasının təmin edilməsində mühüm rol oynadığından Hesablama Palatası tərəfindən performans auditinin aparılması zəruridir. Hazırda Hesablama Palatasının 2015-2017-ci illər üzrə Strateji İnkişaf Planına Performans auditinin bir növü olan səmərəlilik auditinin təşkili strateji məqsəd kimi daxil edilsə də, proqram performans auditinin də daxil edilməsi məqsədə uyğundur.

4) Hesablama Palatasının fəaliyyətinin yalnız daxili qiymətləndirilməsi həyata keçirilir ki, bu da nəzəri baxımdan real və qərəzsiz görünə bilər, praktiki baxımdan bu müxtəlif maraqların toqquşmasına gətirib çıxara bilər. Dünya təcrübəsində də daxili qiymətləndirmə birmənalı olaraq qiymətləndirilmir. Bu baxımdan Hesablama Palatasının işinə olan inamın və fəaliyyətinin dəqiqlik, ictimailəşmə dərəcəsinin artırılması üçün ildə ən azı bir dəfə olmaqla kənar auditin keçirilməsi vacibdir.

5) Hesablama Palatası haqqında Qanunda Palata tərəfindən mediyanın və vətəndaş cəmiyyətinin dövlət sirri daşımayan informasiyalarla məlumatlandırılmasını zəruri edən yetərincə tələb qoyulmamışdır ki, bu da bir çox hallarda Palatadan müəyyən informasiyaların əldə edilməsində problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Növbəti dəfə Qanunda ediləcək dəyişikliklərdə bunlar nəzərə alınmalıdır.

6) Hesablama Palatasının əsas funksiyalarına aşağıdakılar əlavə edilməlidir: texniki, sosial və mədəni inkişaf və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə bütün milli proqramların maliyyələşdirilməsinə nəzarət; dövlət büdcəsindən digər dövlətlərə edilən iqtisadi yardımların və borcların qanuniliyinə nəzarət;

7)Palatanın sədrinin, sədr müavinlərinin və auditorların seçilməsi və işdən azad edilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi. Məsələn, sədr 2 dəfə ardıcıl olaraq seçilərsə, 3-cü dəfə ona bu vəzifəyə seçilmə hüququnun verilməməsi;

8) “Dövlət büdcəsi haqda” Azərbaycan Respublikasının Qanununda Hesablama Palatasının dövlət büdcəsi haqda qanun layihələrinə və icrasına, büdcədən kənar dövlət fondlarının gəlir və xərclərinin auditinə dair proseslər geniş təsvir olunmalı və Hesablama Palatasının büdcə proseslərində iştirakının sözügedən qanun vasitəsilə rəqlamentləşdirilməsi həyata keçirilməlidir.

9)“Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa dövlət orqanlarının daxili audit xidmətləri ilə Hesablama Palatası arasında münasibətləri tənzimləyən normalar əlavə edilməlidir.

10)Hesablama Palatasının maliyyə-büdcə ekspertizasının və aaudit tədbirlərinin elmi əsaslarının inkişafı üçün ixtisaslaşdırılmış elmi-tədqiqat mərkəzinin yaradılması;

11)Kütləvi İnformasiya Vasitələrində strateji əhəmiyyətə malik olan və dövlət büdcəsindən maliyyələşən layihələrin məqsədyönlülüynə şübhə gətirən hər hansə bir məlumat yayılarsa, o zaman həmin layihənin maliyyə- büdcə ekspertizasının keçirilməsi;

12)Rəsmi internet səhifəsi ən azından ingilis dilində tam versiyada təqdim edilsin.Saytda təqdim edilən elektron keçidlərdə texniki nasazlıq aradan qaldırılsın.

13)auditor tədbirləri təqdim edilərkən, tədbirlərin keçirildiyi dövr, tədbir zamanı beynəlxalq təlim və seminarların nəticələrindən isitfa edilib-edilməməsi, tədbirin nəticəsi olaraq qəbul edilən qərarların nə zaman və nə dərəcədə yerinə yerirlməsi barədə məlumat verilsin. İl ərzində keçirilən aduitor tədbilərinin yalnız bir qisminin yox, hamısının məzmunu ictimaiyyətə təqdim edilsin. Qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsində olduğu kimi hal-hazırda aparılan auditor tədbirlərinin siyahısı təqdim edilsin və bitmə vaxtı ictimaiyyət çatdırılsın. Bu Palatanın və tədbirlərin keçirildiyi icra orqanlarının ictimaiyyət qarşısındakı hesabatlılığını artırmış olar.ABŞ və Kanada təcrübəsindən istifadə edərək tədbirləri üç formada (tam məzmun, qısa icmal, video təqdimat) təqdim etməsi daha məqsədə uyğun

olardı. Eyni zamanda auditoro tədbirinin keçirildiyi idarə və müəssisələrin rəhbər heyətinin bu tədbirin nəticələrinə olan münasibətləri çatdırılan informasiyalar siyahısına daxil edilməlidir. Palatanın fəaliyyətində şəffaflığın artırılması, onun apardığı yoxlamalara ictimai əlçatanlığın təmin edilməsi məqsədilə dövrü olaraq bülletenlər nəşr edilməlidir.(Rusiya təcrübəsində olduğu kimi).

Azərbaycan Respublikasının müharibə şəraitində olduğunu və hərbi-müdafiə xərclərinin büdcədə böyük çəkiyə malik olmasını nəzərə alaraq Müdafiə Nazirliyində həyata keçirilən audit tədbirlərinə geniş yer ayrılсын və ictimaiyyətə çatdırılсын. Məsələn,müharibə şəraitində olmayan ingiltərədə 2013-cü ilin 6 ayı boyunca bu ölkənin ali audit qurumu müdafiə və müdafiə sənayesi sektoru barədə ictimaiyyətə 9 fərqli hesabat təqdim edib.

İri həcmli dövlət layihələri üzrə ayrıca hesabatların hazırlansın.Hal-hazırda bir sıra layihələr üzrə dövlət büdcəsinin icrası ilə bağlı hesabatlarda yalnız səthi məlumatlar verilir. Lakin, əgər ayrıca olaraq layihənin adı altında nəzarət tədbirləri üzrə hesabatlar hazırlanarsa Palatanın və icra orqanlarının hesabatlılığı artmış olar.

14) Hesablama Palatasının fəaliyyəti ilə birbaşa olaraq əlaqədar olan beynəlxalq sənədlər Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsi məqsəduyğun olardı;

15) Beynəlxalq tədbirlər zamanı müzakirələrin və sualların cavablandırılmasının məzmunu əks etdirilməsi məqsəduyğun olardı;

16)Palatanın müxtəlif dövlətlərlə imzaladığı sazişlərin heç də hamısına rəsmi səhifədə rast gəlmək mümkün deyil. Eləcə də Hesablama Palatasının Sədrinin çıxışlarını və verdiyi müsaahibələrin bəziləri xəbərlər bölməsində öz əksini tapmır. Xəbərlər bölməsində məlumatlar fəaliyyət növləri və mövzular üzrə deyil, yalnız xronoloji qaydada göstərilir ki, bu da müvafiq illərdə sözügedən məlumatın axtarılıb tapılmasında çətinliklər yaradır. Saytın növbəti yenilənmə mərhələlərində bunların nəzərə alınması təklif olunur.

17) dövlət büdcəsi haqqında qanun layihələrinə rəydə makroiqtisadi göstəricilər üzrə dünya ölkələri müqayisə edilərkən Azərbaycan Respublikası da hansı sırada durmağından asılı olmayaraq bu müqayisə əməliyyatlarına cəlb edilməlidir. Əvvəlki illərdə Palata tərəfindən normativ göstəricilər bazasının və

proqnozlaşdırma tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində verdiyi təkliflərin nəzərə alınıb-alınmaması təhlil edilməlidir. Belə ki, bunun sayəsində əks-əlaqə təhlili yolu ilə həm icra orqanlarının, həm də ki, Palatanın fəaliyyətinin səmərəliliyini qiymətləndirmək mümkündür. Eyni zamanda, Palata tərəfindən yalnız növbəti ilin büdcəsinə deyil, orta müddətli dövrdə büdcə sisteminə də rəy verməlidir. Bundan başqa Hesablama Palatası alternativ büdcə layihələri təqdim etməklə büdcə prosesində şəffaflığın təmin edilməsi və səmərəliliyin artırılması istiqamətində fəaliyyət göstərməlidir.

18) Dövlət büdcəsinin icrası haqqında hesabatlara rəy verilərkən dünya ölkələrinin makroiqtisadi göstəricilərini müəyyənləşdirən və onları müqayisə edən təşkilatların məlumatlarına əsaslanıb cədvəl hazırlanan zaman da bu cədvəllərin orijinal versiyalarına keçid təmin edilməlidir. Göstəricilərin kəmiyyətində də orijinal sənədlə müqayisədə ziddiyyətlər əmələ gəlməməsi üçün onlar ictimaiyyətə təqdim edilmədən öncə ciddi yoxlanılmalıdır. Proqnoz və icra göstəriciləri arasındakı fərq yalnız adi statistik faiz və kəmiyyət göstəricisi ilə ifadə olunmamalı, bu fərqi səbəblərinin mənfi və ya müsbət xarakterdə olmasına dair Palatanın rəyinə də yetərincə yer ayrılmalıdır. Eyni zamanda sözügedən büdcənin proqnozu hazırlanarkən Palata tərəfindən müsbət qiymətləndirilən proqnoz tədbirlərinin hesabatda özünü nə cür biruzə verməsi də araşdırılmalıdır ki, bu da gələcək fəaliyyət proseslərinin səmərəliliyini artırmağa xidmət etmiş olar. Hesabatlara verilən rəylər auditor tədbirləri əlaqələndirilməli, tədbir zamanı aşkara çıxarılmış nöqsanlar icra orqanlarının hər biri üzrə ayrı-ayrılıqda vurğulanmalıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsindən də məlumdur ki, dövlət orqanları çox zaman proqnozların icra olunma səviyyəsini doğrultmaq və növbəti illərdə xərci artıq göstərmək üçün xərclərin yerdə qalan çox hissəsini büdcə ilinin sonuna yaxın müddətdə həyata keçirilər. Buna görə də dövlət büdcəsinə mərhələlər üzrə rəy verilməlidir, yəni xərclərin kəmiyyətinə nəzər yetirməklə yanaşı onların icra olunma müddəti də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Hesablama Palatası tərəfindən verilən bütün rəylərdə informasiya şəffaflığının artırılması, açıqlıq prinsipinin daha da möhkəmləndirilməsi məqsədilə icra orqanları

tərəfindən təqdim edilən hesabatların orijinal versiyalarından çıxarışların təqdim edilməsi, icra orqanları tərəfindən təqdim edilən hesabatlar üzrə əldə olunan statistik və ya proqnoz rəqəm göstəriciləri və Hesablama Palatası əməkdaşlarına məxsus olan fikrilər ayrı-ayrılıqda, yəni ayrı bölmələr üzrə göstərilməsi məqsədəuyğun olardı. Zaman-zaman bu bölmələr üzrə də struktur təkmilləşdirilməsi aparılırsa, həm mərkəzi icra orqanlarının, həm də Hesablama Palatasının fəaliyyət istiqamətləri bir-birindən ayrılmış olar. Yəni təqdim və təhlil əməliyyatlarının mahiyyəti arasındakı fərqlər həm sözügedən orqanlar, həm də ki ictimaiyyət tərəfindən daha düzgün şəkildə anlaşılar.

19) Tələbələr üçün pullu və pulsuz internaturaların təşkil edilməsi Palatanın ictimai nüfuzunun yüksəldilməsinə və cəmiyyətin onun fəaliyyətindən xəbərdarlıq dərəcəsinin artırılmasına, açıqlıq və şəffaflıq prinsiplərinin tələblərinin yerinə yetirilməsində yardımçı olar.

20) Palatanın fəaliyyəti üzrə illik hesabatlarında SWOT analizi aparılsın. Bu analizin aparılması palatanın fəaliyyətindəki obyektivlikdən xəbər verir. Eyni zamanda Palatanın rüblər üzrə öz fəaliyyəti ilə bağlı Milli Məclisə təqdim etdiyi hesabatlar ictimaiyyətə çatdırılmalıdır.

21) Hesablama Palatasının funksiyaları genişləndirilsin. Məsələn, büdcədən kənar fondların büdcələri üzrə qanun layihələrinə rəy verilməklə yanaşı, sözügedən büdcələrin icrası ilə bağlı hesabatlara da rəy verilsin.

22) “Vətəndaş büdcələri” və ya “vətəndaşın büdcə bələdçisi” tərtib edilsin.

23) Rəsmi elektron səhifəsində Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının yaradılmasının tarixi, eyni zamanda Hesablama Palatası Orqanlarının iqtisadiyyatda yeri və yaradılmasının labüdlüyü üzrə məlumatlar yerləşdirilərsə ictimaiyyətə Palatanın fəaliyyətinin əhəmiyyəti daha aydın olar.

24) Rəsmi elektron səhifəsinə giriş təmin edilərkən istifadəçilərin fikirlərinin öyrənilməsi məqsədilə sorğu-tədqiqat proqramlarının xidmətlərindən istifadə edilsin ki, bununla da istifadəçilərə daha mükəmməl interfeysin təqdim edilməsinə nail olmaq mümkündür. Belə ki, Hesablama Palatası məlumatların istifadəçilər üçün əlçatan edilməsinə görə məsuliyyət daşımaqdadır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. “Hesablama Palatası haqqında” Azərbaycan Respublikasının 02.07.1999-cu il tarixli 700IQ nömrəli Qanunu.
3. “Büdcə Sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2002.
4. “Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. “Təftiş və nəzarət” R.Hacıyev -1999.
- 6.“Maliyyə Nəzarəti” Bəybala Xankişiyev- 2002.
- 7.“Финансовый контроль и аудит”-Колесникова Е.Ю., Тулинова Е.И., Ендовицкая Е.В. 2012
- 8.“Государственный финансовый контроль”- Сабитова Н. М.; Орлова М. Е.; Шавалеева Ч. М. 2012
- 9.“2008-2016-cı illər üzrə “Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanun layihəsinə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəyləri”
- 10.“2007-2015-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyəti haqqında hesabatlar”
- 11.2015-2017-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Strateji İnkişaf Planı.
- 12.“Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və İNTOSAI-in 21-ci Simpoziumu: Ali Audit İnstitutları və vətəndaşlar arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi”- 2011.
- 13.OECD(İƏİT)-Good Practices in Supporting Supreme Audit Institutions”-2012.
- 14.“Strategic Plan of INTOSAI 2011-2016”-2010
- 15.“Strategic Plan of ECOSAI 2015-2017”-2014.
- 16.“The World Bank- Features and functions of supreme audit institutions”-2001.
- 17.Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəsmi internet sahifəsi-
<http://www.sai.gov.az/>
- 18.Ali Audit İnstitutlarının Beynəlxalq Standartları(İSSAI)- <http://www.issai.org/>

19. “The World Bank- Features and functions of supreme audit institutions”-2001.
20. Ali Audit Qurumlarının Beynəlxalq təşkilatının rəsmi internet səhifəsi-
<http://www.intosai.org>
21. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəsmi internet səhifəsi-
<http://www.sai.gov.az/>
22. <http://www.heritage.org>
23. <http://www.wsj.com/>
24. https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_Economic_Freedom#2014
25. Almaniya Federativ Respublikası Hesablama Palatası, rəsmi internet səhifəsi-
<https://www.bundesrechnungshof.de/en> ,Birləşmiş Krallıq Hesablama Palatası,
rəsmi internet səhifəsi- <https://www.nao.org.uk> ,ABŞ Hesablama Palatası-
<http://www.gao.gov> ,Kanada Hesablama Palatası- <http://www.oag-bvg.gc.ca/internet/index.htm> ,Rusiya Federasiyası Hesablama Palatası-
<http://www.ach.gov.ru> ,Fransa Hesablama Palatası- <http://www.ccomptes.fr/>
,Türkiyə Cümhuriyyəti Hesablama Palatası- <http://www.sayistay.gov.tr/> ,Gürcüstan
Respublikası Hesablama Palatası- <http://www.sao.ge/en>.

UNEC-in Magistratura Mərkəzinin magistrı Əliyev Ulfan Malik oğlunun “Büdcə vəsaitinin istifadəsinin səmərəliliyinin artırılmasında Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda yazdığı dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı. Maliyyə nəzarətinin məqsədi əsas etibarlı ilə dövlətin iqtisadi siyasətinin uğurlu şəkildə həyata keçirilməsinin təmin edilməsindən, xalq təsərrüfatının hər bir sahəsində nəzərdə tutulmuş mənbələrdən maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasını və təyin edilmiş istiqamətdə onlardan səmərəli istifadə prosesinin gerçəkləşdirilməsindən ibarətdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra inzibati amirlik sisteminin dağılması, azad bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə söykənərək iqtisadiyyatın idarə edilməsinə keçidin təmin edilməsi dövlətin iqtisadi fəaliyyətini xeyli dərəcədə məhdudlaşdırsa da, bu heç də dövlətin iqtisadi funksiyalardan məhrum edilməsi və dövlət nəzarətinin sıfıra endirilməsi demək deyildir. Belə ki, dövlət tərəfindən yeridilən büdcə siyasəti iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olmaqla, iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşdirilməsinə və onun effektivliyinin, uzunmüddətli dayanıqlığının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yönəldilmişdir. İllər boyu dövlət büdcəsi gəlir və xərclərinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin 30%-dən çox olması buna əyani sübutdur. Sözügedən büdcə siyasətinin davamı olaraq mühüm makroiqtisadi problemlərin həll edilməsinin başlıca yollarından biri kimi 2013-2016-cı illər üçün qəbul edilmiş dövlət investisiya siyasətinin ana xəttini təşkil edən prioritetlər sırasına dövlət investisiya siyasətinin tam şəffallığının təmin edilməsi və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında dövlət nəzarətinin gücləndirilməsinin daxil edilməsi, həmçinin 20 ildən artıq bir dövrdə İsveç modelinə oxşar bir iqtisadi model formalaşdıraraq sosial yönümlülüyə üstünlük verməklə sosial siyasətin ardıcıl həyata keçirilməsinin davam etdirilməsini və sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi naminə hər il büdcə və büdcədən kənar fondlar vasitəsilə milyonlarla dövlət vəsaitinin sərf edilməsi dövlət maliyyə nəzarəti orqanlarının nə dərəcədə məsuliyyətli, eyni zamanda da məsuliyyətli subyekt olmalarına bir işarədir.

Dövlət maliyyə nəzarəti konstitusiya və müvafiq qanunverici aktlar əsasında aparılmaqla qanunverici və icra orqanları, maliyyə və vergi orqanları, xəzinə sistemi və digər dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Bu orqanlardan ən mühümlərindən biri də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin yanında daimi olaraq fəaliyyət göstərən və ona hesabat verən Hesablama Palatasıdır. Büdcə sistemi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun 21-ci maddəsində göstərilir ki, dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və onun Hesablama Palatası həyata keçirir. Belə ki, dövlət büdcəsi və icmal büdcə, həmçinin büdcədən kənar dövlət fondları kimi əhəmiyyətli dövlət vəsaitlərinin mədaxil və məxaric əməliyyatlarının aparıldığı mənbələrə nəzarət adıçəkilən palata tərəfindən aparılır.

2001-ci ildə fəaliyyətə başlayan Hesablama Palatasının yaradılması haqlı olaraq ölkəmizdə nəzarət sisteminin təzələnməsi və yaradılması istiqamətində atılan mühüm addımlardan biri kimi qiymətləndirilir. Sürətli iqtisadi inkişaf dövründə ictimai sərvətlərin istifadəsinə nəzarəti öhdəsinə götürən, ictimaiyyətin mənafeyini onun inkişafı naminə müdafiə edən bir orqan kimi Palatanın nəzarət tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi, ən müasir mexanizmlərdən istifadə edərək fəaliyyət göstərilməsi və təsir gücünün artırılması daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

Tədqiqat işinin predmeti və obyekt. Tədqiqat işinin predmetini Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası tərəfindən dövlət vəsaitləri üzrə aparılan əməliyyatlara nəzarətin təkmilləşdirilməsi aspektləri, obyektini isə dövlət vəsaitlərinin formalaşdırılması və istifadəsi zamanı maliyyə nəzarəti orqanlarının fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi mövcud şəraitdə Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi maliyyə nəzarətinin mühümlüyünün, məqsəd və vəzifələrinin öyrənilməsi, sözügedən fəaliyyət sahəsi ilə bağlı müxtəlif nəzəri yanaşmaların sistemləşdirilməsi, buradakı mövcud problemlərin araşdırılması və onun səmərəliliyinin artırılması yollarını müəyyənləşdirməkdir.

Dissertasiya işinin məqsədinə uyğun olaraq tədqiqatda aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- müasir iqtisadi şəraitdə Hesablama Palatası tərəfindən maliyyə nəzarətinin formalaşması prinsipləri, şərtləri və rolunun nəzəri-metodoloji məsələlərinin elmi araşdırılması və bu istiqamətdə təklif və tövsiyələr hazırlamaq;
- müasir şəraitdə Hesablama Palatasının maliyyə nəzarətinin qiymətləndirilməsini aparmaq və son dövrlərdə baş verən meyllərin analitik təhlilini vermək;
- Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətində qabaqcıl dünya təcrübəsi və Azərbaycandakı mövcud şərait əsasında təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyin artırılması istiqamətində elmi təkliflər və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasları. Azərbaycanın və digər ölkələrin elm xadimlərinin maliyyə nəzarəti və Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyəti haqqında əsərləri, Azərbaycan Respublikasının qanunları, normativ-hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının rəy və hesabatları və s. təşkil edir. Tədqiqat işində iqtisadi-statistik, statistik qruplaşdırma, müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bütçə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarətini həyata keçirən bir orqan kimi Hesablama Palatasının fəaliyyətinin inkişafı mövcud iqtisadi şəraitin tələbləri nəzərə alınmaqla qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsindən birbaşa olaraq asılıdır. Eyni zamanda Hesablama Palatasının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

- nəzarət tədbirləri üzrə normativ-hüquqi bazanın zamanın tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi;
- Palatanın potensial bazasının və kadr ehtiyatlarının artırılması;
- Palatanın fəaliyyətinin keyfiyyət göstəricilərinin artırılması və ictimailiyinin genişləndirilməsi;
- nəzarət tədbirləri zamanı aşkara çıxarılan mənfi halların aradan qaldırılmasının ciddi nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi nəzəri və praktiki nəticələri dövlət maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatasının fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması prosesində istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi nəzərdə tutulmuş standartlara uyğun olaraq kompyuter yazısı ilə yazılmaqla 106 səhifə təşkil edir. Tərkib hissələri giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Birinci fəsildə dövlət vəsaitləri üzrə Hesablama Palatası Orqanlarının maliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətlərindən, mahiyyəti və əhəmiyyətindən, təşkili prinsiplərindən bəhs edilir.

Dissertasiya işinin ikinci fəsilində Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyətinin müasir vəziyyəti və təşkili xüsusiyyətlərindən, eyni zamanda dünya ölkələri təcrübəsində Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətindən bəhs edilir.

Üçüncü fəsildə isə maliyyə nəzarəti sistemində Hesablama Palatası Orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyinin artırılması yollarından bəhs edən məsələlərə yer verilir.

Nəticə bölməsində elmi tədqiqatdan əldə edilən nəticələr və tədqiqatın predmeti üzrə 26 bölmədə qruplaşdırılan təkliflər öz əksini tapır.

«Совершенствование деятельности Счетной Палаты в повышении эффективности использования бюджетных средств»

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех разделов, заключения и списка использованной литературы.

Во введении представлены актуальность темы, задачи и цели исследования, научная новизна диссертационной работы, ее практическая значимость и структура работы.

1-й раздел диссертации посвящен теоретическим и методологическим основаниям финансового контроля и деятельности Счетной палаты.

В 2-м разделе речь идет об анализе современного положения при оценке финансового контроля государственных ресурсов со стороны Счетной палаты.

3-й раздел посвящен путям повышения роли Счетной палаты в финансовом контроле в целях увеличения рациональности использования общественных ресурсов.

В конце диссертационной работы проводится итог результатов проведенного исследования и представлены предложения, разработанные для их широкого применения.

«IMPROVING ACTIVITY OF CHAMBER OF ACCOUNTS FOR THE PURPOSE OF IMPROVING EFFICIENCY OF BUDGET RESOURCES»

SUMMARY

Dissertation work was compiled by consisting of introduction, three chapters, conclusion and literature list used.

The urgency of the dissertation work subject, purpose and objectives of the investigation, scientific innovation of dissertation work, practical importance and structure of the work was given in the introduction.

The first chapter of the dissertation deals with theoretical and methodological principles of financial control and activity of Chamber of Accounts.

The second chapter of the dissertation deals with analysis of modern situation of financial control in evaluation of public resources by Chamber of Accounts specially in Azerbaijan and in other several developed countries too.

The third chapter of the dissertation deals with ways increased of Chamber of Accounts' role in financial control for the purpose of improving of using of public resources.

Conclusions of investigation conducted were summarized in the end of the dissertation work and offers, which worked and prepared were put forward to use in the practice widely.